

עיון גמרא מונחה

לימוד ישיבתי מעמיק מותאם לקובעים עיתים לתורה

בבא קמא - ארבעה אבות

עיון מונחה בסוגיות המסכת ללימוד בחברותא או בחבורה

יוצא לאור על ידי

עמותת תורה אחרי צבא
לשילוב תורה בחיי המעשה

© כל הזכויות שמורות לעמותת "תורה אחרי צבא"

טלפון להשגת החוברת:

02-6511256

www.bogreysava.co.il

bogreysava@gmail.com

תוכן עניינים:

3	סוגיה א (דף ב ע"א): אין עונשין מן הדין.....
9	סוגיה ב (דף ב ע"א-ב): אבות ותולדות בנזיקין.....
15	סוגיה ג (דף ב ע"ב): קרן.....
21	סוגיה ד (דף ג ע"א): שן דלא מכליא קרנא.....
27	סוגיה ה (דף ג ע"א): בור י', בור ט'.....
33	סוגיה ו (דף ג ע"א-ב): אבנו, סכינא ומשא.....
39	סוגיה ז (דף ג ע"ב): צרורות.....
44	סוגיה ח (דף ד ע"א): עבד ואמה.....
49	סוגיה ט (דף ד ע"א): כופר באדם.....
54	סוגיה י (דף ד ע"ב - ה ע"א): עדים זוממים.....
60	סוגיה יא (דף ו ע"א): כח אחר מעורב בו.....
66	סוגיה יב (דף ו ע"א): בור המתגלגל.....
72	סוגיה יג (דף ו ע"ב): הכותל והאילן.....
78	סוגיה יד (דף ז ע"ב): נזיקין בעידית בעל חוב בבינונית.....
85	סוגיה טו (דף ח ע"א-ב): גבייה מלקוחות.....
92	סוגיה טז (דף ח ע"ב): מכר לוקח ללוקח שני.....
98	סוגיה יז (דף ט ע"א): או כסף או מיטב.....
103	סוגיה יח (דף ט ע"א): האחים שחלקו.....
107	סוגיה יט (דף ט ע"ב): מסר שור, בור, אש לחרש שוטה וקטן.....
112	סוגיה כ (דף י ע"א-ב): הכשרתי מקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו.....

סוגיה א (דף ב ע"א): אין עונשין מן הדין

המשנה הראשונה של המסכת עוסקת בשאלת ריבוי אבות הנזיקין הכתובים בפסוקי התורה (שמות סוף פרק כא, תחילת פרק כב), שם מחזירים נזקי השור (קרון, שן, רגל), הבור והאש. העיקרון הנלמד מן התורה הוא שכאשר משהו שהוא ממונו של אדם עשה נזק, האדם חייב לשלם למרות שהוא לא עשה בעצמו את הנזק אלא רק ממונו הזיק. אך כיוון שהוא אחראי על שמירתו והוא ממונו, הוא חייב לשלם. שואלת המשנה למה התורה לא הסתפקה בלהביא דוגמה אחת של אב נזיקין, ואנו נלמד את כל האחרים בקל וחומר או בבניין אב וכו'. לסוגייתנו מעניינת אותנו העובדה שמשמע מהמשנה ש"עונשין מן הדין", כלומר אפשר עקרונית לעשות קל וחומר כדי לחייב מזיק שלא כתוב במפורש, ממזיק אחר שכתוב במפורש.

משנה

ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק הצד השוה שבהן שדרכן להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.

רש"י

ארבעה אבות נזיקין - אבות קרי להנך דכתיבן בקרא בהדיא ובגמרא מפרש הי ניהו תולדות. השור והבור כו' - כסדר שהן כתובין בפרשה סדרן במשנה דפרשה ראשונה נאמרה בשור שניה בבור. מבעה - מפרש בגמ'. הבער - כי תצא אש. לא הרי שור כהרי המבעה - כלומר אי כתב רחמנא שור לא נפיק מבעה מיניה ואמטו להכי איצטריכו למיכתב ולהכי נקט ברישא כהרי המבעה ולא נקט להו כסדר לא הרי השור כהרי הבור משום דתו לא הוי מצי למיתני לא זה וזה שיש בהן רוח חיים דהא בור אין בו רוח חיים ועוד טעמא אחרינא דהא רבותא אשמעינן שאע"ג שיש לשניהם רוח חיים לא נפיק חד מחבריה ובגמ' מפרש מאי לא הרי דקאמר. כהרי האש שאין בו רוח חיים - ואי לא כתביה רחמנא הוה אמינא ליפטר. לא זה וזה כו' - אלו שלשתן דרכן לילך ולהזיק. הצד השוה כו' - מפרש בגמ' לאתויי מאי. במיטב הארץ - מעידית נכסיו יגבה דמי הזיקו אם רוצה לפרוע לו קרקע.

א. נעיין במכילתא בפרשת משפטים פרשה יא, בעניין המושג "עונשין מן הדין" (כלומר לומדים חיוב בעונש על עניין שנלמד מקל וחומר מעניין אחר שכתוב בו עונש במפורש).

מכילתא

ד"א וכי יפתח איש אין לי אלא פותח, כורה מנין, ת"ל או כי יכרה איש, עד שלא יאמר יש לי בדין, אם הפותח חייב הכורה לא כל שכן, הא אם אמרת כן ענשת מן הדין, לכך נאמר או כי יכרה, ללמדך שאין עונשין מן הדין.

(1) מה שיטת המכילתא הצניין "עונשין מן הדין, ואיק היא
למדה זאת"?

ב. עכשיו נעיין בתוספות ד"ה "ולא זה" ב ע"א בדבריו "וקצת קשה".

תוספות ב ע"א

...וקצת קשה (מן המשנה שלנו) דמשמע דעונשין ממון מן הדין ובמכלתין תניא כי יפתח וכי יכרה אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן אלא ללמדך שאין עונשין ממון מן הדין...

(2) מה הקושי מן המשנה שלנו על המכילתא?

ג. אולי נמצא פתרון לעניין אם נעיין בתוספות ד"ה "ועדים" בבא קמא ד ע"ב.

תוספות ד ע"ב

ועדים זוממין - פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבין להו בק"ו דגבי ממון עונשין מן הדין והא דאמרין במכות (דף ה:) הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין.

(3) מה החילוק כפ"ל "עונשין מן הדין" לפי הש"ס שלנו?

ד. נעיין בעניין זה בדברי הרש"ז ברוידא בשיעוריו על בבא קמא סימן א אות א:

הרש"ז ברוידא

וביישוב הדבר נראה, דהנה יש לדקדק בלשון תוספות "קצת קשה", דמשמע דאין זו קושיא אלימתא, ולכאורה זו סתירה גמורה והול"ל: ותימא, או: וקשה. ואמנם י"ל דבאמת אין כלל סתירה מהמשנה על המכילתא, ובאור הענין הוא כך: דהנה הדבר ברור בין למכילתא ובין לתנא דמתני', דמאי דילפינן מקרא (עי' מכות ה, ב) דאין עונשין מן הדין, אינו אלא בעונש מיתה ומלקות ולא בחיובי ממון. ולא נחלקו המכילתא והבבלי אלא בבור, דלמכילתא ילפינן מקרא דבור "כי יפתח וכי יכרה" דבבור אין עונשין מהדין. ולדעת הבבלי ליתא להך ילפותא. ואף למכילתא יש לדון אי ילפינן שאר מזיקין מבור דאין עונשין מהדין.

4) למה אין סתירה בין המכילתא ל"ס? כמה הם כן חולקים?

ה. אם נעיין בגמרא לקמן סוף נא ע"א נוכל למצוא חיזוק לכך שבזה נחלקו.

בבא קמא נא ע"א

...דתניא אחד החופר בור תשעה ובראשית השלימה לעשרה האחרון חייב רבי אומר אחר אחרון למיתה ואחר שניהם לנזקין מאי טעמא דרבנן דאמר קרא כי יפתח וכי יכרה אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן אלא להביא כורה אחר כורה שסילק מעשה ראשון. ורבי אמר לך הנהו מיצרך צריכי כדאמרין [בבא קמא נ ע"א: "אם על פתיחה חייב, על כרייה לא כל שכן! אלא שעל עסקי פתיחה ועל עסקי כרייה באה לו" - כלומר מכאן למדו שבבור לא צריך בעלות כדי להתחייב אלא על הפעולה של עשייתו מתחייבים]. ורבנן נמי מיצרך צריכי אלא היינו טעמא דרבנן דאמר קרא כי יכרה איש בור אחד ולא שנים ורבי ההוא מיבעי ליה כי יכרה איש בור ולא שור בור ורבנן תרי איש בור כתיבי...

5) איך האמרא מחלקת את הסברה שבזה נחלקו?

ו. נתעמק בחקירה המפורסמת של תחילת בבא קמא על מהות החיוב של ממונו שהזיק, ונעיין בדברי הנחלת משה (על סוגייתו) בשם הר"ח מטלז:

נחלת משה

והנה בממון המזיק ראיתי בחידושי ר"ח מטלז שמסתפק אם החיוב הוא מצד הבעלים דהיינו משום שהבעלים פשעו ולא שמרו השור לכן חייבים לשלם או שבאמת אלמלא חידשה לנו תורה שהמזיק חייב על נזקי ממונו לא היה מקום לחייבו כיון שלא הגיע לידו ממון חבירו ולא נהנה משלו כלום ולא היתה אחריות הנזק בלתי על השור לבדו היינו שחל דין על השור שעל ידו יתמלא חסרונו של הניזק וחידשה לנו התורה שהבעלים במקום השור עומדים לסבול הנזק ולשלם תמורתו לניזק מאחר שהשור הוא ממונו ורק אם שמרו פטרתו תורה לשלם ע"ש.

6) הסבר את החקירה.

ז. נחזור עתה לסברה על פיה המחלוקת שבין הש"ס דידן לבין המכילתא היא רק על בור, כלומר למכילתא רק בבור אין עונשין מן הדין ולא בשאר מזיקין. נעיין בדברי הרב ברוידא שם באות ב:

הרב ברוידא

וחילוק זה בין בור לשאר מזיקין לענין עונשין מן הדין. תלוי בחקירת האחרונים המפורסמת בגדר חיוב תשלומין בנזקי ממונו, אי אמרינן דכל היזק שבא ע"י ממונו הוא המחייבו לשלם ההיזק, אלא שאם שמר ממונו כראוי נפטר מחיוב זה, או גדר ההלכה הוא שחייבתו תורה לשמור את ממונו, וכשלא שמרו חל עליו חיוב תשלומין משום שלא שמר. והחילוק בין ב' גדרים אלו לענייננו הוא, דאי גדר החיוב הוא כצד השני, נמצא דיסוד החיוב הוא כעין עונש על שלא שמר, וממילא ממון המזיק שייך לעניין עונשין מן הדין, משא"כ אי גדר החיוב הוא על עצם ההיזק.

ד) א"ק החקירה הזאת תתק' את הסתירה שבין המשנה למכילתא?

ח. נשאלת עדיין השאלה למה לפי המכילתא לא לומדים את כל הנזיקין מבור? נעיין בהמשך דברי הרב ברוידא שם באות ג:

הרב ברוידא

והנה יסוד החיוב בבור מסתבר שהוא משום שלא שמר, שהרי אינו ממונו כלל אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, כדאמרינן שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הן ברשותו. (ובודאי מה שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו היינו שנתחייב בשמירתו אף שבאמת אינו שלו), ונמצא דכי מיעטה תורה בבור דאין עונשין מן הדין, ילפינן מזה דא"א לחייב ממון משום שלא שמר בלפותא ממקום אחר, וה"ה בשאר המזיקין א"א למילף חיוב ממון שהזיק ממזיק אחד על מזיק אחר – אם אכן גדר חיוב ממון המזיק הוא משום שלא שמר. וכהצד השני דלעיל.

ברם, זה אינו אלא אי גדר החיוב בממון המזיק הוא משום שלא שמר, אלא אי עצם ההיזק הוא המחייב, נמצא דבור חלוק ביסוד חיובו משאר המזיקין, דבבור החיוב הוא כעין עונש על שלא שמר, וכמו שנתבאר. משא"כ בשאר מזיקין שהוא חיוב ממוני גרידא, וכיון שכן, אף דחזינן בבור דאין עונשין בו מן הדין, היינו משום שחיובו הוא כעין עונש, ואין ללמוד מזה לשאר מזיקין שחיובם מגדרי הלכות ממון בלבד ולא מגדרי עונשין.

ואפי' אם נפרש בבור ד"אין עונשין מן הדין" האמור בו היינו שאין מזהירין מהדין, כלומר לענין שא"א לחייב עצם השמירה ע"י הק"ו אכתי לא שייך לילף מיניה שאר

מזיקין, דדוקא בור שחיוב שמירתו היא אזהרתו אין ללמוד חיובו מק"ו, משא"כ שאר מזיקין, שחיובם אינו אלא חיוב תשלומין, ומן הסברא יש לחייבם מן הדין.

8) איך על פי דבריו אלו מוצא הפער שבין המכילתא
למשנה והבבלי?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) לפי המכילתא אין עונשין מן הדין והראיה היא שיש יתור בפסוק.
- (2) מהמשנה שלנו משמע שפשוט שעונשין מן הדין.
- (3) עונשין מן הדין בממון ולא במיתה.
- (4) אין מחלוקת שאין עונשין מן הדין במיתה ובמלקות, ועונשין מן הדין בממון. הם רק חולקים בדרשה של בור.
- (5) הגמרא דורשת את הפסוק לא כמכילתא.
- (6) החקירה היא האם נזיקין הם חיוב ממון או עונשין.
- (7) אם נזיקין הם חיוב ממון (ז"א שבממון שהזיק חייבים הבעלים מן התורה, אלא אם כן הם שמרו עליו היטב, ואז התורה פטרה אותם) אז אפשר ללמוד מזיק אחד מחברו, משום שהחיוב הוא על עצם הנזק; מי שהזיק חייב ואין כאן כלל "אין עונשין וכו'", כי אין כאן עונש. אבל אם החיוב בנזיקין הוא קנס כאשר לא שמר, אף שהיה ראוי להיות פטור, אלא שחידשה התורה חיוב, יש כאן עונשין, ו"אין עונשין מן הדין".
- (8) רק בבור אין עונשין מן הדין ולא בשאר מזיקים, כיוון שבור איננו ממונו כשאר נזיקין, אלא הוא רק עונש.

סוגיה ב (דף ב ע"א-ב): אבות ותולדות במזיקין

הגמרא בבא קמא ב ע"א – ע"ב שואלת "תולדותיהן כיוצא בהן או לא וכו'", כלומר האם הדין של אבות הנזיקין (הקרן, השן, הרגל, הבור והאש) יחול באותה צורה על התולדות שלהם (למשל בתולדה של קרן, שעניינה הוא "כוונתו להזיק", יש לנו בהמה שאכלה כובע – שזה לא שן, כי הרי היא לא נהנית מהאכילה, אלא היא מתכוונת להזיק = קרן). אנו ננסה להבין למה בכלל צריכה להישאל שאלה זו.

גמרא ב ע"א-ב

מדקתני אבות - מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן? גבי שבת תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת; אבות - מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן, לא שנא אב - חטאת, ולא שנא תולדה - חטאת, לא שנא אב - סקילה, ולא שנא תולדה - סקילה. ומאי איכא בין אב לתולדה? נפקא מינה, דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי - מחייב אכל חדא וחדא, ואילו עביד אב ותולדה דידיה - לא מחייב אלא חדא. ולרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה? הך דהוה במשכן חשיבא - קרי ליה אב, הך דלא הוי במשכן חשיבא - קרי לה תולדה. גבי טומאות תנן, אבות הטומאות (רש"י: וטמא מת - מי שנגע במת הוי אב הטומאה דמת עצמו אבי אבות הטומאה הוא והנוגע בו הוי אב הטומאה ומטמא אדם וכלים דהא כתיב כל אשר יגע בו הטמא יטמא וגו' והאי קרא בטמא מת כתיב ומשמע דמטמא אדם דהא כתיב והנפש הנוגעת וגו'): השרץ, והשכבת זרע, וטמא מת; תולדותיהן לאו כיוצא בהן, דאילו אב מטמא אדם וכלים, ואילו תולדות - אוכלין ומשקין מטמא, אדם וכלים לא מטמא. הכא מאי? (רש"י: הכא מאי - תולדות דשבת הוי כאבות תולדות דטומאה לא הוי כאבות והכא תולדות דנזקין מאי מי אמרינן תולדות כיוצא בהן לא שנא אב לא שנא תולדה אם הזיק משלם או דלמא לא). אמר רב פפא: יש מהן כיוצא בהן, ויש מהן לאו כיוצא בהן.

א. נענין בדברי הרי"ף (א ע"א ברי"ף) ונעזר בדברי הנימוקי יוסף שם:

רי"ף

ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק הצד השוה שבהן שדרכן להזיק וממונך ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ: גמ' מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות תולדותיהן כיוצא בהן או לא פירוש כיון דקיי"ל דנזק שלם ממונא הוא וחצי נזק קנסא הוא ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העליה ותם משלם חצי נזק מגופו בעינן למידע הני תולדות דהני אבות אי כיוצא בהן נינהו דכל מועד מינייהו תולדה דיליה כוותיה ומשלם נ"ש מן העליה ותם תולדה דיליה כוותיה ומשלם חצי נזק מגופו או דלמא תולדותיהן לאו כיוצא בהן [דף ג' ע"ב] ואסיקנא דכולהו

תולדותיהן כיוצא בהן בר מתולדה דרגל ומאי ניהו חצי נזק צרורות דהלכתא גמירי לה דלא משלם אלא חצי נזק ואמאי קרו לה תולדה דרגל דמשלם מן העליה ולפוטרה ברה"ר [דף ט"ז ע"ב] ומאי עלייה מעולה שבנכסיו כדתנן הניזקין [גיטין מ"ט ע"ב] שמין להן בעדית ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזיבורית.

נימוקי יוסף

גמ' תולדותיהן כיוצא בהן. כיון דקי"ל דנזק שלם ממונא הוא וחצי נזק קנסא ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העלייה ותם שהזיק משלם חצי נזק מגופו בעינן למידע תולדות דהני אבות אי כיוצא בהן ניהו דכל מועד מינייהו תולדה ידיה כוותיה ומשלם נזק שלם מן העלייה ותם שהזיק משלם חצי נזק מגופו ותולדה ידיה נמי כוותיה ואסיקנא דכולהו תולדות כיוצא בהן דאבות ניהו ודינן שוה לגמרי בר מתולדה דרגל בחצי נזק צרורות שהיתה מהלכת והתיזה צרורות ברגליה ושיברה כלים דקיימא לן הלכה למשה מסיני דממונא הוא ולא קנסא ואף על גב דפלגא נזקא של נגיחה קנסא הוי כדאמרינן לקמן (סי' כ') האי פלגא נזקא ממונא הוא ולא תולדה דקרן היא אלא דרגל דמכח הרגל אתיא:

1) *אמה לפי הרי"ף הגמרא שא"ת "תולדותיהן כיוצא בהן או*

אף וכו'?"

ב. נעיין בפשט הגמרא שלנו שמשווה נזיקין לשבת או טומאה:

2) *האם הדברים נראים כדברי הרי"ף? הסבר.*

ג. כדי להסביר את העניין נעיין ברא"ש בתחילת פירושו על מסכתנו:

רא"ש

ארבעה אבות נזיקין (הן) השור והבור והמבעה וההבער לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים ולא הרי אלו שדרכן לילך ולהזיק כהרי בור שאין דרכו לילך ולהזיק הצד השוה שבהן שדרכן להזיק וממונך ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ: גמ' מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות תולדותיהן כיוצא בהן או לא. כתב רב אלפס כיון דקיימא לן דנזק שלם ממונא הוא וחצי נזק קנסא ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העלייה ותם שהזיק משלם חצי נזק ומגופו בעינן למידע תולדות דהני אבות אי כיוצא בהן ניהו דכל מועד מינייהו תולדה ידיה כוותיה דמשלם נזק שלם מן העלייה ותם שהזיק תולדה ידיה כוותיה דמשלם חצי נזק מגופו או דלמא תולדותיהן לאו

כיוצא בהן. היה נראה לו לרבינו יצחק שאם לא מצינו חילוק בתשלומי נזקין לא היה הספר מסתפק. דמהיכא תיתי לן לחלק ביניהו כיון דידעינא מסברא כל תולדות האבות כיון שדומים להן בכל צד למה נחלק בתשלומיהן אלא כיון דחזינא קצת חילוק בתשלומי נזקין בין תם למועד ואף על גב דתרוייהו אבות נינהו העלה על לבו לפשפש ולידע אם התולדות כיוצא באבות.

(3) א"ק הלא מסמיר את הרי"ף?

ד. עכשיו נחזור לרש"י ב ע"ב, ד"ה "הכא מאי":

רש"י

הכא מאי - תולדות דשבת הוי כאבות תולדות דטומאה לא הוי כאבות והכא תולדות דנזקין מאי מי אמרינן תולדות כיוצא בהן לא שנא אב ל"ש תולדה אם הזיק משלם או דלמא לא.

(4) האם הלא פירש כק?

ה. ננסה להבין יותר טוב את דברי הרא"ש והרי"ף ונעיין בדברי הנחלת דוד בתחילת פירושו על בבא קמא:

נחלת דוד

שם בגמ' תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן גבי שבת כו' גבי טומאה כו' הכא מאי. עיין ברי"ף דכתב כיון דמצינו חילוק בתשלומין לעניין תם ומועד לכך נסתפק לו. ועיין ברא"ש דביאר דבריו דאם לא מצינו חילוק בתשלומי נזקין לא היה מסתפק הגמ' דמהיכא תיתי לחלק ביניהם כיון שדומים להן בכל צד. ולכאורה אינו מובן דמשמעות הגמ' דעיקר האיבעיא הוא משום דגבי שבת הוא כיוצא בהן וגבי טומאה לאו כיוצא בהן ולכך קמיבעיא ליה הכא מאי וכמו שפירש רש"י להדיא כן ונראה לומר דסברת הרא"ש דזה אינו נכנס בגדר הספק אי לדמויי לשבת או לטומאה דוודאי דדמיין הנך תולדות טפי לתולדות דשבת דהא תולדות דשבת מיקרי תולדות משום דמדמיין להו מכל צד להנך דהוו במשכן וה"נ תולדות דנזקין כוותייהו מה שאין כן תולדות דטומאה דלא משום דמדמיין להו מיקרי תולדות דהא גם התולדות מפורשין בקרא רק משום דהם נמשכות מן האב דהאב הוא המולידן דמחמת שנגעו בו קבלו טומאה ואם כן וודאי דלא דמיין להו תולדות דנזקין לכך פירש הרא"ש דזהו כוונת הרי"ף דעיקר האיבעיא היה משום דמצינו חילוק בתשלומי נזקין וכו'. ועדיין צריך ישוב דא"כ למאי קמייתי הגמ' כלל הכא הך

דשבת וטומאה כיון דהספק לא תליא בזה כלל וצריך לומר דהא דמייתי הגמ' שבת וטומאה הוא להורות דשם תולדה שייך בין אם הן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן דלא נימא אם היא כיוצא בהן אין שייך לקרותה תולדה או אפשר הוי אמינא בהיפוך אם היא לאו כיוצא בהן איך שייך לקרותה תולדה רק דמלתא אחריתי היא לגמרי לכך קמייתי משבת וטומאה דשם תולדה שייך בין כך ובין כך ולכך קמיבעי ליה הכא אי כיוצא בהן א"ל כיו"ב אבל עיקר הספק אינו אי לדמויי לשבת או לטומאה דבהא ליכא לאיסתפוקי כלל וכדכתיבנא רק דהספק הוא בלא"ה משום דמצינו חילוק בתשלומי נזקין וכמ"ש הרי"ף.

5) א"ק הלא מסביר את דברי הרא"ש והרי"ף?

1. נסיים עם דברי הפני יהושע ב ע"א על הגמרא בד"ה "מדקתני אבות וכו'" ושם באמצע

דבריו מ"כוונת הש"ס לא לעניין וכו'.

פני יהושע

דכוונת הש"ס לאו לענין הדין עדיין אלא היא גופיה מיבעי ליה שדקדק מלשון המשנה אבות מכלל דאיכא איזה תולדות וקא מיבעיא ליה איזה תולדות יש לנו להביא אם התולדות שהם שווים לאבות מצד המעלה ואם כן בוודאי נאמר שהם כיוצא בהם לדינא כמ"ש הרי"ף והרא"ש וכן הוא בגמרא בהדיא דקאמר מ"ש קרן דכוונתו להזיק תולדה נמי וכן בכולהו או נאמר תולדותיהם לאו כיוצא בהן לפי שאין לנו להביא שום תולדה השוה להם מצד המעלה אלא פחותים מהם וא"כ גם לענין דינא לא יהיה כיוצא מאבות. ע"ז שייך שפיר גבי שבת תנן פי' ששם כיוונו לתולדות השוה מצד המעלה לכך הם כיוצא בהם לכלל האבות וגבי טומאה כיוונו לתולדות שאינם שווים מצד המעלה אלא פחותים מהם דמכח האבות קאתי לכן אין דינם כיוצא בהם הכא מאי אם יש להם תולדות השווים להם או פחותים מהם וכו' כנ"ל ברור בסוגיית הש"ס. ועפ"ז מיושב מה שמקשין העולם דנפשוט ממתני' דתולדותיהם כיוצא בהן דאלת"ה למה הוצרך המשנה לפרש לא הרי דכדי שלא תקשה לכתוב חדא ונילף אידך ור"ל שאם לא יכתוב בתורה להדיא יהיה אותו דבר תולדה כמו שפירש"י וא"כ לא תהיה כיוצא בו אבל לפי מ"ש א"ש דלעולם נאמר תולדותיהן לא כיוצא בהם והיינו לפי שאינם שווים מצד מעלה כמו אבות וא"כ היא גופיה הוצרך המשנה לפרש לומר לא הרי שהאבות אינם שווים א' לחבירו מצד מעלה שאם היו שוין תקשי נכתוב חדא ונילף אידך דאף שיהיה תולדה תהיה כיוצא בה לכך קאמר לא הרי שאינם שווים והוצרכו לכתוב שלא יהיו תולדות דלאו כיוצא בהם ודו"ק ולפי' הרא"ש כ"ש דלא קשיא מידי ודו"ק.

6) איך הוא מסביר את שאלת הש"ס בצני"ן אבות ומלכות?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) משום שרואים חילוק בין מועד לתם נשאלת השאלה האם חילוק זה קיים גם בין אב לתולדה.
- (2) לא. משמע שמשום שבשבת תולדות כיוצא בהם ובטומאה לא, לכן ראוי לשאול גם בניזקין.
- (3) אם לא היו מוצאים חילוק, לא הייתה ה"א לומר שהתולדות אינן כאבות.
- (4) לא. רש"י פירש שהה"א היא מצד דמיון לשבת או לטומאה.
- (5) היינו מדמים בודאי לשבת ולא לטומאה אילולי החילוק שמצאנו בדינים של קרן. צריך את שבת וטומאה ללמד שיכולה להיות תולדה שונה מהאב בדין.
- (6) השאלה היא האם התולדות דומות לאבות בחשיבותן, ואם כן ברור שהן כמו בשבת דומות בדין, או שמא הן שונות בחשיבותן ולכן הם כמו טומאה שהן שונות בדין.

סוגיה ג (דף ב ע"ב): קרן

אנו עומדים ללמוד על אחד מארבעת אבות הנזיקין הנקרא "קרן" - כלומר שור שנגח שור אחר למשל. התורה אמרה שאם נגח פעם ראשונה ועד שלוש פעמים, בעלי השור משלמים רק חצי מהנזק - דבר שהוא חריג בדיני ממונו של אדם (כגון בהמתו) שהזיקו, שמשלמים נזק שלם (כגון שן - כלומר שור שהזיק בכך שאכל את פירות השכן). הגמרא מבררת את הסטטוס של קרן כיוון שדינה חריג, ויש מחלוקת האם תשלום חצי נזק של קרן הוא "ממון" או "קנס" - כלומר האם יש חיוב ממון רגיל של בעל השור אלא שהוא "קיבל הנחה" מהתורה כי שורו היה תם (כלומר אף פעם לא נגח עד אז) או שמא חיוב קרן הוא קנס, כלומר מעיקר הדין היה צריך להיות פטור לגמרי (כי אין פשיעה בשמירה על שור שאף פעם לא נגח) אך התורה הטילה עליו קנס כדי שישמור בכל זאת יותר טוב.

כמו כן הסוגיה שלנו מבררת מהי המאפיין של "קרן" שמסביר למה דינה בחצי נזק בלבד: האם מדובר "בכוונה להזיק" או ב"משונה" (כלומר מעשה לא רגיל אף שנעשה ללא כוונה להזיק).

א. למדנו בבבא קמא דף ב ע"א בתוספות ד"ה "לא" שמהות קרן היא המזיק ש"כוונתו להזיק" (סתם, בלי הנאה אחרת), ושן "יש הנאה להזיקה" (לא מתכוונת להזיק אלא להנות). נעניין בגמרא לקמן טו ע"ב בסוגיית "פלגא נזקא קנסא וכו'" בדברי הגמרא "האי כלבא דאכל אימרי וכו'":

בבא קמא ב ע"א

מתני' ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור

תוספות

לא הרי השור כהרי המבעה - פירוש אין קולתו של שור כקולתו של מבעה כדמפרש לקמן בגמ' למ"ד תנא שור לקרנו ומבעה לשינו משום דשור כוונתו להזיק ומבעה אין כוונתו להזיק ולפיכך אי כתב רחמנא שור לא אתי מבעה מיניה שהוא קל מיניה ואין פירושו כשאר מקומות שבתלמוד לא ראי זה דהתם פירושו אין חומרא של זה כחומרא של זה ולכך אין החומרות גורמות זה הדין אלא הצד השווה שבהן גורם הדין ושינה כאן התלמוד פירושו מבשאר מקומות משום דהזכיר החמור תחילה בלא זה וזה שיש בהן רוח חיים :

בבא קמא טו ע"ב

האי כלבא דאכל אימרי (כבש) ושונרא דאכלה תרנגולא, משונה הוא ולא מגבינן בבבל והני מילי ברברבי (תרנגול גדול מהרגיל) אבל בזוטרי אורחיה הוא. ואי תפס (הניזק את כספו של המזיק) לא מפיקין מיניה...

רש"י

משונה הוא - דאין דרכן בכך והוי תולדה דקרן לשלם חצי נזק. ולא מגבינן לה בבבל - דאין דנין דיני קנסות אלא בסמוכין ובבבל אין סמיכה. ברברבי - תרנגולים וכבשים גדולים דאין דרך כלב וחתול להורגן.

(1) מה קשה להאזינת קרן שניסתנו לאצלה?

ב. התוספות ד"ה "והנחש" טז ע"א דנים בשאלת האם "כוונה להזיק ברגילות" היא קרן.

תוספות טז ע"א

והנחש הרי אלו מועדים - לאו בכל עניני היזק חשיבי מועדים אלא כל אחד במידי דאורחיה כגון שבא זאב וטרף (דרכו של זאב להרוג בעלי חיים על ידי שהוא "טורף" אותם), ארי ודרס (דרכו של אריה "לדרוס" כדי להרוג) או טרף להניח. אבל במידי דלאו אורחיה כגון ארי שטרף ואכל וכן שאר הזיקות דלאו אורחיהו, לא הוו מועדים אלא משלמי חצי נזק (כמו קרן). ובמידי דאורחיהו דמשלם נזק שלם (ואינו קרן כי בקרן משלמים חצי נזק שלושת הפעמים הראשונות) היינו דוקא בחצר הניזק, אבל ברשות הרבים פטור דהוי שן ברה"ר דרס ואכל פטור ואפי' נחש שאין נהנה ומנשיכתו כדאמרין בפ"ק דתענית (דף ח.). שנתקבצו כל החיות אצל הנחש ואומרות לו מה הנאה יש לך, מ"מ כיון דאורחיה בהכי הוי כמו רגל ופטור ברה"ר, ולא הוי כמו קרן בתר דאייעד (אחרי שהשור נהיה מועד – לאחר ג' נגיחות) אע"פ דמתכוין להזיק מדחשיב ליה גבי אחריני:

(2) מה המאפיין המהותי של קרן לפי דברי התוספות?

(3) לפי זה מה ההבדל המהותי בין קרן לבין שן ורצל?

ג. לפי הנאמר עד כאן, נראה שישנה סתירה בין הגמרא בדף ב ע"א שאמרה שקרן "כוונתו להזיק" לבין הגמרא בהמשך שאומרת שקרן "משונה היא". כדי ליישב סתירה זו נעיין בחידושי הרשב"א ב ע"ב בד"ה "אבל במחוברים" ושם בד"ה "ועדיין יש להקשות וכו'" ובתירוץ של ר"ת שם.

חידושי הרשב"א

אבל במחוברים אימא כולה מועד' הוא וכו'. קשיא לי אדרבה אימא וכולה תמה היא לשלם חצי נזק בלחוד דכל לאפוקי קולא לתובע וחומרא לנתבע וי"ל דאדרבה בנויקין ספיקו דידהו להחמיר כאיסורין ועוד יש לי לומר דלפחות מן התלושי אי אפשר דק"ו היא. ועדיין יש להקשות מאי קאמר דהו"א דמחוברת (קרן רגילה המחוברת על ראש השור ולא קרן של צדקיהו שאוחז אותה בידו) כולה מועדת היא דמנא תיתי, אי מקרא דצדקיי ("ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארס")

דיה להיות כמוה, ואי משאר נזיקין הא אמרי' לקמן דקין אי לא כתיבא לא אתיא מכלהו משום דאינה מועדת מתחלתה. ותיירץ ר"ת ז"ל דודאי ילפינן לה מן השאר למ"ד פלגא נזקא ממונא (יש מחלוקת אם "קרן" היא חיוב ממון רגיל על נזק, או שהיא קנס כי מעיקר הדין היה צריך להיות פטור) דלדידיה אף הקרן מועדת מתחלתה דכלהו שוורים לאו בחזקת שימור קיימי, והיינו דקאמר לקמן כלהו אתיין (ניתן ללמוד את כל המזיקים מדומיהם) לבר מקרן דאיכא למיפרך מה להנך שכן מועדין מתחלתן. ולמ"ד אדרבה קרן עדיפא (יותר חמורה משאר מזיקים) שכונתה להזיק קרן נמי אתיא, דלמ"ד פלגא נזקא קנסא כולהו שוורים בחזקת שימור קיימי (וקרן פחות חמורה משאר מזיקים) הלכך לא אתיא מכלהו. אבל מ"ד קרן עדיפא הוא מאן דאית ליה פלגא נזקא ממונא דכולהו שוורים לאו בחזקת שימור קיימי אלא מועדין לכיין ולהזיק מתחלתן, ודלא כפרש"י ז"ל שפירש שם מ"ד קרן עדיפא לא אתפרש היכא, והכא ה"ק למ"ד קרן עדיפא הו"א דמחוברת כולה מועדת היא.

4) איך ניתן להבין את שתי ההגדרות השונות של קרן, לפי המחלוקת האם קרן היא חיוב ממון או קנס?

ד. מדברי התוספות בדף טו ע"ב ד"ה "והשתא" נלמד משהו חשוב למ"ד פלגא נזקא (שהוא דינו של קרן) ממונא (חיוב ממון ולא קנס).

תוספות טו ע"ב

והשתא דאמרת פלגא נזקא קנסא - נראה דדוקא למ"ד פלגא דנזקא קנסא (יהיה הכלב שאכל כבש וכי חייב) אבל למ"ד פלגא דנזקא ממונא לא מיחייב כלל. דמהי תיתי? דמקור לא אתיא, דקרן אורחיה הוא, דסתם שוורים לאו בחזקת שימור קיימי והאי משונה הוא דלאו אורחיה דכלבא למיכל אימרי רברבי. אבל למ"ד פלגא נזקא קנסא הוי תולדה דקרן דתרוייהו משונים הם אע"ג דקרן כוונתו להזיק.

5) מה הדין לפי התוספות על כלבא דאכל ארז, לפ"ד פלגא נזקא ממון?

ה. כדאי לראות את המשנה בדף יט ע"ב בעניין שן שאכלה כסות או כלים:

משנה

מתני'. כיצד השן מועדת? לאכול את הראוי לה. הבהמה מועדת לאכול פירות וירקות. אכלה כסות או כלים - משלם חצי נזק. במה דברים אמורים - ברשות הניזק, אבל ברשות

הרבים - פטור. ואם נהנית - משלמת מה שנהנית. כיצד משלמת מה שנהנית? אכלה מתוך הרחבה - משלמת מה שנהנית, מצדי הרחבה - משלמת מה שהזיקה; מפתח החנות - משלמת מה שנהנית, מתוך החנות - משלמת מה שהזיקה.

6) מה קשה משפ"מ ד' שהאמרא מתחילת האסכת סוכרת
 ע"פלא נלקא ממנא" ולכן תכונת קרן היא "כולנה
 להזיק"?

ו. ננסה לתרץ קושי זה עם ספר רשימות שיעורים (רבי יוסף דוב הלוי, הגרי"ד, סולובייצ'יק) על בבא קמא, סימן ט סעיף ג.

רשימות שיעורים

והנה האחרונים ז"ל הקשו על מה שאמרו התוספות בדף ט"ו דלמאן דאמר חצי נזק ממונא ליכא חיוב במשונה דאי אפשר ללומדו מקרן דהוי אורחי' וכנ"ל, והקשו על זה מהא דמבואר ב' כיצד הרגל דף י"ט ע"ב בהמשנה דאכלה כסות או כלים משלם חצי נזק, דמבואר דמשונה חייב מטעם קרן, עוד הקשו האחרונים דלפי דברי התוספות דמשמע דמפרשי דלמאן דאמר חצי נזק ממונא הוי קרן אורחי' ממש כשן ורגל, דא"כ למה חסה התורה יותר על קרן משן ורגל לחייב חצי נזק בג' פעמים הראשונים ולכן כתבו לפרש דגם דלמאן דאמר חצי נזק ממונא לא הוי קרן אורחי' לגמרי כשן ורגל, אלא דלא הוי משונה לגמרי, דהמאן דאמר דסבירא ליה חצי נזק קנסא סבירא ליה דבחזקת שימור קיימי ואין דרכן כלל לנגוח, דהוי משונה לגמרי ולכן הוי קנסא, ואידך מאן דאמר סבירא ליה דלאו בחזקת שימור קיימי, היינו דאין בחזקת שלא יגחו אבל אינם ג"כ בחזקת שיגחו, דהוי אורחי' קצת, אבל מ"מ לא הוי כשן ורגל דאורחי' בכך וקרן הוי משונה קצת, ולפי"ז כתבו דגם דלמאן דאמר חצי נזק ממונא חייב במשונה משום קרן, דקרן הוי משונה קצת, וכיון דהוי משונה מחייבין בכל משונה משום קרן (דלא חלקין שוב בין משונה יותר למשונה קצת, דמקרן ילפינן דחייבין גם כשאין דרכו וטבעו בזה דהוי משונה) יעויין בתו"ח על התוספות שם, ובפנ"י שם, ובנחל"ד דף ד' ובמרומי שדה ד', ב' ע"ב, ודף ד', שהאריכו בזה וכווננו כולם לדבר אחד, דגם דלמאן דאמר חצי נזק ממונא הוי קרן משונה קצת יעויי"ש בדבריהם.

7) איך הלא מתרץ את הקושי?

ז. לסיום נעשה סדר עם כל ההגדרות של קרן, על ידי דברי ה"אהל אבות" על בבא קמא סימן ט, סעיף א.

אהל אבות

הרי עולה בזה מדי' התוספות ושאר ראשונים דעימיה דגדר קרן תלוי הוא בהא דהוי משונה ולא בכונה להזיק תליא מילתא, ותיקשי לן מכל הא דאמרו דקרן גדרה דכונתה להזיק. (ושמא י"ל דאף דנחש קרן הוא, מ"מ אף רגל הוא דהזיקו מצוי ומשום הכי פטור ברשות הרבים ועיין בזה עוד להלן בסמוך).

ואך דלכאוי' אית לן למימר דאף דגדר קרן לחיובא, היינו משום דכונתו להזיק, וזהו חומרנו וטעם חיובו וכמו שכתב הראב"ד בדף ג: וז"ל "וכיון שהוא מזיק ולא נהנה, דין הוא שיהא חייב, אבל שן דלהנאתו הוא מתכוין ולא להזיק, לא מתחייב", ומ"מ הלכות הקרן דהיינו חיובא דרשות הרבים ודין תמות ומועדות אינם תלויים בגדר קרן דכונתה להזיק, ואך בתכונת הקרן דמשונה היא ולא אורחיה, דהא דדין תמות לה משום דמשונה היא, ואף חיובא דרשות הרבים תלוי בהא דהוי משונה, דהא אף קרן מועדת, אף דהורגלה בכך סוף סוף מעשה משונה הוא וכמו שכתב הרמב"ם בפ"א מנזקי ממון ה"ד וז"ל: "וזה המשנה אם הורגל בשינויו פעמים רבות נעשה מועד", והרי דאף קרן מועדת חשיב לה מעשה משונה ואך דהמועד הורגל לשנות הוא, וכן היא משמעות סוגית הגמ' דף ד. דפרכין לרב דאמר דתנא שור וכל מילי שור, "וכי שור דרכו להזיק? במועד. ומועד דרכו להזיק? כיון דאייעד אורחיה הוא" וחזינן דסלקא דעתא דגמ' דאף דמועד הוא, אכתי אין זה חשיב דדרכו להזיק. דאף דהורגל לשנות, סוף סוף שינוי הוא ולא שייך לדון בו שדרכו להזיק, ומסיק דמ"מ דרכו לעשות כן ובכלל דרכו להזיק דמתני' הוא, ומ"מ מכלל משונה לא נפיק (ועי' בחי' ר' ראובן סי' ב') וא"כ חיובו דתם ומועד ברשות הרבים משום דהוי משונה. ולפי"ז נחש חיובו משום דקרן הוא וכונתו להזיק ומ"מ דיני קרן לית ליה הואיל ודרכו להזיק ואין זה משונה, ונמצא דחיובא דקרן תליא בכונתו להזיק והלכותיו תלי בהא דהוי משונה ולא אורחיה.

8) מה המשמעות של "כוונתו להזיק" ו"אונה" בהגדרות

הקרן?

9) איך מסבירים לפי זה את החיוב של ההמה שאכלה כסות

(חז' נלק) ואת הפטור של נחש ברשות הרבים?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבניה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות:

- (1) שם יש הנאה להזיקו ואין כוונתו להזיק ומכל מקום הוא קרן מצד "משונה".
- (2) כוונה להזיק ברגילות זו רגל. קרן זה "לאו אורחייהו בהכי".
- (3) קרן היא משונה, ושן ורגל עושים זאת ברגילות - השן בהנאה והרגל בדרך הילוכה.
- (4) משמע שהסוגיא של הרישא היא למ"ד "פלגא נזקא ממונה", וא"כ קרן היא "אורחייהו בהכי" ותכונתה היא "כוונתו להזיק". אבל בשאר סוגיות הש"ס מדובר ב"פלגא נזקא קנסא", ולכן התכונה המאפיינת את הקרן היא "משונה".
- (5) למ"ד פלגא דנזקא ממונה, פטור.
- (6) מהמשנה בדף יט ע"ב משמע שקרן זה "משונה", ולפי זה היא לפי מי שסובר "פלגא נזקא קנסא".
- (7) גם למ"ד שמאפיין קרן הוא "כוונתו להזיק", עדיין היא בגדר "משונה" קצת ולא לגמרי "אורחייהו בהכי".
- (8) "כוונה להזיק" מכניס את המזיק לכלל עניין "קרן", אך "משונה" נותן לקרן את דיניה המיוחדים, שהם תמות וחיוב ברשות הרבים.
- (9) בהמה שאכלה כסות איננה קרן מצד כוונתו להזיק, אלא יש לה את דיני קרן מצד משונה. נחש יש לו גדר קרן משום כוונתו להזיק, אך אין לו דיני קרן משום שאיננו משונה.

סוגיה ד (דף ג ע"א): שן דלא מכליא קרנא

הגמרא מבררת את מהות המזיק "שן". בשונה משאר נזקי השור (קרן ורגל), שאצלם החפץ שניזוק נשאר בעין אך נפגע, בשן שהיא אכילה, החפץ לכאורה נעלם מן העולם. השאלה היא האם זהו עניין מהותי בשן, כלומר ש"מכליא קרנא" הוא בגדר מהות השן או שמא יש מצב גם לשן "שלא מכליא קרנא". סוגייתנו דנה בשן שלא מכליא קרנא - האם היא תולדה של שן או שמא היא עדיין אב של שן, כלומר כיוון ששן מייצגת את הנזק שבדרך הנאה, האם הנאה שלא מכלה את הקרן היא תולדה ולא אב.

בבא קמא ג ע"א

דתניא ושלח זה הרגל וכן הוא אומר משלחי רגל השור והחמור ובער זו השן וכן הוא אומר כאשר יבער הגלל עד תומו אמר מר ושלח זו הרגל וכן הוא אומר משלחי רגל השור והחמור טעמא דכתב רחמנא משלחי רגל השור והחמור הא לאו הכי במאי מוקמת לה אי קרן כתיב אי שן כתיב איצטריך סלקא דעתך אמינא אידי ואידי אשן והא דמכליא קרנא הא דלא מכליא קרנא קא משמע לן והשתא דאוקימנא ארגל שן דלא מכליא קרנא מנלן דומיא דרגל מה רגל לא שנא מכליא קרנא ולא שנא לא מכליא קרנא אף שן לא שנא מכליא קרנא ולא שנא לא מכליא קרנא...

א. הגמרא מדברת על שני מצבים בשן - "מכליא קרנא" ולא "מכליא קרנא". כדי להגדיר את הדברים נעין ברש"י ד"ה "אידי ואידי" ובתוספות ד"ה "הא".

רש"י

אידי ואידי - ושלח וביער תרוייהו אשן ושלח אתא לחיוביה היכא דלא כליא קרנא דמשמע כגון שאכלה ערוגה וסופו לחזור ולצמוח אבל לא כתחלה וביער היינו היכא דמכליא קרנא דמשמע וביער שמבער לגמרי ואי קשיא היכא מצי למימר אידי ואידי אשן הא דמכליא קרנא והא דלא מכליא ליכתוב חד להיכא דלא מיכליא דליחייב וכ"ש היכא דכליא תריץ אי מהאי קרא ה"א האי אתי להיכא דמכליא אבל לא מכליא לא הלכך איכא למימר ודאי אידי ואידי אשן אי לאו דכתב רחמנא משלחי רגל השור.

תוספות

הא דלא מכליא קרנא - פ"ה שחת שעתיד לצמוח אבל לא כתחלה וקשה והא מכליא קרנא שגם הבעלים הם יכולים לקצור אלא י"ל שטנפה פירות להנאתה מכל מקום קרי ליה לקמן לטניפת פירות להנאתה תולדה כיון דפשטיה דקרא איירי באכילה דמכליא קרנא. והא דמכליא קרנא - וא"ת ולכתוב רחמנא ושילח ולא בעי וביער ויש לומר דהוה אמינא דוקא דשילח שלוחו כדלקמן.

(1) הגדר "דלא מכליא קרנא" לפי רש"י ולפי תוספות.

ב. ננסה להבין במה רש"י ותוספות נחלקים ונעיין בדברי הגרי"ד הלוי ב"רשימות שיעורים" בבא קמא חלק א דף ג ע"א.

רשימות שיעורים

לפי"ז מתבארת הסוגיא דמכליא קרנא. לפי רש"י אם אכלה הבהמה שחת והדר צמחה נחשב הצמח כחליפין של השחת שנאכלה. לכן כשהצמח שוה ממש לשווי של השחת שאכלה מלכתחילה פטור לגמרי. ואם אין הצמח אותו שווי כבתחילה ישלם את הפחת כאילו גוף הדבר קיים רק שהפחת מדמיו ומשוויו. מאידך התוספות סוברים שאין הצמח שגדל חליפי השחת שנאכלה אלא פנים חדשות ומשו"ה חייב לשלם עבור כל השחת שאכלה ואם (אולי צ"ל "גם אם") צמחה כתחילה.

2) כמה נחלקו רש"י ותוספות?

ג. נדייק בדברי רש"י מ"ואי קשיא".

רש"י

ואי קשיא היכא מצי למימר אידי ואידי אשן הא דמכליא קרנא והא דלא מכליא ליכתוב חד להיכא דלא מיכליא דליחייב וכ"ש היכא דכליא תריץ אי מהאי קרא ה"א האי אתי להיכא דמכליא אבל לא מכליא לא הלכך איכא למימר ודאי אידי ואידי אשן אי לאו דכתב רחמנא משלחי רגל השור.

3) מהו אפ שן (מכליא קרנא או לא) ומהי תולדה, לפי הה"א
שדבריו? (לכור את הרש"י הראשון על המסכת).

ד. נראה עתה מהי שיטת התוספות (שם).

4) מהו האפ שיטתם?

ה. נעבור לגמרא לקמן בבא קמא כג סוף ע"א תחילת ע"ב בשאלת "פי פרה כחצר הניזק" וכו'.

בבא קמא כג סוף ע"א

תפשוט דפי פרה כחצר הניזק דמי דאי כחצר המזיק דמי לימא ליה מאי בעי רפתך בפומא דכלבאי דאיבעיא להו פי פרה כחצר הניזק דמי או כחצר המזיק דמי ואי אמרת כחצר

המזיק דמי שן דחייב רחמנא היכי משכחת לה אמר רב מרי בריה דרב כהנא כגון שנתחככה בכותל להנאתה וטנפה פירות להנאתה מתקיף לה מר זוטרא והא בעינא כאשר יבער הגלל עד תומו וליכא רבינא אמר דשף צלמי רב אשי אמר דפסעי פסועי.

רש"י

דפי פרתו - של מזיק האוכלת בחצר הניזק. כחצר הניזק דמיא - ושדה אחר קרינא ביה דשף צלמי - כשנתחככה בכותל מחקה צורה שעליו דאיכא תומו. דפסעי פסועי - כשנתגלגלה על הפירות תחבתן בטיט ואי אפשר ללקטן

(5) מהו אב שן לפי מר זוטרא (מכליא קרנא או לא)?

1. נעיין עתה ברש"י שם (כג ע"ב) ד"ה "והא בעינן עד תומו".

רש"י כג ע"ב

והא בעינן עד תומו - דמכליא קרנא דהא ובער זה השן מיבער הגלל עד תומו נפקא לן בפי קמא (דף ב) והכא ליכא תומו שעדיין האבנים והפירות בעין.

(6) מה קשה מזה על דברי רש"י מנחם לציף?

2. נצליח אולי לתרץ קושיא זו עם דברי המאירי על ג ע"א על עניין השן.

חידושי המאירי

השן והרגל הוזכרו בתורה כמו שנאמר ושלח את בעירה ובער בשדה אחר ודרשו בו ושלח זה הרגל ובער זה השן וחייב על הרגל בין ששלחה הוא עצמו בין שנשתלחה מאליו שהרי מ"מ שמירתו עליו וכן חייב על השן בין מכליא קרנא כגון שאכלה פירות וכיוצא בהן בין לא מכליא קרנא כגון שאכלה ערוגה וראויה להצמיח ויש חולקין בזו ממה שאמרו בפרק שני (כ"ג ע"ב) והא בעינא עד תומו וליכא ואין הכרח בכך שלא הקשה כן אלא למי שהיה אומר שאין השן חייבת באכילה אלא בנתחככה בכותל להנאתה והקשה בחוכך בכותל היאך אתה מוצא מכליא קרנא אע"פ שאין אתה צריך לכך מכל מקום אי אפשר שלא הוזכר בה חיוב מכליא קרנא ויש מי שסובר בזה דרך פשרה שאין חיוב בשאין שם מכליא קרנא אלא בששלחה הוא וכן באזלא ממילא אין שם חיוב אלא בשיש מכליא קרנא הא נשתלחה מאליה ואין שם כילוי הקרן פטור ועיקר הדברים שאף בנשתלחה מאליה ושאין שם כילוי הקרן חייב ואפילו נשכה ככר בפיה ונפל מפיה ולא חסר כלל אלא שנתלכלך חייבת מדין שן.

ד) איך על פי דבריו מתורגמת הקושיא על רש"י?

ח. הרשב"א על סוגייתנו ד"ה "אידי ואידי וכו'" מקשה על התוספות.

חידושי הרשב"א

"אידי ואידי אשן הא דמכליא קרנא הא דלא מכליא קרנא". פרש"י ז"ל לא מכליא קרנא שחת שעתיד לצמוח. והקשו בתוספות דאף הוא מכליא קרנא שהיו הבעלים יכולין לקצרו. ופירשו הם כגון שטנפה פירות להנאתה. ואינו מחוור בעיני דא"כ היאך שאלו דהשתא דאוקים ארגל שן דלא מכליא קרנא מנלן והוצרכו ללמדה מרגל דסתמה לא מכליא קרנא הא אפילו לא למדוהו מרגל מ"מ הרי הוא תולדת השן כנתחככה בכותל להנאתה וכדאמרין לקמן תולדה דשן מאי ניהו נתחככה בכותל להנאתה וטנפה פירות להנאתה. וא"ת אם לא שלמדנו מרגל לשן אע"ג דלא מכליא קרנא לא היינו עושין תולדותיהן טנפה פירות ונתחככה בכותל להנאתה ולא היה תולדה לשן כלל א"כ אפילו עכשיו כיון שלמדתה מרגל אף היא אינה תולדה אלא כאלו נכתב כן בתורה מפורש כמו שאין אתה עושה אזלא מעצמה תולדה דרגל ואב בשלחה כיון שהיא למדה משן והרי הוא כאלו נכתב כן תורה מפורש. על כן נ"ל כדברי הרב ז"ל דשחת לא מכליא קרנא כל שזרע לתבואה ותדע שאף בעלי התבואות משלחין שן בהמה בשדותיהן כדי לאכול השחת ואחר כך תצמח התבואה ותצלח יותר מ"מ אם בא בעל השחת להשתלם משתלם לפי נזקו ולא כל מה שהבהמה מגרעת משיעור הפירות קריא מכליא קרנא.

ז) הסבר את קושייתו על שיטת התוספות?

ז) מה ההוכחה השניה של הרשב"א נגד דברי תוספות, מהלימוד?

מרגל?

י) מה לפי הרשב"א בבהמה שאכלה חלק מהתבואה על

מדובר במכליא קרנא?

ט. נעיין עתה בדברים שמביא הרשב"א שם מן הירושלמי.

הרשב"א

וכן נ"ל גם ממה שאמרו בירושלמי תולדת השן הוּו בעיין מימר פרה שאכלה שעורים חמור שאכל כרשינן כלב שלקלק את השמן חתול שאכל חתיכות של בשר כולהון תולדות דשן נינהו אנן אמרין כלהון עיקר השן אינון והי נינהו תולדות השן כשדרסה על נר של שמן ואסכה גופה כמה דתימא תמן השן אוכלת והגוף נהנה וכאן נהנה גופה.

11) מה הראיה pen life?

י. ועתה נראה את שאלת הגרי"ד הלוי ברשימות שיעורים בבא קמא ח"א דף ג ע"א.

רשימות שיעורים

והנה יש לדון במי שהיו לו שתי תמונות שכל א' שוה מנה ובא מזיק ושרף א' מהן ועכשיו כתוצאה עלה מחיר התמונה הנשארת לאלף זוז האם השורף חייב לשלם או דילמא שפטור כי הניזק הרויח יותר מהנזק ממה שהפסיד. ומהרשב"א מוכח שחייב כי באכילת השחת התבואה מצליחה יותר ויש לבעלים יותר ריוח בהצלחת התבואה מההפסד שבאכילת השחת ועכ"ז שן חייב לשלם. וה"ה בעובדא של ב' התמונות.

12) מה יאמר הרשב"א ומה יאמר רש"י במקרה הזה?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות:

- (1) לרש"י: כליון כל המצוי אך הדבר זמני כי זה צומח שוב. לתוספות: אין כליון של המצוי אלא קלקולו.
- (2) רש"י רואה את הצמיחה השניה כתחליף לצמיחה שהייתה, ולכן אם התבואה לא צמחה קצת פחות, אין כאן נזק. ותוספות סוברים שכל מה שנאכל היה דבר עצמאי.
- (3) אב הוא "לא מכליא קרנא", משום שהוא זה שכתוב בתורה.
- (4) האב לפי התוספות הוא דמכליא קרנא.
- (5) מר זוטרא דייק מ"עד תומה" שמדובר במכליא קרנא.
- (6) משמע שרש"י מודה שהאב הוא מכליא קרנא, ולא כפי שפירש בתחילת המסכת.
- (7) הגמרא בכ"ג באה ללמד על עצם החיוב של אכילה משום שהיינו אומרים שסתם "וביער" היינו נתחככה בכותל.
- (8) אם "שן דלא מכליא קרנא" זה "טינפה פירות", למה הגמרא אומרת שזה נלמד מרגל? הרי זה תולדה דשן לפי הגמרא.
- (9) אם למדו מרגל שנזק שלא מכליא קרנא שמיה נזק, ולכן טינפה פירות הוא תולדה דשן, זה איננו תולדה אלא חלק מעצם אב השן.
- (10) כפירוש רש"י שאוכלת חלק מהשחת אין זה מכליא, משום שזה אף משבח את גידול התבואה.
- (11) נראה שראייתו היא שאב של שן קשור לאכילה, ותולדה של שן היא הנאה בלי אכילה, ולכן טינפה איננו אב אלא תולדה (אך התוספות תירצו קושיא זו).
- (12) לפי רשב"א יצטרך לשלם על התמונה אף שהושבחה התמונה השניה. אך לפי רש"י משמע שלא ישלם, הרי הוא דיבר על מצב שהפסיד קצת את הקרן.

סוגיה ה (דף ג ע"א): בור י', בור ט'

הגמרא בבא קמא, בחיפושיה אחר אבות ותולדות של המזיקים השונים הכתובים בתורה, מגיעה לבור ומציעה שאב בור יהיה בור שהוא מספיק עמוק כדי להמית שור, והתולדה של בור תהא בור שלא מסוגל להמית. מסביב לשאלה זו נכנסים לעיון בגדר של בור עמוק עשרה טפחים (בור י') המסוגל להמית, ובור עמוק תשעה טפחים ומטה (בור ט') שאינו מסוגל להמית.

בבא קמא דף ג ע"א

תולדה דבור מאי ניהו? אילימא אב י' ותולדה ט', לא ט' כתיבי ולא י' כתיבי! (והרי קיים כלל שמה שכתוב בפירוש בתורה הוא אב ומה שלא כתוב הוא תולדה). הא לא קשיא "והמת יהיה לו" [שמות כא, לג-לד: וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור: בעל הבור ישלם כסף וישיב לבועלו והמת יהיה לו] אמר רחמנא, וקים להו לרבנן י' עבדן מיתה ט' נזיקין עבדי מיתה לא עבדי. סוף סוף זה אב למיתה וזה אב לנזיקין! (כלומר אין כאן אב ותולדה אלא שניהם אב).

א. נענין במשנה בדף נ ע"ב:

משנה

החופר בור ברשות הרבים ונפל לתוכו שור או חמור, חייב. אחד החופר בור, שיח ומערה, חריצין ונעיצין, חייב. אם כן למה נאמר בור? מה בור שיש בו כדי להמית עשרה טפחים, אף כל שיש בו כדי להמית עשרה טפחים. היו פחותין מעשרה טפחים ונפל לתוכו שור או חמור ומת, פטור. ואם הוזק בו חייב.

ב. ונראה את רש"י שם בדבריו "סתם בור וכו'":

רש"י

סתם בור - עשרה טפחים. מה בור שיש בו כדי להמית - דהיינו י' טפחים.

1) איך לפי רש"י לאמדיט שבור י' הוא הבור למיתה?

ג. על כך אפשר להקשות כדברי התוספות תלמידי רבינו פרץ בד"ה "לא תשעה כתיבי וכו'" (בשיטה המקובצת בבא קמא ג ע"א):

תוספות תלמידי רבינו פרץ

לא תשעה כתיבי ולא עשרה כתיבי - תימה! דבפרק הפרה תנן וכו' ככתוב בתוספות. פירש רש"י ז"ל משום דסתם בור עשרה. זה אינו, שהרי בור דירמיה ובורו דיוסף שאם לא היה בו כי אם עשרה, אם כן היו יכולין לצאת ממנו. וכן בור שמילא ישמעאל בן נתניה חללים.

לכך נראה לרבינו תם דודאי סתם בור הוא יותר מעשרה, והא דקאמר לקמן מה בור שיש בו כדי להמית עשרה אוהמת יהיה לו סמך, כדקאמר בשמעתין והשתא צריכי והמת יהיה לו ובור, דאי כתב רחמנא בור הוא אמינא דוקא כשעמוק הרבה יותר מעשרה, דהכי הוא סתם בור כמו בור דירמיה ודיוסף, קא משמע לן והמת יהיה לו, דכיון דיש בו כדי להמית מחייב, דהיינו בעומק עשרה, דקים להו לרבנן דעשרה עבדי מיתה. ואי כתב רחמנא והמת הוא אמינא כל דקטיל ואפילו פחות מעשרה. קא משמע לן בור, דכל סתם בור יש בו כדי להמית, דהא עמוק הוא הרבה, הילכך גלי והמת יהיה לו, דיש בו כדי להמית דוקא קאמר, ולא כל דקטיל אפילו אין בו כדי להמית. תוספות תלמיד הר"ר פרץ ז"ל.

2) מה הקושיא על רש"י?

3) מניין על פי דברי תלמידי רבנו פרץ לאמדיט שבור י' הוא
למיתה?

ד. נתעמק קצת בדברי רש"י בסוגייתנו (ג ע"א) בד"ה "חה אב לנזיקין" בלישנא הקמא:
(נזכור שכדי להיקרא "אב" צריך שהמזיק יהיה כתוב במפורש בתורה).

רש"י
(לישנא קמא) דאם נפל שור בבור תשעה ומת, פטור בעל הבור. ואם הוזק חייב. ואב הוא,
דהא מדיוקא דקרא נפקא, מדכתיב "והמת יהיה לו" דמשמע בור עשרה דבר מקטיל הוא
חייב במיתת השור הא בציר מהכי במיתה לא חייב הא בניזקין מתחייב...

4) מניין לרש"י שרק בור י' חייב על מיתה השור?

5) האם דברי רש"י אלו תואמים לדבריו במשנה בדף נ ע"ב
(המובאים לצ"ל)?

6) מניין לו שבור ט' חייב אם הוזק ולא המית?

7) האט אדעמק חייבים אדייק אן הפסוק שאר ט' חייב בנזיקין?

ה. ננסה להבין יותר טוב את דברי רש"י, על ידי דברי התוספות של רבינו ישעיה (בשיטה המקובצת בסוגייתינו):

רבינו ישעיה

לכך נראה כדפרש"י ז"ל דסתם בור עשרה, והכא הכי פירושו: לא תשעה כתיבי בנזיקין ולא עשרה כתיבי במיתה לחודא, דדילמא הא דכתיב בור סתם דהוא עשרה בין למיתה בין לנזיקין קאמר, אבל בתשעה לא מחייב אף נזיקין. ומשני "והמת יהיה לו וכו'", כלומר מדסמך "והמת יהיה לו" ל"בעל הבור ישלם" משמע דההוא בור למיתה קאמר אבל לנזיקין תשעה, ומבור דיוסף וירמיה לא קשה דהנהו בית אסורים היו והיו עמוקין הרבה, אבל הכא בבור לתשמיש איירינן וסתמו עשרה.

8) איך האל מיישג את שתי הקולות (סתם בור י', ונזיקין ט')?

ו. נעיין עכשיו ברש"י בלישנא השניה שלו:

רש"י

(לישנא אחרינא) סוף סוף זה אב למיתה וזה אב לנזיקין דכי היכי דנפיק לן מקרא בור עשרה למיתה נפקא לן בור ט' לנזיקין, דכתיב "ונפל שמה שור או חמור" משמע בין מת ובין הוזק, "בעל הבור ישלם". ומיהו אם מת השור, אמור רבנן בבור תשעה פטור דלא מחמת הבור מת, דאין בו כדי להמית. אבל הוזק, חייב דבור תשעה בר נזיקין הוא.

9) מניין לאמדיט שאר ט' חייב בנזיקין?

10) איך יודעים לפי הפסוק שאר ט' איננו אמתה?

11) איך יודעים שאר ט' פטור כאשר האמת?

ז. נעבור עתה לדברי התוספות בבא קמא ג ע"א ד"ה "לא":

(הקדמה קטנה: לפי הגמרא (כח ע"ב) בור חייב באדם שניזוק ופטור באדם שנהרג. את זה דייקו מהפסוקים: "וְנָפַל שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר... והמת יהיה לו" – חייב אם נפל שור לבור ומת, אך פטור אם נפל אדם ומת, הא אם ניזוק – חייב).

תוספות

לא י' כתיב ולא ט' כתיב - תימה דבפי הפרה (לקמן דף נ: ושם) תנן מה בור יש בו כדי להמית עשרה פי' בקונטרס דסתם בור יש בו י', אי"כ י' כתיב! ועוד קשה דהכא דריש מ"והמת יהיה לו" ועוד דבסמוך פריך סוף סוף זה אב למיתה וזה אב לנזקין ופי' הקונט' דנפל שמה שור משמע בין מת בין הוזק, אי"כ כי דרשינן "שור ולא אדם" (כלומר דרשו מהפסוק "וְנָפַל שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר" – חייב אם נפל שור לבור ומת, אך פטור אם נפל אדם ומת) הוה ליה למעט נמי אדם מנזקין (ולא רק ממיתה)! ע"כ נראה לפרש דסתם בור עמוק הרבה, וצריכי "בור" ו"המת יהיה לו", דאי לא כתיב בור הוה אמינא כל דקטיל ואפילו אין בו כדי להמית ואי כתיב בור הוה אמינא דוקא בור ולא שיח ומערה דגזירת הכתוב הוא, ולהכי איצטריך תרוייהו. והכי פריך לא ט' כתיב ולא י' כתיב בהדיא, ומסיק סוף סוף זה אב למיתה וזה אב לנזקין, פירוש: כיון דבור י' לא כתיב בהדיא אלא מפקיה מסברא מ"והמת יהיה לו" דבעינן כדי להמית וקים להו לרבנן דהיינו בור י', בור ט' נמי הוי סברא דהוי אב לנזקין כיון דיש בו כדי להזיק. ומכל מקום לא ממעטינן אדם מנזקין דקרא ד"ונפל" לא ממעט אלא אמאי דכתיב בקרא בהדיא דהיינו בור עשר ולא איתורא.

12) מניין לא מדו לשיטת התוספות בור י' לא מיתה?

13) מניין לפי התוספות לא מדו בור ט' לנזקין?

ח. התוספות מקשים על רש"י מהלימוד (בבא קמא כח ע"ב) "שור ולא אדם".

14) הסבר את קושיית התוספות.

ט. ננסה לתרץ קושיא זו מדברי רש"י עצמו בדף כח ע"ב ד"ה "שור ולא אדם וכו'".

רש"י

שור ולא אדם חמור ולא כלים - והני מילי היכא דמת האדם דקרא במיתה משתעי דכתיב והמת יהיה לו אבל בנזק אדם חייב בעל הבור, דקרא מכופר ממעטינן (כלומר הפסוק בא לפטור מתשלום רק כאשר הבור המית אדם ולא כאשר הזיק אותו).

15) איך מתורגמת לפי דבריו אלו קושיית התוספות?

י. שיטה נוספת ללמוד שבור לא פטור באדם שניזוק נמצא בתוספות רבינו פרץ ד"ה "סוף סוף זה אב וכו'":

רבינו פרץ

סוף סוף זה אב למיתה וזה אב לנזיקין. וא"ת היכא כתיב בקרא נזיקין דבור, י"ל ד"ונפל שמה שור או חמור" משמע בין מת בין הוזק. ולא נהירא דא"כ כי ממעטינן מ"שור ולא אדם" הו"ל למעוטי אדם מנזיקין כיון דמשתעי האי קרא בנזיקין, והא ליתא! דלקמן אמרינן דבור חייב בנזקי אדם. לכן נראה כדאיתא בירושלמי (בבא קמא פ' הפרה ה"ה) כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור: חד למיתה וחד לנזיקין, כי לכך נכתב בור ב' פעמים, והשתא בור של נזיקין נמי נכתב ולהכי קאמר זה אב לנזיקין. ומ"מ כי ממעטינן אדם משור, לא קאי אלא אההיא דמיתה, מדכתיב "ולא יכסנו" ולא כתיב ולא יכסה, משמע דאחד בור קאי, והיינו ההיא דמיתה כדכתיב "והמת יהיה לו", על זה קאמר "שור ולא אדם".

16) מהיכן מדויקת שבור שהזיק אדם חייב?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות:

- (1) רש"י אומר "סתם בור הוא י' טפחים", והרי התורה אמרה "והמת יהיה לו" – מכאן שבור י' הוא למיתה.
- (2) סתם בור איננו י' אלא הרבה יותר.
- (3) קים להו לרבנן דעשרה עבדי מיתה.
- (4) מדיוק הפסוק "והמת יהיה לו", משמע שמדובר בבור הממית ואם כן רק בבור י' חייב אם מת (שהרי רק בור י' מסוגל להמית).
- (5) משמע שבדף נ ע"ב רש"י לא מפרש שסתם בור י' אלא אומר שמדייקים זאת מפסוק.
- (6) מן הדיוק ומן הסברה: אם רק בור י' חייב במיתה אז בור ט' חייב בנזיקין.
- (7) לא. אפשר לומר שהתורה דברה רק על בור י' ובור ט' פטור לגמרי בין במיתה בין בנזיקין.
- (8) סתם בור י' ולא קשה מבורו של יוסף שהרי זהו בור אחר (בית אסורים). ובור ט' נלמד, שאכן הייתה ה"א שבור ט' פטור לגמרי מכל, שהרי התורה דברה רק על בור י' (שהוא סתם בור). אלא משום שכתוב בפסוק "והמת יהיה לו", משמע שרק על בור הממית היא מדברת, ואיננה באה למעט בור ט'. ומשום שהתורה לא ממעטת בור ט' לנזיקין, אין סברה לומר שיהיה פטור ולכן חייב.
- (9) לומדים זאת מן הפסוק עצמו "ונפל" משמע בין למיתה בין לנזק.
- (10) ללא ידיעת רבנן שרק בור י' ממית לא היינו יודעים.
- (11) אמרו רבנן שבבור תשעה פטור משום שלא מחמת הבור הוא מת שהרי אין בו כדי להמית.
- (12) לומדים מסברה - הרי מדובר בפסוק בבור שהמית, וסברה היא שזהו דווקא בור שמסוגל להמית, דהיינו בור י'.
- (13) גם מסברה: אם י' חייב במיתה משום שמסוגל להמית, סברה היא שגם בור ט' חייב בנזיקין משום שמסוגל להזיק.
- (14) לפי הגמרא (כח ע"ב) בור חייב באדם שניזוק ופטור באדם שנהרג. על פי זה אם הבור של הפסוק היה בין בור י' בין בור ט', אז המיעוט "שור ולא אדם" היה צריך להוציא אדם גם מנזיקין של בור ט', והרי שם כתוב שבור חייב בנזק אדם. אם כן מוכח שהפסוק לא דיבר על בור ט'.
- (15) רש"י אומר שכל דרשת "שור ולא אדם" היא על עניין הפסוק "והמת יהיה לו", היינו רק במקרה של מיתה אבל לא במקרה של נזיקין, ולכן לא שייכת קושיית התוספות.
- (16) משמע מהדיוק "לא יכסנו" שמדובר רק בבור אחד, והוא הבור למיתה. ולכן האדם התמעט רק מבור זה, דהיינו לעניין מיתה ולא לעניין נזיקין.

סוגיה ו (דף ג ע"א-ב): אבנו, סכינו ומשאו

"וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בר ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור: בעל הבור ישלם כסף וישיב לבעליו והמת יהיה לו" (שמות כא, לג-לד).

בגמרא למדו מפסוקי התורה שהבור עליו דברה התורה הוא דווקא בור של הפקר, כלומר בור שבן אדם חפר ברשות הרבים (שם אין לו בעלות). הכוונה היא למשל שהוא חפר ברשות הרבים כדי לקחת חול, ולא התכוון לעשות מכשול אך השאיר בכך בור ברשות הרבים. החידוש בבור הוא שלמרות ש"המזיק" אינו בבעלות האיש שעשה אותו, הוא בכל זאת מתחייב על נזקיו כמו שאר המזיקים שהם ממונו (כגון שור). בסוגייתנו הגמרא שואלת מה יהיה הדין של בור שהוא ממונו, כמו אבנו או סכינו או משאו שהניחם בראש גגו (כלומר במקום שמותר להניח חפצים) והם נפלו ברוח מצויה לרשות הרבים ושם נהיו לבור.

א. על פי רב וגם על פי שמואל בסוגייתנו, פשוט הוא שפסוקי התורה מדברים על בור שהוא הפקר. נעיין במשנה סוף מט ע"ב ובסוגיה שם:

משנה

החופר בור ברשות היחיד ופתחו לרשות הרבים או ברשות הרבים ופתחו לרשות היחיד, ברשות היחיד ופתחו לרשות היחיד אחר, חייב. גמרא: תנו רבנן החופר בור ברשות היחיד ופתחו לרשות הרבים (ברשות הרבים ופתחו לרשות היחיד) חייב וזהו בור האמור בתורה דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר הפקיר רשותו ולא הפקיר בורו זהו בור האמור בתורה. אמר רבה בבור ברשות הרבים כוליה עלמא לא פליגי דמיחייב, מאי טעמא? אמר קרא "כי יפתח וכי יכרה" - אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן! אלא שעל עסקי פתיחה ועל עסקי כרייה באה לו לא נחלקו...

1) איך יודעים שאכן על פי התורה חייבים על בור שהוא הפקר?

ב. על פי זה קשה לכאורה מהפסוק "**בעל הבור** ישלם, כסף ישיב לבעליו"? שהרי משמע שמדובר בבור שיש לו בעלים! נעיין בתחילת דף נ ע"א ושם ברש"י ד"ה "לתשלומין":

בבא קמא נ ע"א

תנו רבנן החופר בור ברשות היחיד ופתחו לרשות הרבים, חייב, וזהו בור האמור בתורה דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר הפקיר רשותו ולא הפקיר בורו זהו בור האמור בתורה. אמר רבה בבור ברשות הרבים כוליה עלמא לא פליגי דמיחייב, מאי טעמא? אמר קרא "כי יפתח וכי יכרה" אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן! אלא שעל עסקי פתיחה ועל עסקי כרייה באה לו (כלומר על הפעולה ולא על הבעלות, דהיינו מדובר בבור שהוא הפקר). ולא נחלקו אלא בבור ברשותו: ר"ע סבר בור ברשותו נמי חייב, דכתיב "בעל

הבור" - בבור דאית ליה בעלים קאמר רחמנא, ור' ישמעאל סבר בעל התקלה (כלומר הפסוק לא מדבר על בעלות קניינית אלא על אחריות על מעשה כריית הבור). אלא מאי זהו בור האמור בתורה דקאמר ר"ע זהו בור שפתח בו הכתוב תחלה **לתשלומין**. ורב יוסף אמר בבור ברשות היחיד כולי עלמא לא פליגי דמחייב, מאי טעמא "בעל הבור" אמר רחמנא - בבור דאית ליה בעלים עסקין. כי פליגי בבור ברשות הרבים: רבי ישמעאל סבר בור ברשות הרבים נמי חייב, דכתיב "כי יפתח וכי יכרה" אם על פתיחה חייב על כרייה לא כ"ש אלא שעל עסקי פתיחה ועל עסקי כרייה באה לו...

רש"י

לתשלומין - בור דאית ליה בעלים נאמר אצל תשלומין כדכתיב "בעל הבור ישלם", ובור שות הרבים נאמר אצל הניזקין כדכתיב "כי יפתח איש וכי יכרה ונפל שמה וגו'", והכי קאמר ר"ע אמאי פטרת בבור ברשותו והלא זהו בור האמור בתורה אצל תשלומין.

2) קודם דייקנו שהבור הכתוב בתורה הוא בור של הפקר. איך
לפי רבי עקיבא, שסובר שהפסוק מדובר בבור שיש לו בעלים,
הצניין את"ש?

ג. נענין עתה ברמב"ם פרק יב מהלכות נזקי ממון הלכה ב:

רמב"ם

אחד החופר בור ברשות הרבים, או החופר ברשותו ופתח לרשות הרבים או פתח לרשות חברו או שחפר ופתח ברשותו והפקיר רשותו ולא הפקיר בורו, הרי זה חייב בנזקיו. אבל אם הפקיר רשותו ובורו או שהפקיר בורו שברשותו או הקדישו, הרי זה פטור, שנאמר: בעל הבור ישלם מי שיש לו בעלים וזה הפקר ובתחלה ברשות חפר מפני שחפר ברשותו.

3) מהו "בור שיש לו בעלים" שחייבה התורה על נזקיו? האם
מדובר בעצמות שלאמה על הבור?

ד. בנוסף לדיון אם בור חייב להיות הפקר או יכול להיות בבעלותו של אדם, הגמרא דנה על בור שנעשה על ידי חפציו של אדם. נענין בתחילת דף ו ע"א ושם ברש"י ד"ה "היינו בור".

בבא קמא ו ע"א

לאתווי ליחכה נירו וסכסכה אבניו: הצד השוה שבהן: לאתווי מאי אמר אביי לאתווי אבנו סכיננו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו היכי דמי אי בהדי דקא

אזלי קא מזקי היינו אש מאי שנא אש דכח אחר מעורב בו וממונך ושמירתו עליך הני נמי כח אחר מעורב בהן וממונך ושמירתו עליך ואלא בתר דנייחי אי דאפקרינהו בין לרב בין לשמואל היינו בור מאי שנא בור שכן תחילת עשייתו לנזק וממונך ושמירתן עליך הני נמי תחילת עשייתן לנזק וממונך ושמירתן עליך אלא דלא אפקרינהו לשמואל דאמר כולם מבורו למדנו היינו בור לעולם דאפקרינהו ולא דמו לבור מה לבור שכן אין כח אחר מעורב בו תאמר בהני שכח אחר מעורב בהן אש תוכיח מה לאש שכן דרכו לילך ולהזיק בור תוכיח וחזר הדין.

רש"י

היינו בור - דתרווייהו אמרי כל תקלה שהפקיר נפקא לן מבור דחייב דכי היכי דחייב דבור הוא ברה"ר דהוי הפקר כדאמרינן בפ' שור שנגח את הפרה (לקמן דף מט) שעל עסקי כרייה ופתיחה באה לו אף כל תקלתו שהפקיר חייב דהא נמי תחילת עשייתן לנזק דהוה ליה לאסוקי אדעתיה דסופו ליפול ברוח מצויה.

4) מניין לאמרנו שכל יכול להיות בור?

ה. עכשיו נראה את דברי המאירי כח ע"ב ד"ה "כבר ביארנו שכל תקלה וכו'":

המאירי

כבר ביארנו שכל תקלה ברשות הרבים בור הוא בין הפקירה בין לא הפקירה ואם נעשה הבור שלא באונס חייב, הן שהניחה לשם הן שהניחה במקום שבפשיעתו באה לשם, כגון שהניח אבנו וסכיננו ברשות הרבים והזיקו או שהניח בראש הגג ונפלו ברוח מצויה והזיקו. אבל בור שנעשה באונס אינו בור אלא אם כן מתכוין לזכות בו אחר שנעשה ושהיה יכול לסלקו, וכל שלא נתברר לנו אם מתכוין לזכות בו אם לאו, הולכין בו אחר אומדן הדעת לפי ענין הדבר.

5) מה סיבת החיוב על בור מאי הפקירה?

ו. רב ושמואל נחלקו מניין לומדים על חיוב בור שהוא ממונו בבבא קמא ג ע"ב:

בבא קמא ג ע"ב

... ואי דלא אפקרינהו אי לשמואל דאמר כולם מבורו למדנו היינו בור, ואי לרב דאמר כולם משורו למדנו היינו שור, מאי שנא בור שכן תחילת עשייתו לנזק וממונך ושמירתו עליך הני נמי תחילת עשייתן לנזק וממונך ושמירתן עליך...

6) מניין שואל למד בור שלא הפקירו, ונניין רב למד?

ז. כדי להבין איך רב למד בור שלא הפקירו, נעיין בדברי התוספות ג"ע ב"ד"ה "משורו".

תוספות

משורו למדנו - היינו קרן דשן ורגל פטורין ברשות הרבים... ואם תאמר היכי גמר משור? מה לשור שכן בעל חי וכוונתו להזיק! ומפרש רשב"ם דאתי מבור ושור מ"מה הצד" (הכוונה מבניין אב משני כתובים משור ומבור)...)

7) מה מתכוון רב כאשר אומר שואל למד בור אינו בור אלא שור?

ח. התוספות (שם בהמשך) מקשים קושיה חזקה המבוססת על הדין על פיו בור משלם על שור שנפל וניזוק בתוכו, ופתור על כלים שניזקו בתוכו (מדרשת "ונפל שם שור - שור ולא כלים"):

תוספות

אבל קשה כיון דמבור נמי יליף, לפטור בהו כלים כבור! ולקמן בהמניח (דף כח.) מחייב בהו רב כלים גבי נשבר כדו.

8) מה מקשים התוספות על ההסבר שהם ביטלו רב?

ט. כדי לתרץ זאת, נעיין בדברי הפני יהושע על תוספות "משורו":

פני יהושע

בתוספות בד"ה משורו למדנו היינו קרן דשן ורגל פטורי ברשות הרבים עכ"ל. אין להקשות דלפי מסקנת התוספות דאתיא משור ובור ועל כרחך גם כן לא סבירא ליה לתוספות דאחר הלימוד במה הצד חוזרת למקומה לכל דיני שור, דא"כ לא הוי מקשי מידי דלפטור בה כלים. א"ו דלא ס"ל דחוזרת למקומה א"כ תקשי דאמאי לא מפרשי דאתיא משן ורגל ובור והא דמחייבי בר"ה היינו דומיא דבור. אלא דלא קשיא מידי כיון דלרב דאמר משורו למדנו הוי תולדת השור, לא שייך להחמיר בתולדה מן האב ומשום הכי מפרשים התוספות דאתיא מקרן ומבור, אלא שתוספות הקשו בסוף הדיבור שניתן לה קולת הבור לפטור בה כלים, וזה שייך שפיר להקל בתולדה יותר מאב וזה הוי "לאו

כיוצא בהן". אבל לפי מה שאמרנו גם כן לא קשה מידי, דחייב כלים הוא לפי שחוזרת למקומה לדיני שור ודו"ק.

9) למה לרב בור שבעצמותו חייב בכלים לאחרות שהוא נלמד ממנו
מבור ראוי.

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) מן הדרשה "כי יפתח וכי יכרה וכו'" לומדים שמדובר על הפעולה, ולכן משמע שהבעלות אינה תנאי להיות אחראי על נזקי בור.
- (2) בור שיש לו בעלים כתוב גם כן בתורה, בתשלומים ("בעל הבור ישלם").
- (3) ב"בור שיש לו בעלים" מדובר בבור שברשותו אך פתחו ברה"ר או ברשות אחר, או הפקיר רשותו ולא הפקיר בורו. אבל בור שהוא לגמרי בבעלותו, פטור עליו.
- (4) מסברה, כל חפץ שמהווה מכשול כמו בור נקרא בור.
- (5) כי הוא מכשול, וכל מכשול, אף אם לא הפקירו, הוא בור, אם הדבר לא נעשה באונס.
- (6) שמואל סובר שלמדו זאת מבור של הפסוק, רב למד משור.
- (7) הכוונה שבור שלא הפקירו איננו הדין הפשוט של בור של התורה, אלא הוא נלמד משור ובור בבניין אב משני כתובים.
- (8) משמע שבור שלא הפקירו חייב גם על כלים, והרי אם הוא נלמד מבור, הוא צריך להיות פטור בכלים כמו בור של התורה!
- (9) לפי הפני יהושע חזר הדין לשור כאשר לומדים משור ומבור, ולכן לעניין כלים חזר הדין להיות כשור וחייבים עליהם.

סוגיה ז (דף ג ע"ב): צרורות

עד כה הגמרא דנה בנזק ישיר שעשתה בהמתו של אדם לרכוש חברו, כגון שן (למשל אכלה את הפרחים שבחצר השכן), רגל (למשל דרכה על הפרחים של השכן) או קרן (למשל שורו נגח את שור השכן ברחוב). וראינו שקרן שונה משן ורגל בכמה עניינים ודינים: א) קרן הוגדרה כ"שינוי", כלומר נזק משונה לעומת שן ורגל שהן נזק רגיל, ב) שן ורגל הוגדרו כ"ממון" (כלומר חיוב ממון ברור – "הזקת, שילמת!") ואילו קרן הוגדרה כ"קנס" (כלומר מעיקר הדין לא היית צריך לשלם כי לא יכלת באמת לשמור, אך התורה בכל זאת הטילה עליך קנס), ג) שן ורגל משלמים נזק שלם ואילו קרן משלמת חצי נזק בשלוש הפעמים הראשונות (והשור נקרא אז "תם") ורק מהפעם הרביעית משלמת נזק שלם (והשור נקרא "מועד"), ד) שן ורגל משלמים "מן העלייה" (כלומר מכל הרכוש של בעל הבהמה המזיקה) ואילו קרן משלמת "מגופו" (מהשווי של השור שנגח ולא יותר, אף אם הנזק גבוה יותר), ה) שן ורגל משלמים רק על נזק ברשות הניזק ואילו קרן משלמת גם על נזק ברשות הרבים. בסוגייתנו הגמרא דנה בנזק עקיף שעשתה בהמתו של אדם (מה שנקרא "שור שהזיק על ידי כוחו"), כגון על ידי בעיטה באבן שעפה משום כך ומזיקה (= "צרורות"). במקרה של צרורות ישנה קבלה, "הלכה למשה מסיני", שבעל הבהמה משלם חצי נזק.

בבא קמא ג ע"ב

... בחצי נזק צרורות דהלכתא גמירי לה ואמאי קרי לה תולדה דרגל לשלם מן העלייה...

רש"י

בחצי נזק צרורות - שהיתה מהלכת והתיזה צרורות ברגליה ושיברו את הכלים, דקיימא לן דהלכתא גמירי לה למשה מסיני דממונא הוא ולא קנס, ואע"ג דפלגא נזק (תשלום חצי נזק) של נגיחה הוי קנס, כדאמרין לקמן האי פלגא נזקא (של צרורות) ממונא הוא. והלכך לאו תולדה דקרן הוא אלא דרגל, דמכח רגל הוא דאתו. וכרגל (לגמרי) לא הוי, דרגל משלם נזק שלם... ואמאי קרי לה תולדה דרגל - הואיל ואינה משלמת כמותה.

א. בסוגיית "צרורות" אנו למדים שאדם חייב על נזק שנוצר מכוחה של בהמתו ולא רק מגופה. נעיין בדברי הרמב"ם הלכות נזקי ממון פ"ב ה"ה:

רמב"ם

היתה מהלכת ברשות הרבים ובעטה והתיזה צרורות והזיקו ברשות הרבים, פטור. ואם תפש הניזק רביע נזק אין מוציאין מידו שהדבר ספק הוא שמא שינוי הוא ואינו תולדת רגל שהרי בעטה.

1) נתח את הספק *ה'ה' הראה"ט*? (דבר האנוח'ט *ה'ה' קרן ור'ה'.*)

ב. הראב"ד שם משיג על הרמב"ם:

השגת הראב"ד

היתה מהלכת בר"ה ובעטה וכו' שהדבר ספק שמא שינוי הוא. אמר אברהם: זו טעות היא כי בודאי הביעוט שינוי הוא! דאי לא שינוי, בצרורות לרביע נזק היכי משכחת לה?! ובעיא דר' ירמיה מר' זירא בבא קמא יט ("בעא מיניה ר' ירמיה מר' זירא: היתה מהלכת ברשות הרבים והתיזה והזיקה, מהו? לקרן מדמינן ליה וחייבת או דלמא תולדה דרגל הוא ופטורה?) לא בביעוט הוא אלא בצרורות כי אורחיהו, וקא מיבעיא ליה אם הוא חייב ברשות הרבים הואיל וחצי נזק הוא כקרון או פטור דכי אורחיה הוא כרגל. ופשט ליה כהלכתא דפטור...

2) מה החילוק עולה הראב"ד בנזק שנעשה על ידי כוחו של

השור?

3) מה המחלוקת בין הראב"ד לראמ"ט, ביחס לכוחו של השור?

ג. נראה עתה את הגמרא לקמן יז ע"ב בדעת רבא בבברייתא דתרנגולין:

בבא קמא יז ע"ב

תנו רבנן: תרנגולין שהיו מפריחין ממקום למקום ושברו כלים בכנפיהן, משלם נזק שלם. ברוח שבכנפיהן, משלמין חצי נזק. סומכוס אומר נזק שלם. תניא אידך: תרנגולין שהיו מהדסין על גבי עיסה ועל גבי פירות וטינפו או ניקרו, משלם נזק שלם. העלו עפר או צרורות, משלמין חצי נזק. סומכוס אומר נזק שלם. תניא אידך: תרנגול שהיה מפריח ממקום למקום ויצתה רוח מתחת כנפיו ושיברה את הכלים, משלם חצי נזק. סתמא כרבנן. אמר רבא בשלמא סומכוס קסבר כחו כגופו דמי, אלא רבנן אי כגופו דמי, כוליה נזק בעי לשלם!! ואי לאו כגופו דמי, חצי נזק נמי לא לשלם!! הדר אמר רבא לעולם כגופו דמי, וחצי נזק צרורות הלכתא גמירי לה:

4) מה הה"א של רבא לאמר שלרבנן לא יתכן חיוב של חצי נזק

במקרה של נזק על ידי האוויר של הלזת הכנפיים?

ד. נעיין בדף ג ע"ב בעניין כיחו וניעו של אדם ועיין ברש"י שם:

בבא קמא ג ע"א

... אלא אכחו וניעו, היכי דמי? אי בהדי דאזלי קמזקי, כחו הוה. אי בתר דנייח, בין לרב בין לשמואל היינו בור...

רש"י

כחו (של אדם) - רוק הפה, ניעו ליחת החוטם. אי בהדי דאזלי מזקי - שנפל על השיראים וטנפוה או לתוך המשקין ונמאסו: כחו הוא - והיינו אדם גופו וחייב. אי בתר דנייח - אחר נוח הרוק לארץ הזיקו שהוחלק אדם בהם. בין לרב בין לשמואל היינו בור - דהא ודאי תקלה דאפקרה היא.

(5) מה קשה משפספיקו fe רבא? (מה דין כוחו fe אדם?)

ה. נחדד את תמיהתו של רבא על ידי דברי אהל ישעיהו בבא קמא סוגיה דצורות סי"א. כדי להבין את דבריו כדאי לחזור על כמה שורות בגמרא וברש"י.

בבא קמא דף יז ע"ב

תנו רבנן: בהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר, כיצד? בהמה שנכנסה לחצר הניזק, והזיקה בגופה דרך הלוכה, ובשערה דרך הלוכה, באוכף שעליה, ובשליף שעליה, ובפרומביא שבפיה, ובזוג שבצוארה, וכו'.

רש"י

תנא אבות - רגל ממש שדרסה ברגליה וסיפא קתני תולדות הבהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר בגופה ובשערה ובשליף שעליה דרך הלוכה דתולדות דרגל הן דהזיקה מצוי ואין כוונתה להזיק.

בבא קמא דף יז ע"א

התרנגולין מועדין להלך כדרכן ולשבר. היה דליל קשור ברגליו, או שהיה מהדס ומשבר את הכלים - משלם חצי נזק.

רש"י דף יט ע"ב

אלא מתני' - לא מתוקמא אלא באדייה אדויי שזרק התרנגול הדליל ושיבר בזריקתו כלים דהוו צורות.

אהל ישעיהו

ועפ"י ד' הגר"ח ביאר הגר"ד (בברכת שמואל י"ט ב) ספיקא דרבא, דהנה חזינן דבהמה שהזיקה בשליף שעליה (משהו שקשור לגופה ובוזה היא מזיקה תוך כדי הלכיה) הוי תולדה דרגל, ואף דדמי האי היזק בתכונת המעשה לרגל, מכל מקום הוי תולדה ולא אב,

הואיל ובאופן המעשה לא דמי למזיק דרגל, דהא לא נעשה ההיזק ע"י גוף הבהמה כי אם ע"י שליף. ומהא לענין צרורות, דאף דבכל דוכתי דין הוא דכוחו כגופו, מכל מקום לענין חיוב נזקי ממונו לא סגי בהא. דכשם שחזינן גבי שליף דהא דחלוק ההיזק באופן המעשה הוי טעם דיהא תולדה ולא אב, אף דדמי בתכונת המעשה, הכא נמי גבי צרורות, דאף דכוחו דינו כגופו, מכל מקום חלוק טפי באופן המעשה, דמזיק דשור הוי גופו וצרורות כוחו הוא. ומדחלוק טפי אף תולדה לא הוי, ולולי הלכה למשה מסיני היה פטור על הצרורות, דלאו בכלל שור הוא כלל. אלא דחידשה ההלכה דמכל מקום חייב חצי נזק. ובהא בעי רבא, דמאי האי חיובא דחצי נזק שנאמר כהלכה, דאי נתחדש דכוחו כגופו, דהיינו דאף היזק ע"י כוחו הוי בכלל מזיק דשור, א"כ יתחייב נזק שלם. ואי לאו בכלל שור הוא, א"כ חצי נזק נמי לא!

6) איך הוא מסביר את התמיהה של רבא? מה היינו סוקרים
לולי הלכה למשה מסיני?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) ספק אם בעיטה היא שינוי בצרורות ולכן היא תולדה של קרן ויש חיוב ברשות הרבים, או שמא היא עדיין תולדה דרגל ופטור ברשות הרבים.
- (2) הוא עושה הבדל בין צרורות רגילים, שהתירה תוך כדי הליכה, לבין בעיטה שיש בה כוונה להתזז והפעלת כוח לכך.
- (3) לפי הראב"ד בבעיטה שגרמה לצרורות אין ספק שמדובר בשינוי, ולכן זה דומה לקרן. לפי הרמב"ם יש ספק בדבר. כלומר לפי הרמב"ם "הכוחו" של השור בצרורות הוא רגל וספק אם יכול להיות קרן, ואילו לפי הראב"ד במקרה של בעיטה הוא ודאי קרן.
- (4) אם אומרים בבהמה "כוחו כגופו" אז שייך לשלם נזק שלם, ואם "כוחו לאו כגופו", אז פטור.
- (5) משמע שברור שכוחו כגופו.
- (6) לולי הלכה למשה מסיני היינו סוברים שבצרורות פטור לגמרי, כי הנזק נעשה בצורה שונה לגמרי מרגל. לאחר שנתחדש החיוב על ידי הלכה למשה מסיני, והמשמעות היא שאומרים כוחו כגופו בבהמה, אז תמה רבא למה אין כאן זנק שלם?

סוגיה ח (דף ד ע"א): עבד ואמה

נלמד קטע קצר מהגמרא בבבא קמא, כך שנוכל להיכנס לסוגיה. הגמרא מבררת האם קרן חמורה משן, כיוון שבקרן יש כוונה להזיק, מה שאין בשן. מתוך כך הגמרא משווה קרן (דהיינו שור של אדם שנגח והזיק את ממונו של אדם אחר) לעבד ואמה (דהיינו עבדים של אדם שהזיקו ממון של אדם אחר). הלכאורה משותף בין קרן לעבד ואמה הוא שמדובר בנזק שנעשה בכוונה, למרות שקיים הבדל מהותי ביניהם - בהמה שהזיקה בכוונה לעומת אדם שמזיק בכוונה. אנו בלימוד שלנו ננסה לברר את עצם הפטור מלשלם כאשר העבד הזיק.

בבא קמא ד ע"א

... ולאו קל וחומר הוא? (האם לא ברור שקרן יותר חמורה משן?): ומה שן שאין כוונתו להזיק חייב, קרן שכוונתו להזיק לא כל שכן! איצטריך, סלקא דעתך אמינא מידי דהוה אעבד ואמה (לא ברור שקרן חמורה משן, כי היינו אומרים שקרן דומה לעבד ועמה שבעליהם פטורים מלשלם כשהם מזיקים): עבד ואמה לאו אף על גב דכוונתן להזיק, אפילו הכי פטירי? הכא נמי לא שנא! אמר רב אשי אטו עבד ואמה לאו טעמא רבה אית בהו - שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חבירו ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום...

רש"י:

אפילו הכי פטורין - כדאמרינן בפ' החובל (לקמן דף פז) העבד והאשה פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין: לאו טעמא רבה אית בהו - דאי מיחייבת ליה כל שעה שיכעיסנו רבו, ילך וידליק גדישו של חבירו כדי לחייב את רבו...

א. נעיין בדברי הרמב"ם הלכות גניבה פ"א, ה"ט:

רמב"ם הלכות גניבה

העבד שגנב פטור מן הכפל ובעליו פטורין שאין אדם חייב על נזקי עבדיו אע"פ שהן ממנו, מפני שיש בהן דעת ואינו יכול לשמרן, שאם יכעיסנו רבו וילך וידליק גדיש באלף דינר וכיוצא בזה משאר נזקין. נשתחרר העבד חייב לשלם את הכפל:

1) מה ציקר הדין בצניין ח'וב האדון אל נזקי עבדו (ל"ל)
 "אנא יקניטנו" לפי הרמב"ם?

ב. בעניין עצם החיוב של עבד נלמד את דברי החזון איש בבא קמא סי' ג סק"א על ד א':

חזון איש

אטו עבד ואמה לאו טעמא רבא כו', לא באו כאן לדון אי חייב הרב על נזקי עבדו, דודאי לא חייב בו, שהרי כל נזקין צריכין ילפותא (= כדי לחייב מזיק צריך לימוד מן התורה) וכל שלא מצינו בתורה ולא נלמד מ"ג מדות אין לנו לחייבו... אלא הכא לענין סברת התורה קאמר, ומשמע בסוגין דבסברא יש לחייב את הרב אף על אש ובור של עבדו, שהרי העבד חייב ככל דינין שבתורה, ואם נשתחרר באמת חייב הוא עצמו לשלם כדתן (פ"ז א), אלא השתא לית ליה לשלם, וכיון דהאדון הוא הגורם שאין לו, והאדון זוכה בו כמו שזוכה בשאר ממונו, ראוי שיהיה אחראי בעד נזקיו עד שישתחרר ויחזור ויפרע ממנו ומ"מ פטרתו תורה.

2) מה הסברה לחייב את האדון על נזקי עבדו?

ג. נעיין עתה בדברי הגר"ט על הסוגיה (סימן קיב) שמסביר את מהות החיוב:

גר"ט

והנראה בזה, דבאמת הא דאילולי סברא דגמ' הוי מחייבין לרב בנזקי עבדו לאו בכלל נזקי ממונו הוא דאין זה כשור המזיק, דהנה הרמב"ם (פ"א מגניבה ה"ט) כתב שהבעלים פטורים מתשלום כפל על גניבת עבדם, דשמא יקניטנו רבו וכו', ע"ש. ומשמע דאילולי כן הוי מחייבין לאדון בתשלום כפל על גניבת עבדו. ואי נימא דהחיוב בעבדו הוא משום ממונו המזיק (כלומר "קרן") א"כ איך תעלה על הדעת שיתחייב כפל, הא חיוב כפל הוא משום שגנב, והכא לא גנב הוא אלא עבדו! ואף שחייב בנזקי עבדו, אך כפל לא שייך שיתחייב. ומוכח מזה דחיוב הבעלים הוא מכח החיוב על העבד, והיינו דבאמת החיובים חלים על העבד, אלא שמכיון שהעבד הוא ממון של האדון מחויב האדון לשלם את הזיקיו, אך לא מדין נזקי האדון אלא כפריעת נזקי העבד, ומדין אדם המזיק הוא החיוב.

3) מה הראיה שהסברה לחייב את האדון על נזקי עבדו איננה

משום קרן?

4) מאיזה דין ראוי היה לחייב את האדון על נזקי עבדו?

ד. התשב"ץ מרחיב את הדיון ושואל גם על חיוב הבעל בנזקי אשתו. דבריו מובאים בספר אהל אבות לבבא קמא סי' כג סק"א:

אהל אבות

וכדברי החזון איש מצינו בתשב"ץ (ח"ג סי' קל"ד) שכתב לבאר מאי טעמא אין הבעל או היתומים חייבים לשלם תשלומי חבלה דהאשה שחבלה לאחר מיתת הבעל, וזו לשונו שם: "שאם היו חייבין היתומים בזה היתה מפסדת נכסיהם ביד, וכמו שאמרו במשנת ידים והביאוהו בפרק קמא דבבא קמא, שאם הרב היה חייב בנזקי עבדו אם היה מקניטו וכו' ולא דמי לשורו של אדם שאדם חייב בנזקיו לפי שאין בו דעת, אבל במי שיש בו דעת אין האדון ולא הבעל חייבין בנזקיו".

5) מה טעם הפטור של הבעל בנזקי אשתו, ומה המאפיין לפיו דין זה דומה לדין עבד ואמה לצומת קרן?

ה. ועתה נעיין בדברי הר"י ענגיל שם בהמשך דברי אהל אבות:

אהל אבות

ומצאתי שתמה על דבריו הר"י ענגיל זצוק"ל דמאי סלקא דעתך שיהא הבעל חייב על חבלת אשתו! והא אינה ממונו דבעל להיות כשורו! ודוקא גבי עבד בעינן לההיא טעמא הואיל וקנינו הוא כשורו וחמורו. וכתב שם דשמא ס"ד לחייבו הואיל וקנויה היא לו למעשה ידיה. ומ"מ אכתי כל זה צריך ביאור דאפי' נימא דקנויה היא לו, וכי מחויב הוא בשמירתה!?

6) מה הר"י אגליד מקשה על התשב"ץ?

7) מאילו סברה היה ניתן לומר שהבעל אכן חייב בנזקי אשתו?

8) איך נדחית סברה זו?

9) הסביר את הסברה לחייב את הבעל על נזקי אשתו ע"פ דברי

הרמב"ם דלעיל.

ו. נראה עתה שיטה שונה המסבירה את הה"א לחייב את האדון על נזקי עבדו בבית

יצחק סי' י סק"ג:

הקדמה קצרה: האדם חייב לשלם בנזקים שהוא עושה במו ידיו, מדין "אדם המזיק", והוא חייב לשלם על נזקי הבהמות שלו מדין "ממונו (כגון שור שלו) שהזיק".

בית יצחק

והנראה בזה, דהנידון לחייב את הרב על נזקי עבדו אינה מהפרשה ד"נפש חיה שהזיקה" שנאמרה בשור בקרא ד"וכי יגוף", דחייב על נזקי עבדו כנזקי שורו. אלא דיסוד החיוב בנזקי העבד הוא משום אדם המזיק הנאמר בקרא ד"מכה בהמה ישלמנה", והוה ס"ד לחייב את הרב משום בעלים דאדם המזיק, דחייבים הבעלים על נזקי אדם שהוא ממונו ושמירתו עליו, וכשם דבעלים של שור חייב על נזקי שור, כן הוא גם לענין אדם המזיק, דיש לחייב את רבו של האדם על נזקיו, כיון דהוי ממונו ושמירתו עליו... דחויבא דאדון על היזק עבדו הוא משום אדם המזיק, דכיון דהוא ממונו ושמירתו עליו חייב בנזקיו. והיינו כש"נ דחייב מדין בעלים על נזקי אדם, ולא משום דעבדו כבהמתו וחיובו משום נזקי שורו מקרא דכי יגוף דאיירי בנזקי שור.

10) מהי שיטת הבית יצחק להסביר את החיוב על האדם

לעל את נזקי עבדו?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) מעיקר הדין משמע שהאדון חייב, לולי טעם של "שמא יקניטנו וכו'".
- (2) האדון אחראי על העבד שלו, ומשום שהעבד משועבד לו ואין לו ממון משלו, האדון צריך לשלם את נזקיו.
- (3) כיוון שמסברה האדון חייב גם על הכפל של עבדו שגנב, רואים שלא מדובר בגדר רגיל של ממונו שהזיק.
- (4) ראוי היה לחייב את האדון מדין פריעת חוב של עבדו.
- (5) הבעל פטור מנזקי אשתו מאותו הדין של עבד ואמה (שמא יקניטנו וכו'), ודין זה שייך אצל מי שיש לו דעת.
- (6) הוא מקשה שבאשה לא לשייך ה"א לחייב את בעלה, כי היא איננה ממונו.
- (7) כיוון שהאשה הקנתה לבעל את מעשה ידיה.
- (8) הבעל לא מחוייב על שמירת אשתו!
- (9) כיוון שאין לאישה ממון מתוקף הנשואין, על הבעל לשלם את חובותיה.
- (10) האדון לא חייב מדין שורו, אלא מדין אדם המזיק, שמתרחב מהעבד עד לאדון עצמו. זה החידוש: יש הרחבת הדין "אדם המזיק".

סוגיה ט (דף ד ע"א): כופר באדם

הגמרא משווה בין כל המזיקים ומחפשת את ההבדלים שביניהם בחומרת הדינים של כל אחד ואחד. בסוגייתנו היא משווה בין השור המזיק לאדם המזיק וטוענת שיש בשור חומרה שאין באדם: "לא ראי השור שמשלם את הכופר כראי האדם שאין משלם את הכופר" – כלומר בשור שהרג אדם, חייבים הבעלים לשלם כופר, כפי שכתוב (שמות פרק כא פסוקים כט-ל): "וְאִם שׁוֹר נִגָּח הוּא מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם וְהוּעַד בְּבַעְלֵיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהָמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, הַשׁוֹר יִסָּקַל וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת. אִם כֹּפֶר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִין נִפְשׁוֹ כָּלֹל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו". מכאן למדו שבעל השור, למרות שהוא לא חייב מיתה כאשר שורו הרג אדם, מכל מקום הוא חייב לשלם כופר, דהיינו סכום כסף כנגד מיתת האדם. כל זה בשור שהרג אדם, אך באדם שהרג אדם לא מצינו דין כופר, ולכן רצתה הגמרא לומר ששור המזיק יותר חמור מאדם המזיק, בעניין זה.

א. נלמד בגמרא את דין כופר באדם ובבהמה, לקמן בדף כו ע"א מהמילים "ויהא אדם חייב בכופר וכו'", ונעיין שם גם בתוספות ד"ה "ויהא":

בבא קמא כו ע"א

ויהא אדם חייב בכופר מק"ו: ומה שור שאינו חייב בארבעה דברים - חייב בכופר, אדם שחייב בארבעה דברים - אינו דין שיהא חייב בכופר! אמר קרא: (שמות כא) ככל אשר יושת עליו, עליו - ולא על אדם. ויהא שור חייב בארבעה דברים מק"ו: ומה אדם שאינו חייב בכופר - חייב בארבעה דברים, שור שחייב בכופר - אינו דין שיהא חייב בארבעה דברים! אמר קרא: (ויקרא כד) איש... בעמיתו, ולא שור בעמיתו.

תוספות

ויהא אדם חייב בכופר - מ"לא תקחו כופר לנפש רוצח" לא נפקא, דההיא דאיצטריך דלא תשקול מיניה ממונא למפטריה, כדאמרינן בפרק אלו נערות (כתובות דף לו:). והכא איירי שיהרג וישלם כופר כמו השור... אבל כופר באדם כל זמן דלא אשכחן דפטור בשום מקום לא מצינן למילף מיניה כלל.

1) מה היה צונן *le* אדם שהרג אדם *lif* הדירה "אשר יושת

עליו"?

ב. נעיין עתה בקושיית ריב"א בתוספות ד ע"א ד"ה "כראי":

ריב"א

כראי אדם שאין משלם את הכופר - הקשה ריב"א מאי חומרא היא זו? האי דאין משלם את הכופר משום דקים ליה בדרכה מיניה! ...

2) הסבר את קושיית ריב"א?

(תזכורת: "קים ליה בדרכה מיניה" = כאשר ישנם שני עונשים בו-זמנית, מטילים רק את העונש החמור ופוטרים מהעונש הקל).

ג. נעיין בתירוץ של ריב"א לקושייתו, ונראה לפני כן את דברי תנא דבי חזקיה בכתובות לה ע"א:

כתובות

אמר רבא: ומי איכא למ"ד חייבי מיתות שוגגין חייבים? והא תנא דבי חזקיה: מכה אדם ומכה בהמה (רש"י: מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם לא ישלם אלא יומת. הקיש פטור ממון דמכה אדם לחיוב ממון דמכה בהמה: מה מכה בהמה אין לך בו חילוק לחיוב אף מכה אדם אין לך בו חילוק לפטור - מכה בהמה לעולם חייב דאמר'י בבבא קמא דף כו ע"ב: פצע תחת פצע לחייב על השוגג כמזיד ואונס כרצון), מה מכה בהמה - לא חילקת בו בין בשוגג בין במזיד, בין מתכוין לשאין מתכוין, בין דרך ירידה לדרך עלייה, לפוטרו ממון אלא לחייבו ממון, אף מכה אדם - לא תחלוק בו בין בשוגג בין במזיד, בין מתכוין לשאין מתכוין, בין דרך ירידה לדרך עלייה, לחייבו ממון אלא לפוטרו ממון!

המשך התוספות

ותירץ (ריב"א) דשוגג נמי פטור מדתנא דבי חזקיה.

3) מה ריב"א מוכיח מתנא דבי חזקיה בצנ"ן סיבת הפטור

מכאן באדם, וא"כ לה מתרץ את קושייתו?

ד. נחזור שוב לתוספות ד ע"א ד"ה "כראי" ונראה את דברי ר"י שחולק על ריב"א:

תוספות

ואומר ר"י דלאו פרכא היא כלל! דלא מפטר משום קים ליה בדרכה מיניה. וכאן נמי אין שייך להזכיר תנא דבי חזקיה. דלקמן בפ"ב (דף כו.) משמע דאי לאו קרא ד"עליו ולא על האדם" ("אם כפר יושת עליו ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו") הוה ילפינן אדם משור שיתחייב מזיד מיתה וכופר, ומ"עליו" פטרי ליה אפילו שוגג, דומיא דשור דאין מזיד לשור.

4) למה לשיטתו אין בכלל ה"א להקשות את קושיית ריב"א?

ה. כמו כן נראה את הקושיה השניה של ר"י שם על ריב"א:

תוספות

ותנא דבי חזקיה דפוטר אפילו שוגג, היינו ממון שהזיק בשעת חיוב מיתה...

(5) מה קושייתו על ריב"א מן הראיה על תנא דבי חזקיה? (אם אתה לא מבין מיד, כדאי לראות את דברי המהר"ם על הסעיף הבא).

ו. נענין עתה בדברי המהר"ם מלובלין על תוספות ד"ה "כראי":

מהר"ם

"כראי האדם שאינו משלם את הכופר וכו'" - ואומר ר"י דלאו פירכא היא כלל, דלא מפטר משום קים ליה בדרכה מיניה. רצה לומר דאינו מפטר משום קים ליה בדרכה מיניה אלא היכא שהזיק ממון בהדי מיתה כמו שכתבו התוספות בסמוך, דהיינו שהמית אחד וקרע את בגדיו, וכמו שנגף אשה הרה והמית את האשה וגם יצאו ילדיה, שפטרו הכתוב "אם יהיה אסון באשה" וגו', משום דקים ליה בדרכה מיניה... אבל לענין אם חייב אדם מיתה וכופר בשביל נפש הנהרג שהמיתו, כמו בשור, שהשור הוא בסקילה וגם בעליו חייב כופר, הכל בשביל הנפש שהמית, בזה לא נפטר מטעם קים ליה בדרכה מיניה, דהכל הוא דין אחד בשביל נפש הנהרג. אלא מ"עליו" הוא דפטרינן ליה, והראיה מפרק ב' דלקמן דמשמע שם דאי לאו קרא ד"עליו ולא על האדם", הוה ילפינן אדם משור בק"ו. שמע מינה דלא שייך לפטרו מטעם קים ליה בדרכה מיניה.

(6) מה החילוק בין אמון לכופר, ולמה לא שייך קים ליה בדרכה מיניה ככופר?

ז. ועתה נענין בדברי אהל אבות סימן כ"ד סק"א:

אהל אבות

ואם כי יראתי בפצותי, להעיר בדברי המהר"ם ושאר גדולי האחרונים דפירשו כונת התוספות כנ"ל דבבי עונשים על עבירה אחת ליכא קלב"מ, מ"מ אעירה בזה דמדברי התוספות משמע היפך דבריהם, דהנה לדבריהם עולה דלקלב"מ בעינן דאך במקרה יצטרפו ב' החיובים משא"כ בכופר דענין אחד להם, ומדברי התוספות שכתבו - "ממון שהזיק בשעת חיוב מיתה", ומדברי רבינו פרץ שכתב - "בממון שעם המיתה", הרי

משמע איפכא, דלדינא דקלב"מ בעינן צירוף טפי להב' חיובים והיינו שיהיו ב' החיובים חלים עליו בזמן או במעשה אחד משא"כ בכופר, דאין חיובו מצורף בהדי חיוב מיתה, וזהו ממש היפך דברי המהר"ם ושאר רבוותא וצ"ע בכונת התוספות.

7) איך הוא הופך את סברת מהר"ם?

ח. נשתמש בדברי התוספות כדי להבין את קושיית המנחת שלמה בבא קמא ד ע"א על ריב"א:

מנחת שלמה

נסתפקתי באדם שהרג, בדרך מתעסק שפטור ממיתה, אם יהיה חייב בכופר, שמצד תנא דבי חזקיה א"א לפטור שאינו דומה לשוגג, שהמתעסק הוא כאילו לא עשה את המעשה רציחה כלל, ודומה למה שכתבו התוספות לקמן (ל"ה ע"א ד"ה מתניתין), שמקלקל בשבת חייב בתשלומין. ואין נראה שיהיה פטור מכופר מפני שהוא מתעסק, דלא גרע מתעסק ממעשה שורו, וכמו שחייב כופר על נגיחת שורו ראוי לחייבו על שהרג במתעסק. אך אם נימא כן, צ"ע על הריב"א לפי"ז, דמצאנו גם באדם שחייב בכופר.

8) הסבר איך מהסברה על יו"א את קושיא על ריב"א.

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים - חזכה לבינה כיששכר, דכתיב "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) ה"א שאם רצח יהרג וגם ישלם כופר.
- (2) ריב"א אומר שלא שייך לומר שהשור חמור מאדם בעניין הכופר, כי הרי האדם פטור משום קים ליה בדרכה מיניה.
- (3) הוא מוכיח שגם בשוגג האדם פטור מכופר, ולכן פטור זה הוא עניין מהותי באדם שאינו קשור לקים ליה בדרכה מיניה. וא"כ אדם באמת קל משור בעניין זה, ואפשר לומר "לא ראי לשור כראי האדם".
- (4) הוא מקשה מן הלימוד בכו"ע"א שלומדים מפסוקים שאדם פטור מכופר, ואם היה שייך קים ליה בדרכה מיניה, לא היה צריך ללמוד זאת מפסוקים!.
- (5) הוא אומר שתנא דבי חזקיה דיבר על ממון אחר ולא על כופר.
- (6) כופר ומיתה הם חיוב אחד על הריגת אדם וא"כ לא היינו לומדים לפוטרו ממקור שפוטרו אותו מממון שהזיק כאשר הרג (עליו דיבר תנא דבי חזקיה).
- (7) הוא אומר שדווקא בחיוב אחד שייך קלב"ם, אבל כופר דומה לב' חיובים ולכן לא שייך בו קלב"ם.
- (8) משום שמתעסק אינו כשוגג, ראוי שישלם כופר, וא"כ מצינו כופר באדם – וקשה לריב"א.

סוגיה י (דף ד ע"ב - ה ע"א): עדים זוממים

במסגרת הבירור של הגמרא על מכלול סוגי הנזק שבין אדם לחברו, מביאה הגמרא (בבא קמא ד ע"ב) את רשימת אבות הנזיקין לפי רבי חייא: "תני ר' חייא, עשרים וארבעה אבות נזיקין: תשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, וגנב, וגזלן, ועדים זוממין, והאונס, והמפתה, ומוציא שם רע, והמטמא, והמדמע, והמנסך, והני תליסר הא עשרים וארבעה". אנו נתמקד בלימוד שלנו בדין עדים זוממים, וננסה להבין למה הם מוגדרים כמזיקים. המקור בתורה לדין זה הוא בספר דברים פרק יט (טז-יט): "כִּי יָקוּם עַד חֲמֵס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה: וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב לִפְנֵי ה' לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַיָּמִים הָהֵם: וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב וְהָיָה עַד שֶׁיִּשְׁקַר הָעֵד שֶׁיִּשְׁקַר עָנָה בְּאֲחִיו: וְעָשִׂיתֶם לוֹ כְּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֲחִיו וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקִּרְבְּךָ".

א. נציץ קודם כל בעיקר דין עדים זוממים בחולין יא ע"ב ד"ה "והתניא ברבי אומר" וברש"י שם:

חולין

והתניא ברבי אומר לא הרגו נהרגין הרגו אין נהרגין.

רש"י

אין נהרגים - דכתיב כאשר זמם ולא כאשר עשה.

1) מה השוני האמיתי שיבדיל בין עדים זוממים לעד נזיקין, אם גם באמון נאמר שאמר עדים זוממים מלמדים רק כאשר לא הוציאו אמון?

ב. נעיין בתוספות דף ד ע"ב ד"ה "ועדים זוממין":

תוספות

ועדים זוממין - פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה. ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבין להו בק"י דגבי ממון עונשין מן הדין [= אפשר ללמוד מקל וחומר ולומר: "מה אם לא הוציאו ממון, משלמים, קל וחומר שאם כן הוציאו ממון שישלמו"] והא דאמרנן במכות (דף ה:) הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם [בדיני נפשות] אין עונשין מן הדין.

2) מה הדין לפי ריב"א בעדים זוממים שהוציאו ממון בפועל,
ומניין לאד לאת?

3) מה ר"י סובר בעניין זה?

ג. נברר עתה למה ריב"א דן דווקא בעדים זוממים שהוציאו ממון בפועל. נעיין במהר"ם
מלובלין על תוספות ד"ה "ועדים":

מהר"ם

ועדים זוממין פירש ריב"א וכו' - נ"ל משום דהוה קשה ליה דמפני מה תנא ליה לעדים
זוממין בהדי אבות דנזיקין הא לא דמי להו כלל דהא בעדים זוממין הוה איפכא מכולהו
דכשלא עשה ההיזק עדיין הוא חייב ואם כבר נעשה ההיזק הוא פטור דכתיב כאשר זמם
ולא כאשר עשה לכך פירש ריב"א דאפי' שילם ע"פ עדים זוממין חייבין וכו' וק"ל.

4) הסבר את דבריו.

ד. נעיין גם בדברי הרמב"ם הלכות עדות פ"כ ה"ב:

רמב"ם

נהרג זה שהעידו עליו ואחר כך הוזמו אינן נהרגין מן הדין שנאמר כאשר זמם לעשות
ועדיין לא עשה ודבר זה מפי הקבלה אבל אם לקה זה שהעידו עליו לוקין וכן אם יצא
הממון מיד זה ליד זה בעדותן חוזר לבעליו ומשלמין לו.

5) למה לפי הרמב"ם עדים זוממים משלמים את הוציאו ממון?

ה. נמשיך לחדד דין זה עם דברי התוספות הרא"ש (המובא גם בשיטה המקובצת על ד ע"ב):

תוספות הרא"ש

ועדים זוממים. תימה מה שייך למיתני עדים זוממים בהדי אבות נזיקין והלא לא עשו שום היזק דאילו שילם כבר על פיהם פטורים דאמרינן כאשר זמם ולא כאשר עשה. לכך פירש ריב"א וכו' כמו שכתוב בתוספות. תוספי הרא"ש ז"ל.

6) מה עדים זוממים לא נראים שייכים לאבות נזיקין?

ו. נראה עתה שלא כל החכמים מסכימים עם דין זה. נעיין בדברי רבינו יהונתן בשיטה המקובצת על ד ע"ב:

רבינו יהונתן

עדים זוממים. ודוקא כשהוזמו ועדיין לא שילם מי שהעידו עליו, שאם שילם לא מחייב, דגזרת הכתוב הוא דכתיב לעשות ולא שכבר עשה ... רבי יהונתן ז"ל.

7) מה הוא סובר רבינו יהונתן עדים זוממים שהוציאו ממנו?

ז. נסיים עם נ"מ בין ריב"א לר"י, בדברי "שיעורי ר' ראובן יוסף" בבא קמא דף ד ע"ב:

שיעורי ר' ראובן יוסף

אלא די"ל נפק"מ בין סברת הריב"א לסברת ר"י היכא שהעידו על שור לסקלו ונגמר הדין על פיהם לסקלו. דאיתא בגמ' כריתות דף כד דשור הנסקל שהוזמו עדיו כל הקודם בו זכה משום דנתיאשו הבעלים ממנו, וא"כ בכה"ג לפי סברת הריב"א י"ל דהוי כאשר עשה ופטורים דהא א"א בחזרה ולפי סברת ר"י חייבין כיון דבממון חייבין אף כאשר עשה. אמנם ג"ז יש לדחות ולומר דגם לפי סברת ריב"א חייבין דזה לא מקרי כאשר עשה כיון דמה שהבעלים מתייאשים אין זה מחמת הפס"ד דהא הב"ד אינן מכריחין אותו להתייאש, וכ"מ מהגמ' סנהדרין דף י ע"א דאם העידו פלוני רבע השור נהרגין ומשלמין ממון הרי דאף שהעידו על שור הנסקל ונגמר דינו חייבין ולא פטרינן משום כאשר עשה והטעם כמש"נ, וכ"מ בחידושי הגרש"ש סימן ג'. אך אם כבר סקלו את השור ע"פ עדותן ודאי מיקרי כאשר עשה ובכה"ג איכא נפק"מ בין סברת הריב"א לסברת ר"י, דלסברת ריב"א לא ישלמו, משום דהוי כאשר עשה דהא א"א בחזרה ולסברת ר"י חייבין לשלם.

8) הסבר את הנ"ח שבין שיטת ריב"א לשיטת ר"י.

ח. כפי שראינו, הרמב"ם פסק "אם לקה זה שהעידו עליו, לוקין". ועל זה שאלו כל המפרשים מניין לו לרמב"ם דין זה? נראה את השגת הראב"ד על דבריו בהלכות עדות כב, את תירוצו הרדב"ז על הלכות עדות כ, ב, את תירוצו הכסף משנה שם ואת חידושי הגר"ח בבא קמא סימן ח.

השגת הראב"ד

נהרג זה שהעידו עליו וכו' א"א שבוש הוא זה.

רדב"ז

אבל אם לקה זו וכו'. וא"ת אי מקרא הא כתיב כאשר זמם ולא כאשר עשה ואי מק"ו הא אמרינן אין עונשין מדין ק"ו ומלקות עונש הוא והא דתנן מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב מלקות ארבעים ונמצאו זוממין לוקין וכו' היינו כגון שעדיין לא לקה אבל אם לקה לעולם אימא לך דפטור ואפשר שזו היא השגתו של הראב"ד ז"ל. וי"ל דדרשין מדכתיב ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו משמע שהרי עדיין אחיו קיים הילכך אם נהרג אין נהרגין אבל אם לקה לוקין שהרי קיים הוא אחיו וצריך תלמוד. וכן אם יצא ממון וכו'. אי משום דכתיב כאשר זמם לעשות לאחיו והרי אחיו קיים אם מק"ו דעונש ממון עונשין מדין ק"ו וזכה זה בקנס כאשר זיכתה תורה לגנב כפל.

כסף משנה

ואפשר לתת טעם לדברי רבינו דלא אמרינן כאשר זמם ולא כאשר עשה אלא היכא דהרגו על פיהם משום דגדול עונשם מנשוא אין ראוי לתת להם מיתת ב"ד שתכפר עליהם אלא ראוי להניחם שיהיו נדונין אחר מיתה בעונשים נוראים דוגמא לדבר נותן כל זרעו למולך שהוא פטור מה שאין לומר כן בהלקו ע"פ עדותם. ועוד י"ל טעם אחר שמאחר שאלהים נצב בעדת אל אילולא שהיה חייב זה מיתה לא היה מניח הקדוש ברוך הוא שתאבד נפש אחת מישראל ומאחר שהניח הקדוש ברוך הוא לב"ד שיסכימו להרוג את זה ונהרג חייב מיתה היה הילכך אין לעדים משפט מות מה שאין לומר כן במלקות.

חידושי הגר"ח

והנראה ליישב דהרמב"ם סובר דכמו שבממון כיון דאפשר בחזרה נחשב ה'כאשר עשה' כאילו לא עשה, כמו"כ לענין מלקות ס"ל מטעמא אחרינא דנחשב ה'כאשר עשה' כאילו לא עשה. ואפשר דסברתו דלפי מה שהוזמו העדים נמצא דעצם קיום המלקות היה שלא בדין ביי"ד, וכיון דבטל החיוב ממילא אין בהם דין מלקות כלל דבמלקות איכא דין מיוחד שצריך להעשות בבי"ד, וכיון שנתברר שהדין היה בטעות ולא היה בדין ביי"ד שהרי היה דין בטעות שוב ליכא בזה שם מלקות כלל, וע"כ נמצא דבהוזמו העדים לא

נעשה בו דין מלקות כלל ולעולם הוי רק כאשר זמם ולא כאשר עשה דהעדים לעולם חייבין אף שכבר הולקה הנידון שהעידו עליו, וזה משום דבמלוקת איכא דין מיוחד שצריך להעשות בבי"ד וכיון כשנתברר שהיה בטעות ולא הוי כאן דין, ליכא על זה שם מלקות כלל.

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים - חזכה לבינה כיששכר, דכתיב "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) בנזיקין משלמים אם הזיקו, בעדים זוממים משלמים רק אם לא הזיקו.
- (2) עדים זוממים שהוציאו ממון, חייבים לשלם. לומדים זאת כי אפשר בחזרה ולכן כאילו רק זממו.
- (3) ר"י אומר שגם אם הוציאו ממון חייבים, ולומדים זאת מק"ו.
- (4) מהר"ם מסביר שצריך לדון במקרה שהוציא ממון כדי שיהיה דומה לשאר נזיקין.
- (5) משום שניתן להחזירו.
- (6) אם הוא לא שילם, אין כאן נזק. ואם הוא שילם הרי אינם משלמים, ולכן לא על מקרה זה מדובר כאשר מכלילים אותם באבות נזיקין.
- (7) אינם נקראים עוד עדים זוממים, ופטורים.
- (8) כאשר העידו והשור נסקל בגללם, לפי ריב"א הם פטורים, ואילו לפי ר"י חייבים.

סוגיה יא (דף ו ע"א): כח אחר מעורב בו

סוגייתנו עוסקת בשאלת חפץ ("אבנו סכיננו ומשאו" = חפץ כלשהו) שהניח אדם על גגו, ונפל והזיק. השאלה היא לאיזה אב נזיקין המקרה הזה דומה. ישנם שני מצבי נזק אפשריים במקרה הזה: או שהחפץ הזיק תוך כדי נפילה, כלומר נפל על אדם או על ממנו של אדם והזיק, או שהזיק לאחר נפילתו, כלומר נשאר ברשות הרבים ואדם נתקל בו וניזוק (הוא או בהמתו). שני אבות הנזיקין הרלוונטיים בסוגייתנו הם אש ובור. נזכיר מהם המאפיינים שלהם: אש הוא מזיק ש"כח אחר מעורב", למשל חפץ בבעלות אדם אחד המונע על ידי הרוח, וכך מזיק לאדם אחר. יש לציין שה"כח אחר" שגרם לנזק צריך להיות כח צפוי (מה שנקרא "רוח מצויה"). בור הוא חפץ של אדם אחד שהושם ברשות הרבים ואדם אחר או בהמתו ניזוקו על ידו. הבור מוגדר "תחילת עשייתו לנזק", משום שהוא הונח במקום ציבורי ללא רשות. הבור הקלאסי הוא בור שהפקירו אותו (כלומר אדם הפקיר את החפץ שלו או חפר בור ברשות הרבים שהיא מקום הפקר). יש לציין שבור חייב רק על אדם ובהמה שניזוקו, ולא על כלים. בחפץ שלא הפקירו אותו, יש מחלוקת: שמואל סובר שהוא גם נקרא בור, ורב סובר שהוא מוגדר כשור (כלומר כמו כל ממון של אדם שהזיק). הגמרא שאנו נלמד מנסה לברר אם אבנו סכיננו ומשאו, במצבים השונים, הם אש או בור.

א. דבר ראשון נלמד את פשט הגמרא בבא קמא ו ע"א:

בבא קמא ו ע"א

אבנו סכיננו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו. היכי דמי? אי בהדי דקא אזלי קא מזקי, היינו אש! מאי שנא אש דכח אחר מעורב בו וממונך ושמירתו עליך, הני נמי כח אחר מעורב בהן וממונך ושמירתו עליך! ואלא בתר דנייחי, אי דאפקרינהו, בין לרב בין לשמואל היינו בור! מאי שנא בור שכן תחילת עשייתו לנזק וממונך ושמירתו עליך, הני נמי תחילת עשייתן לנזק וממונך ושמירתן עליך! אלא דלא אפקרינהו! לשמואל דאמר כולם מבורו למדנו, היינו בור! לעולם דאפקרינהו, ולא דמו לבור, מה לבור שכן אין כח אחר מעורב בו, תאמר בהני שכח אחר מעורב בהן. אש תוכיח! מה לאש שכן דרכו לילך ולהזיק, בור תוכיח! וחזר הדין. (כלומר "אבנו סכיננו ומשאו" הם שילוב של שני אבות נזיקין ביחד - אש ובור, ולא ניתן לומר שהם או אש או בור. הלימוד הזה נקרא "במה הצד").

ב. נעבור ישר לפסיקת ההלכה עם הטור סי' תיח (סעיף טו) וסי' תיא (סעיף א):

טור סימן תיח

תולדת האש אבנו וסכיננו ומשאו שהניח בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו דרך הילוכן חייב אבל נפלו ברוח שאינה מצויה פטור.

טור סימן תיא

תולדות הבור אבנו וסכיננו ומשאו שהניחם ברשות הרבים והזיקו במקומם בין הפקירן או לא הפקירן או שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו במקומם.

1) באיזה שם מליק הדדיר הטור אבנו סכינו ומשאו (אסו"מ)
שהליקו במצבים השונים: א) "בהדי דקאללי" (דרך הילוכין),
ב) "בתר דנייחי" (לאחר שחזו מנפילתם)?

ג. נענין עתה ברמב"ם בהלכות נזקי ממון פרק יד הלכה טז:

רמב"ם

כל תולדות האש הרי הן כאש, כיצד, הניח אבן או סכין או משא בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו חייב לשלם נזק שלם שכל אלו וכיוצא בהן תולדות הבערה הן, ואם נפלו ברוח שאינה מצויה והזיקו פטור. בריך רחמנא דסייען.

2) איך הדדיר הרמב"ם את אסו"מ שהליקו תוך כדי תנועה?

ד. נראה את דברי הרמב"ם בהלכות נזקי ממון פרק יג הלכות ב-ג:

רמב"ם הלכה ב

הבור מאבות נזקים הוא ותולדותיו כמוהו מועדין מתחלתן, וכל המניח תקלה הרי זה תולדת הבור ואם הוזק בה אדם או בהמה משלם זה שהניח התקלה נזק שלם בין שהפקיר התקלה בין שלא הפקירה, ואם הוזקו בה כלים פטור.

רמב"ם הלכה ג

כיצד המניח אבנו או סכיננו או משאו או תבנו וקשו וכיוצא בהן ברשות הרבים והוזק בהן בין אדם בין בהמה חייב נזק שלם, וכן אם הניחן ברשותו והפקיר רשותו ולא הפקירן, נתקל בקרקע ונחבט בתקלה זו והוזק בה חייב בעל התקלה, ואם הוזקו כלים בכל אלו או נטנפו פטור.

3) באיזה אוקימתא מליכר הרמב"ם אבנו סכינו ומשאו בהלכות

בור?

4) איזה דין חסר לנו לכאורה?

ה. לאור השמטה זו, נצטרך שוב לעיין בפשט הגמרא בדף ו ע"א בסוגיית אסו"מ.

5) דיין בפשט הגמרא, מאיזה דין לאומדיס אסו"מ מחזיקים: א) ביטול נפילה, ב) לאחר שחנן.

6) למה אסו"מ בטר דנייחי אינס בור, ולמה אינס אש?

7) האם הרמב"ם היה צריך לכאורה להביא להלכה דין אסו"מ לאחר שחנן?

ו. ננסה להבין למה הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו כלל את הדין של אסו"מ בטר דנייחי, ונעיין בדברי ברכת מרדכי על בבא קמא סימן ה אות ב. יש להקדים ולומר שלפי רבי יוחנן בגמרא, "אשו משום חיציו", כלומר אדם שממונו הזיק ע"י רוח מצויה נחשב לאדם שירה חץ, כלומר הזיק הוא בעצמו, כאילו הזיק בידיו:

ברכת מרדכי

ב. לכאורה היה אפשר לומר, על פי מה שאמרנו דעצם דברי הגמרא צריכים עיון, דהלא כבר קיימה לו, דהאבנו סכיננו ומשאו דהזיקו בהדי דאזלי, "אש" נינהו, כדפסק הרמב"ם להדיא בפרק יד מהלכות נזקי ממון הלכה טז. ומדוע לא נימא, דמכיון ד"כח אחר המעורב בו", "אש" הוא, נמצא שה"אש", היא זאת אשר כרתה או פתחה את ה"בור", דלאחר דנייחי, הלא "אשו משום חיציו". הגע עצמך, אילו חפר בור על ידי "חיציו" ממש, אטו גרעה כרייה זאת מכריית ידיו. ואמאי זקוקים ל"במה הצד".

8) מאיזה דין היה אפשר לאמר שאדם חייב באסו"מ שהזיקו בטר דנייחי?

ז. נמשיך לבדוק עניין זה, ונפנה שוב לרמב"ם, והפעם בהלכות נזקי ממון פרק יד הלכה ז:

רמב"ם

אחד הביא את האור ואחד הביא את העצים, המביא את העצים חייב. אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור, המביא את האור חייב. בא אחר וליבה, המלבה חייב.

ליבתו רוח שאינה מצויה תמיד הרי כולן פטורין. ליבה וליבתו הרוח, חייב שהרי הוא גרם. וכל הגורם להזיק משלם נזק שלם מן היפה שבנכסיו כשאר כל המזיקין.

9) מה ניתן לדייק מלשון הרמב"ם מהמקרה ש"ליבתו הרוח"?
(שיט לה לאילה שהוסיף הרמב"ם).

10) מהו לדעתך שם המליק במקרה שליבתה רוח מצויה תמיד?
(אדס המליק או אק?)

ח. נראה עתה את דברי הבית יצחק על בבא קמא סי' יא סק"ב בעניין זה:

בית יצחק

ואשר נראה מבואר בדברי הרמב"ם בזה, דשאני יסוד חיובא דאש משאר נזקין, דלענין אש חייבתו תורה משום המבעיר את הבערה, דקרי ליה רחמנא מבעיר, והיינו דחשיב כאילו הוא מבעיר בידים. וכן הוא לשון התוס' בדף ה' ב' (ד"ה כי שדית) שכתבו, וחשיבי ליה כאילו הוא עצמו עושה את הכל וחייב משום חציו. עיי"ש. ומבואר בדבריהם, דחיובא דאש [גם לר"ל, עיין חזו"א.] הם בגדר חציו, וכאילו הוא עצמו עושה הכל. ונמצא דחלוק יסוד החיוב דאש משאר נזקין, דבשאר נזקין חיובו הוא משום שפשע בהמזיק, ואחרי שפשע בשמירה או בעשיית המזיק שוב מחייבין ליה על מעשה המזיק, אף דלא חשיב מעשה ידיה, וליכא פשיעה ידיה בהנזק עצמו. משא"כ בחיובא דאש חיובו הוא משום הפשיעה בהנזק, דחשיב כאילו הוא עשה את הנזק בידים, וקרינן ליה המבעיר את הבערה ולפי זה יש לומר דסבירה ליה להרמב"ם, דמהאי טעמא בעינן לחיובא דאש רוח מצויה תמיד, דדווקא בכהאי גוונא מיקרי מבעיר את הבערה, וחשיב כהזיק בידים, מה שאין כן ברוח שאינה מצויה תמיד אע"פ דהוא רוח מצויה, לא שייך בזה חיובא דאש, דאע"פ דאינו אנוס, דהא הוה ליה לאסוקי אדעתיה, מ"מ אינו בכלל תורת מזיק דאש, דלענין אש בעינן שיהא הוא המבעיר, וענין זה אינו מתקיים אא"כ היא רוח מצויה תמיד, דחשיב מעשה ידיה.

11) מה ההבדל בין אק למליק, ולא מה לרמב"ם צריך "רוח מצויה תמיד"?

12) אל פי שיטה זו, איך נקרא עבור שנוצר אל ידי אמונו של אדס ברוח מצויה תמיד?

13) למה לפי זה מאוד קשה להבין למה הרמב"ם לא פסק
אסו"מ להלכה?

ט. עתה נראה את המשך דברי הברכת מרדכי שם אות ג:

ברכת מרדכי

ג. ומכיון דעל כורחך ה"כי יפתח וכי יכרה" דקרא, מיירי בפתיחה או בכרייה של בור שאינה באה ב"כח אחר מעורב בו", שוב גם אם ה"כח אחר" ד"אש", בכלל ה"חיצוי" הוא, אין בו כדי לסלק את ה"קולא" מה"כח אחר המעורב" בעשיית התקלה. ולהכי, אין לחייבו על תקלה זאת, כיון שאינה בכלל "בור" דקרא.

14) למה לא ניתן לאמר את הסברה שאמרו קודם?

15) על פי זה הסבר למה הרמב"ם לא הביא כלל להלכה דין
אסו"מ שהליקו לאחר נפילה, בפרק העוסק בבור בספרו
(פרק י"ט בנזק' אמון).

י. נעיין עוד ברשימות שיעורים י"ט ב:

רשימות שיעורים

... ותירץ הגר"ח זצ"ל שאין אומרים אשו משום חציו אלא באש ממש, אבל לא באבנו סכינו ומשאו שנפלו מן הגג ... בהסבר החילוק נראה שבאש ממש הכח האחר רק הביא את המזיק אצל הניזק ולפיכך חל דין אשו משום חציו להפוך את האש למעשה אדם. מאידך באבנו סכינו ומשאו שנפלו מראש הגג, הכח האחר משתתף בעצם מעשה שנעשה (הנזק). ובאופן כזה לא נאמר אשו משום חציו ואין אנו מיחסים את עצם המעשה לאדם...

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- 1 (א) אש, ב) בור
- 2) הגדיר אותם תולדה דאש.
- 3) דווקא בהניחם הוא בעצמו ברשות הרבים והפקירם.
- 4) חסר דין של אבנו סכיננו ומשאו שהזיקו בתר דנייחי.
- 5) (א) אש, ב) נלמד מבור ואש בבמה הצד.
- 6) הם לא בור משום שנוצרו מתוך כח אחר, ואינם אש משום שהם מזיקים במקומם.
- 7) למרות שאינם לא אש ולא בור, מכל מקום חייבים עליהם בדיני מזיקים והיה לו להביא אותם.
- 8) מדין בור שנעשה על ידי כוחו, כלומר מדין בור לגמרי.
- 9) משמע שברוח מצויה "תמיד" האדם יהיה חייב.
- 10) רוח מצויה תמיד היא מציאות קבועה בה מופעל כח ודאי, ולכן האדם המשתמש בו כאילו פועל בעצמו ולכן הדבר דומה ל"אדם המזיק".
- 11) אש נחשבת כאילו האדם עשה את הנזק בעצמו בידיו, ולא כשאר מזיקים שם הוא רק פשע בשמירתו ובהמתו עשתה את הנזק. ולכן אומר הרמב"ם שצריך רוח מצויה תמיד, כלומר כבר היתה בעת שהדליק את האש שאז כאילו הוא משתמש בה.
- 12) אם הוא הניח את אסו"מ ברוח מצויה תמיד אז אפשר לומר שבעשיית הבור הוא בגדר "כי יפתח וכי יכרה", היינו כאילו עשה בידיו.
- 13) לפי זה אסו"מ זה ממש בור, ולא מובן למה הרמב"ם לא פסק עניין זה להלכה.
- 14) כי מדייקים מהפסוק שבור צריך להיעשות בידיים ממש.
- 15) אינם בור כלל לפיו ולכן לא פסק זאת הרמב"ם. ועדיין צריך עיון למה לא פסק זאת (במקום אחר) משום שנלמדים בבמה הצד.

סוגיה יב (דף ו ע"א): בור המתגלגל

במכשול ("בור" בלשון התורה והגמרא) שהניח אדם ברשות הרבים, על פי דין תורה הוא חייב לשלם על הנזק שנגרם בגללו לאדם או לבהמה (של אדם אחר). הבור הקלאסי לפי התורה הוא בור שהוא הפקר (כלומר שאיננו ממונו של החופר או המניח את החפץ). בבור שהוא ממונו (כגון שהניח חפץ שלו ולא הפקיר אותו) יש מחלוקת רב ושמואל על גדר החיוב, אף שלשניהם ברור שיש בו גם חיוב (לשמואל הוא בור ולרב הוא חייב מדין אחר). סוגייתנו דנה בבור (כלומר חפץ) שהניח אדם אך אדם אחר או בהמה גרמו לו לזוז ממקומו (= "בור המתגלגל"). הדיון הוא אז על שני מצבים: א) המצב בו הבור פשוט נמצא במקום אחר מאשר מקום בו הניח אותו בעל בור, ב) המצב בו הבור (החפץ המתגלגל) מזיק תוך כדי התנועה. יש גם להזכיר שכאשר אדם בועט בחפץ ומעיף אותו, הדבר נקרא "כוחו", והוא חייב מדין "אדם המזיק". כאשר חפץ של אדם נע ומזיק משום ש"כח אחר מעורב בו" (כגון רוח מצויה) המזיק נקרא "אש" והוא חייב על כך, כמו אדם שהדליק אש והיא התפשטה עם הרוח והזיקה.

בבא קמא ו ע"א

רבא אמר [מה שכתוב במשנה "הצד השוה שבהן", שבא ללמד שיש עוד מזיק מלבד ארבע אבות נזיקין המפורשים במשנה] לאתויי בור המתגלגל ברגלי אדם וברגלי בהמה [רש"י: בור המתגלגל - כגון הניח אבן ברשות הרבים ובעודה במקומה לא הזיקה וגלגלה רגלי אדם ובהמה למקום אחר והזיקה שם]. היכי דמי? אי דאפקרינהו, בין לרב בין לשמואל היינו בור - מאי שנא בור שכן תחילת עשייתו לנזק ושמירתו עליך, הני נמי תחילת עשייתן לנזק ושמירתן עליך. אלא דלא דלא אפקרינהו? לשמואל דאמר כולם מבורו למדנו היינו בור! לעולם דאפקרינהו, ולא דמי לבור - מה לבור שכן מעשיו גרמו לו [רש"י: מעשיו - כרייתו גרמה את ההיזק אבל מעשיו של זה לא הזיקו אלא רגלי אדם ובהמה שגלגלוהו], תאמר בהני שאין מעשיו גרמו לו, שור יוכיח [רש"י: שור יוכיח - שאין מעשה בעלים גרמו ההיזק אלא ממונו הזיק והיינו הצד השוה דנקט במתניתין]. מה לשור שכן דרכו לילך ולהזיק. בור תוכיח, וחזר הדין לא ראי זה כראי זה. [כלומר "בור המתגלגל" אינו אב נזיקין חדש אלא הוא נלמד מבור ושור].

א. ישנו דיון מהותי בסוגייתנו בעניין עצם המצב הנידון בבור המתגלגל. נעיין בגרסא של רש"י ד"ה "אי בהדי דאזלי וכו'", ונעיין גם בתחילת דברי המאירי ו ע"א ד"ה "מי שהניח":

רש"י

אי בהדי דאזלי מזקי וכו' - לא גרס והכי גרסינן היכי דמי אי דאפקרה בין לרב בין לשמואל כו'.

בית הבחירה למאירי

מי שהניח מכשול בדרך ולא הזיק במקום שהניחו אלא שנתגלגל ברגלי אדם או ברגלי בהמה והזיק דרך גלגולו בעל הבור פטור והמגלגל חייב שהוא כחו...

1) ד"ק מדברי המאירי מהי הארסה שרש"י השמיט.

ב. נעיין עתה בהמשך דברי המאירי שם, וננסה לעשות סדר במצבים השונים:

בית הבחירה למאירי

ואם בהמה היא בעליה חייבין אחר שדרך גלגולה הזיקה ואין פוטרין אותו משום "איש בור ולא שור בור", כלומר שלא נאמר חיוב אלא על אותו שנעשה בידי אדם לא על אותו שנעשה על ידי שור, שאין נקרא בור לענין זה כל שמזקת דרך גלגולה אא"כ אחר שנחה ומ"מ אחר שנחה חייב בעל התקלה. וגדולי הרבנים אין גורסין כאן "אי בהדי דקא אזלי וכו' כחו הוא", מפני שלא נראה להם לחייב את המגלגל מדין כחו, שהרי אמרו אין דרכם של בני אדם להתבונן בדרכים. ואחר שכן פטור בין [המגלגל ובין בעל התקלה] - המגלגל שהרי עדין אינו בור עד שינוח ובעל התקלה שאף זה בשעת הגלגול אינו בור...

2) על פי ארסא זו (שהואמה כרש"י), בהתייחס לארסא ההילוק ולארסא המנוחה שלאחר ההילוק, באיזה מקרה חייבים ובאיזה פטורים בעל הבור? / האדם המאלף? / בעל הבהמה המאלפת?

3) למה רש"י השמיט את הארסה, על פי המאירי.

ג. נראה את דברי מי שרוצה לחייב משום "כוחו", בשיטה מקובצת ע"פ תוספות שאנן (בתחילת דבריו ובראיה הראשונה שלו):

שיטה מקובצת

לאותוי בור המתגלגל. בכל הספרים כתיב אי בהדי דאזלי קא מזקי כחו הוא והכי פריך כחו הוא ויתחייב המגלגל מחצה ובעל התקלה מחצה דהכל אין למגלגל להתחייב ולא לבעל התקלה הכל כדמוכח לקמן פרק ב' גבי כלב שנטל חררה והלך לגדיש וכו' דפריך בגמרא וליחייב נמי בעל הגחלת.

4) על פי הארסה מחייבים את המאלף ארסא מוס כוחו, כמה הוא ארסא? מה ההסבר שניתן על כך?

ד. נעיין עתה בסוגיה לקמן "על החררה משלם וכו'" כ"ג ע"א, וברש"י שם:

בבא קמא יח ע"א

תא שמע הכלב שנטל חררה והלך לגדיש ואכל החררה והדליק את הגדיש על החררה משלם נזק שלם ועל הגדיש משלם חצי נזק...

רש"י

ועל - החררה נ"ש דהיינו שן והדלקת גדיש הוי צרורות דאינו אלא כחו שהוא מניח כאן הגחלת והוא הולך ודולק למקום אחר והא מתניתין היא בפירקין:

בבא קמא כג ע"א

על החררה משלם כו': מאן חייב? בעל כלב. וליחייב נמי בעל גחלת! בששימר גחלתו. אי כששימר גחלתו, מאי בעי כלב התם? בשחתר.

רש"י

מאן חייב בעל הכלב - אמתניתין מהדר דקתני על הגדיש משלם חצי נזק:

5) מה הראיה מ"ולחייב נמי בעל גחלת" שיטה האופאת

בתוספות 49?

ה. נברר עתה את הבדל בין רגלי אדם לרגלי בהמה, ע"י דברי הרשב"א על הסוגיה בבא

קמא דף ו עמוד א:

חידושי הרשב"א

לא תווי בור המתגלגל ברגלי אדם וברגלי בהמה, גרסת הספרים היכי דמי אי בהדי דקא אזלי מזקי כחו הוא, ורש"י כתב דלא גרסינן ליה ולא פירש הטעם, וכתבו בתוספות דאפשר משום דכל כי האי גונא לא מיקרי כחו אלא כעין אשו, שכח רגלי אדם ורגלי בהמה מתערב בהן, לפי שאין דרכן של בני אדם עשויין להתבונן בדרכים, וכדאמרין בריש פרק המניח גבי מתני' דואם הוזק, בעל החבית חייב א"ל רבה לרב אשי הכי אמרי במערבא משמיה דר' אלעאי לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים, כלומר ובעל התקלה חייב משום דהוי כרוח מצויה דהיינו אשו ולא כחו של מזיק. והם קיימו הגירסא דלענין זה חייב להתבונן שלא ילכו כל כך במרוצה שיתזו ויזיקו.

והכא הכי פריך כחו הוא של מגלגל ויתחייב המגלגל מחצה ובעל התקלה מחצה ולא יתחייב בעל התקלה הכל, וכדמוכח לקמן בפרק כיצד הרגל גבי הכלב שנטל חררה והלך לגדיש כו', דפריך בגמרא וליחייב נמי בעל הגחלת, כלומר מחצה ובעל הכלב מחצה.

עוד פירשו כחו הוא ויתחייב המגלגל הכל אם גללוהו רגלי אדם ולא בעל התקלה כלל. ותדע דאלו נטל אחד גחלת חברו ושרף בה טליתו של חברו או שהשליך בכונה את השור לבורו של חברו היתחייב בעל הגחלת ובעל הבור כלום? זה אין הדעת סובלו! ולא דמי

לכלב שנטל את החררה דכלב לאו בר דעת הוא והיה לו לבעל התקלה לזוהר בגחלתו שלא יטלנה הכלב עם החררה אבל הכא שהמגלגל בן דעת עליו לשלם כל הנזק.

6) מה הסברה לצעות חיילוק בין אדם המאלל לבין בהמה המאללת, ומשום כך לפטור את בעל המור בכל הנזק?

1. נענין עתה בתוספות בסוגייתנו ד"ה "לאתויי", בתחילת דבריהם:

תוספות

לאתויי בור המתגלגל - בכל הספרים כתוב אי בהדי דקא אזלי קמזקי כחו הוא ופירש הקונטרס דלא גרס ליה וטעמא משום דאמרין לקמן בהמניח (דף כז:) אין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים ובעל התקלה נמי אין לחייבו מטעם אדם המזיק אלא משום דחשיב כרוח מצויה והוי אשו ואין למוחקו בשביל כך דלענין כדי שלא ילכו כ"כ בחוזק שיתזו וזיקו דרכו להתבונן שפיר ולהכי פריך כחו הוא ויתחייב המגלגל הכל ולא בעל התקלה...

7) מה החילוק שצוים התוספות בצניין חיוה האדם המאלל את המכשול, ומהי הנ"מ לדניא (אבי בעל החפץ ואבי המאלל)?

2. ועתה נענין במהר"ם מלובלין ד"ה "לאתויי בור וכו'":

מהר"ם מלובלין

לאתויי בור המתגלגל וכו'. ופ"ה דלא גריס ליה וטעמו וכו' ובעל התקלה נמי אין לחייבו מטעם אדם המזיק אלא דחשיב כרוח מצויה והוי אשו וכו'. צ"ל דזה שכתבו התוספות דהוי אשו לא כתבו זה אלא דאינהו ס"ל הכי אבל רש"י ס"ל דאפילו אשו לא הוי דלא חשיב ליה כרוח מצויה דאליכ היה לו לרש"י לגרוס בהדי דקא אזלי קא מזקי אשו הוא וק"ל.

8) כמה נחלקו רש"י והתוספות בצניין חיוה בעל התקלה?

ח. נראה עכשיו בספר אהל אבות בסוגיית בור המתגלגל סי' ל ס"ק ד ד"ה "ואך דיל"ע בזה" איך הוא מקשה על דברי המהר"ם:

אהל אבות

ואך דיל"ע (דיש לעיין) בזה, דהנה לא לבד דעצם ד' התוספות נראים מוכרחים, דזהו חשיב כרוח מצויה, ובפרט למש"כ בשם רש"י, דאף גלגול זה הגורם היזק הוי בכלל אין דרך בני"א להתבונן בדרכים, ומ"מ אי נימא דפליג רש"י וס"ל דא"יז רוח מצויה, א"כ יפלא מ"ט חייב בעל הבור על היזק לבתר דנתגלגל, והא באמת ע"י הגלגול נסתלקה כרייה ראשונה, ולכאוי' הול"ל דכה"ג אין חייב המניח כלל, ואך דכתיבנא בזה לעיל בשם חד מהראשונים דהא דלא איסתלקו מעשיו דראשון כהא דההופך את הגלל (בבא קמא כט ע"ב), זה משום ד"עביד לאיגלוליי", ואי נימא דהגלגול חשיב כרוח שאינה מצויה, א"כ א"א לומר דחשיב דאף הגלגול בכלל כרייה ראשונה וצ"ע בזה.

9) הסבר את קו"ט.

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... חוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) "אי בהדי דאזלי מזקה כוחו הוא" (כח המגלגלו). רש"י אומר שלא שייך כאן לחייבו.
- (2) בהיזק דרך הילוך: בעל הבור פטור, המגלגל חייב ובעל הבהמה חייב. בהיזק לאחר שנח: חייב בעל התקלה, פטור בעל הבהמה, ומשמע שפטור המגלגל.
- (3) רש"י השמיט כיוון שסבר שאין לחייב את האדם המגלגל, והרי רק אצלו ניתן לומר "כוחו", ומשום שהוא פטור (כיון שאין דרכם של בני אדם להתבונן בדרכים), לא ניתן לקיים את הגירסא המחייבת במקרה זה.
- (4) המגלגל ובעל התקלה כל אחד משלם חצי, "דהכל אין למגלגל להתחייב ולא לבעל התקלה הכל".
- (5) הגמרא רוצה לחייב בשווה את בעל הכלב ואת בעל החררה.
- (6) כיוון שהאדם הוא בר דעת, הוא לוקח אחריות על כל הנזק ואין לבעל התקלה כבר שום אחריות.
- (7) אם גילגל שלא בחזקה הוא נחשב לאנוס והוא פטור ורק בעל החפץ חייב מדין אש. אם גילגל בחזקה אז הוא לבדו חייב.
- (8) לתוספות זו רוח מצויה ולכן אש. לרש"י זו רוח לא מצויה ולכן פטור.
- (9) אם לרש"י זו רוח שאינה מצויה, אז גם לאחר שנח צריך לפטור את בעל התקלה.

סוגיה יג (דף ו ע"ב): הכותל והאילן

במכשול ("בור" בלשון התורה והגמרא) שהניח אדם ברשות הרבים, על פי דין תורה הוא חייב לשלם על הנזק שנגרם בגללו לאדם או לבהמה (של אדם אחר). הבור הקלאסי לפי התורה הוא בור שהוא ההפקר (כלומר שאיננו ממנו של החופר או המניח את החפץ). בבור שהוא ממנו יש מחלוקת רב ושמואל על גדר החיוב, אף שלשניהם ברור שיש בו גם חיוב (לשמואל הוא בור ולרב הוא חייב מדין אחר). בסוגייתנו נדון במצב בו אדם מפקיר את נכסיו כאשר הם מהווים מכשול. עניין מהותי בבור הוא "תחילת עשייתו לנזק", כלומר כאשר אדם עושה מעשה, כגון חופר בור, הדבר יחשב מיד כיצירת מזיק, מה שאין כן בשאר נזיקין, למשל באדם ששורו מסתובב ברחוב, שם כל עוד הוא לא הזיק, איננו נקרא "מזיק". סוגייתנו דנה בכותל ואילן של אדם שהיו ברשות שלו ובאחד מן הימים נפלו לתוך רשות הרבים וגרמו לנזק. השאלה היא באיזה מצב אפשר לחייב את הבעלים שלהם מדין בור אם הם הזיקו. נזכיר עוד שכאשר חפץ של אדם נע ומזיק משום ש"כח אחר מעורב בו" (כגון רוח מצויה), סוג הנזק נקרא "אש", ובעל החפץ חייב על כך. סוגייתנו דנה בשאלת הכותל והאילן שהזיקו תוך כדי נפילתם, האם הם אש או בור.

א. נענין בפשט סוגיית "הכותל והאילן שנפלו לרה"ר והזיקו" ו ע"ב:

בבא קמא ו ע"ב

דתנן הכותל והאילן שנפלו לרשות הרבים והזיקו - פטור מלשלם. נתנו לו זמן לקוץ את האילן ולסתור את הכותל, ונפלו בתוך הזמן והזיקו - פטור, לאחר הזמן - חייב. היכי דמי? אי דאפקרה, בין לרב בין לשמואל היינו בור. מאי שנא בור דהזיקו מצוי ושמירתו עליך, הני נמי הזיקו מצוי ושמירתו עליך! אי דלא אפקרינהו, לשמואל דאמר כולם מבורו למדנו, היינו בור. לעולם דאפקרינהו, ולא דמי לבור, מה לבור שכן תחילת עשייתו לנזק, תאמר בהני שאין תחילת עשייתן לנזק [רש"י: בנין הכותל ונטיעת האילן לא היה לנזק], שור יוכיח. מה לשור שכן דרכו לילך ולהזיק, בור תוכיח. וחזר הדין.

1) מנה את פלוגת המקרים של "כותל ואילן שנפלו", וציין מה

הדין בכל מקרה?

2) אל איזה מקרה אומרת האמרא "הני נמי הזיקו מצוי וכו'?"

ב. נעיין עתה בשתי גרסאות האפשריות של סוגייתנו, המובאות בתוספות ד"ה "הכותל" ו ע"א:

תוספות

הכותל והאילן שנפלו לרשות הרבים והזיקו פטור מלשלם - וכן כתוב בספרים של רש"י וכן בספר רב אלפס וכן עיקר.
אבל אותם דכתוב בהו "חייב לשלם" לא נהירא, דכיון דבשלא הזהירו חייב, לא יתכן להקל עליו לפוטרו ממה שמזהירין אותו לקוץ ולסתור.

3) מה הדין ע"פ הגרסה השניה, ומה הסיבה לפי התוספות לא לארוס כק?

ג. נראה עכשיו את דין "נשברה כדו" במשנה בבא קמא כח ע"א ובגמרא לקמן כ"ט ע"א וע"ב, בעניין "מפקיר נזקיו שנפלו באונסן:

משנה כח ע"א

מתניתין. נשברה כדו ברשות הרבים, והוחלק אחד במים או שלקה בחרסית – חייב. רבי יהודה אומר: במתכוין - חייב, באינו מתכוין - פטור.

גמרא כט ע"א-ב

ע"א: פליגי לאחר נפילה במפקיר נזקיו, מר סבר: מפקיר נזקיו - חייב, ומר סבר - פטור.
ע"ב: ... אלא הא קמ"ל, דמפקיר נזקיו דהכא הוא דפטרי רבנן, דאנוס הוא, אבל מפקיר נזקיו דעלמא - מחייבי.

רש"י

במפקיר נזקיו - כגון זה דמסתמא מפקיר לחרסיו ור"מ סבר מפקיר נזקיו חייב דבור שחייבה עליו תורה בבור ברשות הרבים דהפקר הוא, חייבה. ור' יהודה דסבר פטור [ס"ל] דהפקיר רשותו ולא הפקיר בורו זהו בור האמור בתורה...

4) מה הדין באדם שהזיק ע"י חפציו שנפלו לו באונס?

5) מה ניתן להסיק מכאן על סוגיית כותל ואילן כאשר לא היתה התראה?

6) האם יש לכותל ואילן שנפלו את המאפיינים של בור? על פי זה למה לכאורה עם ההתראה היה צריך להיות כתור את הפק'ר את האפ'יט?

ד. נעין בנדון בתוספות ו"ע"א ד"ה "אי":

תוספות

אי דאפקרינהו בין לרב בין לשמואל היינו בור - וא"ת והא משמע לקמן בהמניח (ד' כט.) דלכולי עלמא המפקיר נזקיו לאחר נפילת אונס דפטור והאי נמי אונס הוא דבבנין ונטיעה שעשה לא פשע כלום. וי"ל כיון שהזהירו לקוף ולסתור שלא יזיקו ועבר הזמן הוי פושע והוי כמפקיר נכסיו לאחר נפילת פשיעה.

7) למה חייב ככל זאת את הי"תה התראה? מה כח ההתראה?

ה. כשמעיינים בסוגיה, שמים לב שחסר לכאורה המקרה של הכותל והאילן שמזיקים תוך כדי נפילה! נראה בעניין זה את דברי התוספות ד"ה "היינו", ו"ע"א:

תוספות

היינו בור - לכאורה נראה דמיירי כשהזיקו כותל ואילן בשעת נפילה גופה, ואפילו הכי מדמה ליה לבור, מדלא קאמר הכא "אי בהדי דקאזלי קמזקי היינו אש". ועוד דאי בהיזק דלאחר נפילה מיירי, אמאי פטור מלשלם הלא כיון שנפלו מיד היה לו לסלקן! ועוד דא"כ לא הוה ליה למיתני לקוף ולסתור אלא נתנו לו זמן לפנותו ולסלקו, כיון דבהיזק דלאחר נפילה איירי. אף על גב דבור אין הולך להזיק ואלו הולכים ומזיקין, יש לנו ללמד מבור, דעדיף היזק דידהו שהולכים ומזיקין מבור שאינו הולך ומזיק אלא מזיק במקומו...

8) מאיזה דין חייב בכותל ואילן שמזיקים תוך כדי נפילה, ולמה?

ו. חפץ דומם של אדם, כאשר מזיק תוך כדי תנועה שייך ל"אש" לכאורה. נעיין בחידושי הרשב"א על סוגייתנו כדי להבין את דברי בתוספות הנ"ל:

חידושי הרשב"א

... פירשו בתוספות דבהיזק דבשעת נפילה קאמר והוא גופיה מדמי ליה לבור מכל שכן, דהשתא בתקלה שלאחר נפילה חייב משום בור, כל שכן בשעת נפילה שהולכים ומזיקים. וא"ת אדרבה לאש היה להם לדמותם! ויש לומר כיון שהאש כח אחר מעורב בו ובלתי אותו כח לא היה הולך ומזיק ואלו נופלין מעצמן בלא כח אחר, יותר יש לדמותם לבור מאש.

9) כמה לפי הרשב"א אי אפשר לקרוא לכותל ואילן שהזיקו תוך כדי נפילה, "אש"?

10) כמה אפשר לקרוא להם בור (אע"פ שהזיקו תוך כדי תנועה)?

ז. נראה עתה את דברי אבן האזל, הלכות נזקי ממון פי"ג הי"ט ד"ה "הנה הרשב"א":

אבן האזל

והנה הרשב"א כתב בטעמא דשעת נפילה לא ילפינן מאש דאין כח אחר מעורב בהן, ומשמע מדברי הרשב"א דאין ללמוד גם על אש ממה הצד דשור ואש וטעמא לא ידענא אמאי אין לומר שור יוכיח שאין כח אחר מעורב בו וחייב, אלא דבאמת עוד יותר קשה דהא כתבו התוספות בדף ה' דכח אחר מעורב בו אינו חומרא אלא קולא, וכבר הקשה זה הפ"ח (הפלפולא חריפתא) על הרא"ש וכן בנחלת דוד, והנה הנחלת דוד כתב טעם אחר במה דלא דמי לאש, דדרכו לילך ולהזיק ומשיג את הניזק במקום שהוא, ובור הולך הניזק אליו, ולכן הכותל והאילן כיון דאין הולכין למקום אחר כל שטח שבין הכותל להקרקע זהו בור אריכתא. אבל דברי הנ"ד ג"כ אינם ברורים דא"כ ה"נ אבנו וסכיננו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה ג"כ יש להם שטח מסויים דרוח מצויה אינו יכול לזרוק אבן למרחקים, ורק להפילו מעל הגג והאבן יפול כדרכו, ועכ"פ יש שטח מסויים עד כמה ילך ברוח מצויה, וא"כ נימא דמהגג עד הקרקע הוא בור אריכתא, אלא ודאי עיקר החילוק מבור לאש הוא דאש הוי כמו שהולך ומזיק ועושה פעולת ההיזק והבור עומד במקומו ואינו עושה פעולת היזק, אלא הוא תקלה והנופל בו ניזק, וא"כ ודאי הכותל והאילן בשעת נפילה כיון שהם עושים פעולת היזק הוי אש.

11) הסגר את צני"ן "באר אריכתא".

12) אמה פשיטתו הכותל והאילן שפלו והליקו תוק כדי
נפילה, אינא בור, אלא הא?

ח. למעשה האבן האזל שם את הכותל והאילן שנפלו בקטגוריה של אבנו וסכיננו וכו'.
נענין בקהילות יעקב בבא קמא סי' ד (או חלק ה' סי' יא) שמצביע על הקושי שבדבר:

קהילות יעקב

... וראיתי בספר אבן האזל פי"ג מני"מ הי"ט שכתב דדברי הנחל"ד אינם ברורים דהא גם
אבנו סכיננו משאו שהניחם בראש גגו ונפלו ברו"מ מקום נפילתן מוגבל הוא דבאור
נופלים מכח עצמן למטה ולא מכח הרוח, ואפי"ה בהדי דאזלי הוי אש. ולענ"ד יש לחלק
דאבנו סכו"מ לא שייך לומר שכל מקום נפילתן הוא מקומן כיון שבאמת אין להם
עצמן כח ושייכות לרה"ר רק שהרוח מביאם שם, ולא דמי לכותל ואילן שמחמת עצמן
נופלים ומכח עצמן תופסין רשותם עד מקום שראוי להם ליפול וזה כוונת הנחל"ד ע"ש.

13) מה הקושי להשוות את הכותל והאילן לאבנו וסכיננו
ו?keni

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... חוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה
לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) א) הכותל שנפל בלי התראה - פטור. נתנו לו זמן לקוף: ב) בתוך הזמן - פטור. ג) לאחר הזמן - חייב.
- (2) נתנו לו זמן לקוף ונפל והזיק לאחר הזמן.
- (3) לפי הגרסא השניה חייב אם נפל ללא התראה. והתוספות דוחים משום שע"פ זה לא יתכן לפטור כאשר היתה התראה ונפל בתוך הזמן.
- (4) אם הפקיר נזקיו שנפלו באונס, פטור, אבל אם לא נפלו באונס חייב למרות שהפקיר.
- (5) כאשר מדובר בכותל ואילן שנפלו ללא התראה, זהו אונס ולכן אם הוא מפקיר הוא פטור.
- (6) אין כאן מאפייני בור – "תחילת עשייתו לנזק ומעשה ידיו", ולכן אפילו בהתראה, אם הפקיר היה צריך להיות פטור.
- (7) ההתראה עושה את הנפילה נפילת פשיעה, ואין כאן גדר של "מפקיר נזקיו שנפלו באונס".
- (8) בהזיקו תוך כדי נפילה חייבים לשלם מדין בור, והנזק שלהם עדיף מנזק של בור שאינו בתנועה.
- (9) משום שאין בהם כח אחר מעורב בהם, אלא הם מזיקים מעצמם (כלומר הנפילה אינה נחשבת כמופעלת ע"י כח אחר).
- (10) הם מזיקים בלי כח אחר (ולכן אינם אש), ואפשר ללמוד אותם בק"ו מבור – מה בור נייח מחייב, כל שכן בור נייד.
- (11) מה שנופל בשטח מסוים ומוגדר ראוי להקרא "בור ארוך", ואין כאן "דרכו לילך ולהזיק".
- (12) כי הם דומים לאבנו וסכינו שנפלו מראש הגג ודינם אש.
- (13) הכותל והאילן באים לרשות הרבים מכח עצמם ואילו אבנו וסכינו מגיעים למקום הנזק ע"י כח אחר, ולכן מקום זה אינו מוגדר "מקומם" (ולכן אינם בור).

סוגיה יד (דף ז ע"ב): נזיקין בעידית בעל חוב בבינונית

סוגייתנו עוסקת באופן בו המזיק צריך לשלם את נזקו לניזק וכן הלווה לבעל חובו. באופן עקרוני ניתן לשלם בקרקעות או בכסף ואפילו בשוה כסף (כלומר בכל חפץ ששווה לערך הנזק). כאשר התשלום הוא בקרקעות, קבעו חז"ל שלוש דרגות של טיב: הקרקע עידית (הכי טובה), בינונית חיבורית (הכי פחות טובה). לפי התורה חייב המזיק לשלם בעידית, כפי שכתוב: "כִּי יִבְעַר אִישׁ שָׂדֶה אוֹ כָרֶם וְשָׁלַח אֶת (בעירה) בְּעִירוֹ וּבְעַר בְּשָׂדֶה אַחֵר מִיֵּטֵב שָׂדֶהוּ וּמִיֵּטֵב כָּרְמוֹ יִשְׁלַם (שמות כב, ד). המשמעות היא שהמזיק חייב לשלם את סכום הנזק בקרקע הכי טובה, ולא יכול לתת לניזק את שווי הנזק, בקרקע פחות טובה (כלומר שיתן יותר קרקע מסוג פחות טוב). סוגייתנו דנה במקרה שהניזק רוצה ליטול את נזקו בבינונית ולא בעידית, כלומר רוצה את שווי נזקו אבל ביותר קרקע שהיא פחות טובה. האם הוא יכול לחייב את המזיק לשלם כך או שמא יכול לומר המזיק שהוא מוכן לשלם רק כפי שמפורש בתורה, דהיינו בעידית. בעל חוב (כלומר מלווה שהלווה כסף ללווה) דינו בבינונית, וכתובת אשה בזיבורית. לכל הדעות דין בעל חוב בבינונית הוא דרבנן. רק נחלקו חכמינו האם רבנן הורידו אותו מדין תורה שהיה עידית או שמא העלו אותו מדין תורה שהיה זיבורית. במקרה שלו ניתן לשאול לא רק האם הוא יכול לדרוש פחות מדינו (כלומר זיבורית), אלא גם האם הוא יכול לדרוש יותר מדינו (כלומר עידית).

בבא קמא ז ע"ב

... ואמר מר עלה ... דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זל ארעתא ... גבי נזקין, דיניה בעידית, ואי אמר ליה איהו: הב לי בינונית טפי פורתא, אומר לו: אי שקלת כדינך שקול כדהשתא, ואי לא - שקיל כיוקרא דלקמיה. מתקיף לה רב אחא בר יעקב: אם כן, הורעת כחן של נזקין אצל בינונית וזיבורית, דרחמנא אמר ממיטב, ואת אמרת מבינונית וזיבורית נמי לא! ... בעל חוב דיניה בבינונית, ואי א"ל: הב לי זיבורית טפי פורתא, א"ל: אי שקלת כדינך שקול כדהשתא, ואי לא - שקיל כי יוקרא דלקמיה. מתקיף לה רב אחא בריה דרב איקא: א"כ, נעלת דלת בפני לוי, דא"ל: אילו הווי לי זוזי הווי שקלי כדהשתא, השתא דזוזי גבך אשקול כיוקרא דלקמיה! !

רש"י

דביומי ניסן יקרי ארעתא - מפני שהלוקח ניר חורש אותן בימות הקיץ וזורען בתשרי ובמרחשון וביומי תשרי זילי שאין סיפק לזורען באותה שנה. והכא נמי גבי נזקין - נמי בהכי מיתרצו קראי כגון דביומי ניסן יקרא ארעתא וביומי תשרי זול והזיק בתשרי שוה מנה ובא לגבות מנה מקרקעות המזיק ודינו בעידית כדכתיב מיטב. שקול - כי זול דהשתא. ואי א"ל - ניזק הב לי מבינונית כדהשתא טפי פורתא ממאי דבעית למיתב לי בעידית לא מצי למכפייה אלא א"ל מזיק אי שקלת בעידית כי דינך שקול כי השתא ואי לא שקול מבינונית כיוקרא דלקמיה...

א. כאמור לפי התורה ניזק בעידית. בעניין בעל חוב קיימת מחלוקת. נעיין בגיטין מט ע"ב "מפני מה אמרו בעל חוב בינונית" וכו', וכן בגיטין נ ע"א "דאמר עולא דבר תורה וכו'":

גיטין דף מט ע"ב

מפני מה אמרו בעל חוב בבינונית? כדי שלא יראה אדם לחבירו שדה נאה ודירה נאה, ויאמר: אקפוץ ואלוונו כדי שאגבנו בחובי, לפיכך אמרו בע"ח בבינונית, אלא מעתה, יהא בזיבורית! א"כ, אתה נועל דלת בפני לווין.

גיטין דף נ ע"א

דאמר עולא: דבר תורה בעל חוב בזיבורית, שנאמר "בחוץ תעמוד והאיש וגו' [בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נשָׂה בו יוציא אליך את העבֹט החוֹצָה (דברים כד, יא)], מה דרכו של איש להוציא פחות שבכלים, ומה טעם אמרו בע"ח בבינונית? כדי שלא תנעול דלת בפני לווין...

1) הסבר את המחלוקת.

ב. ישנן שתי גרסאות בעניין הדרישה של בעל חוב שמבקש משהו אחר ממה שמגיע לו (דהיינו בינונית). נעיין בדברי הראב"ד המובאים ברשב"א בבא קמא ז ע"ב במילים "יש ספרים דגרסי":

רשב"א

יש ספרים דגרסי ואמר ליה הב לי זבורית טפי פורתא או עידית בציר פורתא, ויש מעבירין קולמוס על גירסא זו ולא גרסי אלא זבורית טפי פורתא, דהא טעמא קא אמרינן אם כן נעלת דלת בפני לווין ולא תקנו עידית לבעל חוב משום נעילת דלת אלא בינונית בלבד. והראב"ד ז"ל קיים הגירסא ואומר דכי לא תקינו לבעל חוב בעידית הני מילי בזמן שהלוה רוצה לעכב העידית לעצמו אבל בזמן שמראה שרוצה למכור לאחרים אלא שממתין עד ניסן דיקרן ארעתא, דהא"א אי לא, שקול כיוקרא דלקמיה "קאמר ליה, דכל כהאי גוונא אי לא יהיב ליה איכא משום נעילת דלת, והגירסא האחרת נראית עיקר.

2) איך על פי הראב"ד יש דרך לקיים את הגירסא על פיה יכול
העל חוב לבקש עידית בציר פורתא?

ג. בעניין הזיבורית, נראה על פי פשט הגמרא שהמלוה יכול לדרוש זיבורית במקום בינונית. נבדוק אם דין זה נתפס להלכה, ונתחיל עם דברי **האור זרוע ח"ג בבא קמא סימן יג:**

אור זרוע

ולענין בעל חוב בעי למימר רב אחא בר יעקב דאי אתא מלוה להפרע מלוה ביומי תשרי דזילא ארעא ודיניה דבעל חוב בבינונית, ואי אמר ליה מלוה הב לי זיבורית טפי פורתא ממאי דבעית למיהב לי בינונית, מצי הלוח לומר ליה "אי שקיל כדינך בבינונית שקול כדשתא, ואי לא שקול כיוקרא דלקמיה בניסן". ולא מצי מלוה לומר ללוה למיהב ליה זיבוריות טפי פורתא כי זולא דשתא. מתקיף רב אחא בריה דרב איקא אם כן נעלת דלת בפני לוי, דאמר ליה אילו הוה גבי זוזי אישקול כדשתא, השתא דזוזי גבך אישקול כיוקרא דלקמיה! ונדחת דרב אחא בר יעקב. והואיל ונדחת שמע מיניה דהלכתא כרב אחא בריה דרב איקא דמצי המלוה למיכף ללוה למיהב ליה זיבוריות טפי פורתא כזולא דשתא.

3) מה נפסק להלכה לפי האור זרוע?

ד. עכשיו נעיין בשיטת הרא"ש בבא קמא פרק א סימן ב בכל העניינים (נזקין, בעל חוב וכתובה):

רא"ש

הכי נמי גבי נזקין דיניה בעידית ואי אמר ליה הב לי בינונית טפי פורתא א"ל אי שקלת כדינך שקול כדשתא ואי לא שקול כיוקרא דלקמיה. ופריך ליה רב אחא בר יעקב: אם כן הורעת כוחן של נזקין אצל בינונית וזיבורית כו. "אלא דבעי למיתב ליה בינונית וזיבורית כזולא דשתא".

ונראה לי דוקא כדאמר ליה"א בעית למשקל בינונית וזיבורית כיוקרא דלקמיה יהיבנא לך, "דכיון דגלי דעתיה לתתה לו אם ירצה לקחת כיוקרא דלקמיה צריך ליתנה לו כזולא דשתא, כיון דאפילו עידית צריך ליתן לו כזולא דשתא, כל שכן בינונית, כיון שאין בדעתו לעכב לעצמו, שהרי אם ירצה ליקחנה כיוקרא דלקמיה יתננה לו.

אבל אם אמר"קרקע זו חביבה עלי ואיני רוצה ליתנה לך כלל", לא כייפין ליה, שהרי כל מה שמוטל עליו לפרוע בין לנזקין, בין לבעל חוב, בין לכתובת אשה, יפרע לפי דעתו ולא לפי דעת הגובה, כגון אם יש לו כמה קרקעות שכולן עידית, יתן לו איזה קרקע שירצה ולא יכול לומר לו" בקרקע זו אני חפץ, "וכן לבעל חוב בבינונית ולכתובת אשה בזיבורית. וכן נמי אם אמר הניזק" תן לי בינונית או זיבורית, "והמזיק אומר" איני חפץ ליתן לך מהם כי הם חביבים עלי, "אין כופין ליתנם לו, ולא שייך בו הורעת כחו של נזקין אצל בינונית וזיבורית, דרחמנא אמר מעידית וכו, 'דלא הורע כחו יותר מבעידית אלא הם

שוין לו, וכי היכי דיכול לדחותו מעידית אל עידית הכא נמי יכול לדחותו מבינונית אל עידית. ולעולם אין כופין למשלם ליתן מנכסים אלא מה שלבו חפץ ובלבד שלא יפחות לו מדינו: לנזקין בעידית, ולבעל חוב בבינונית ולכתובת אשה בזיבורית. ולא יבררו מנכסין שום קרקע לומר בזה אנחנו חפצים, וכן לענין מטלטלין: נותן לו מאיזה חפץ שירצה. אבל כיון שגילה דעתו שאין חפץ לשייר קרקע זה לעצמו אלא שרוצה לדוחקו שיקחנו כיוקרא דלקמיה מחמת שהניזק חפץ בה, צריך ליתנה לו כזולא דהשתא, דאם לא כן הורע כחו של נזקין אצל בינונית וזיבורית, וכן בעל חוב אי אמר ליה" שיקול כיוקרא דלקמיה זיבורית טפי פורתא "לחד גירסא או" עידית בציר פורתא "לאידך גירסא, בעי למיתב ליה כזולא דהשתא, משום דלא תנעול דלת בפני לוויין, משום דאמר ליה" אילו הו לי זווי, הוה שקילנא כדהשתא, וגם אתה חפץ ליתנה לי, אלא שאתה חפץ לדוחקני מחמת שמעותי בידך, שאקחנה כיוקרא דלקמיה. "אבל גבי כתובת אשה דלא שייך נעילת דלת דיותר משהאיש רוצה לישא האשה רוצה לינשא, אפילו אמר לה" אי בעית למישקל בינונית שיקול כיוקרא דלקמיה, "לא כייפינן למיתב כזולא דהשתא.

4) מה פוסק הרא"ע בצניין בצל החוב, האם הוא יכול לייטול זיבורית ואיליה תנאי?

5) הסבר למה אין נציילת דלת בפני לוויין במקרה שלא נותנים לו לייטול זיבורית, לפי הרא"ע.

6) איך הרא"ע דייק את דבריו מלשון האמרא?

ה. נראה איך נפסקה סוגיה זו בשו"ע ח"מ סימן קב סעיף ב:

שולחן ערוך

היו לו שלשה או ארבע שדות בינונית, לא יוכל המלוה לומר: תן לי משדה פלונית שהיא חביבה עלי, אלא ברשות הלוי הוא ליתן לו מאיזה שירצה, אם חפץ המלוה בזיבורית, ואומר לו: תן לי זיבורית טפי פורתא, שומעים לו, ונוטלה בזולא דהשתא ולא ביוקרא דלקמיה.

הגה (הרמ"א) ויש אומרים דאין כופין אותו ליתן לו זיבורית, אלא אם רוצה ליתן לו ביוקרא דלקמיה כופין אותו ליתן לו בזולא דהשתא (טור בשם הרא"ש).

7) ע"פ איזו שיטה פסק המחבר וצ"פ איזו שיטה פסק הרא"א.

ו. נעיין עתה בטור ומפרשיו חושן משפט הלכות גביית מלוה סימן קב:

טור

לוה שיש לו מקרקעי ובא ב"ח ליפרע ממנו מגבין לו את חובו מן הבינונית ... :היה לו ג' או ד' שדות בינונית לא יוכל המלוה לומר תן לי משדה פלוני בינונית שהיא חביבה לי אלא ברשות הלוה הוא ליתן לו מאיזה שירצה. ואם חפץ המלוה בזיבורית ואומר לו תן לי זיבורית טפי פורתא כתב הרמ"ה ששומעין לו. וא"א הרא"ש ז"ל כתב שיכול הלוה לומר לא אתן לך אלא כדינך אבל אם גם הלוה רוצה ליתן לו זיבורית טפי פורתא אלא שהיא עתה בזול ועתידה להתייקר ואומר לו אם חביבה היא עליך קח אותה כיוקרא דלקמיה בהא ודאי אין שומעין לו וצריך ליתנו לו כזולא דהשתא שלא תנעול דלת בפני לוויין דא"ל אילו הווי' גבאי הוינא שקילנא כזולא דהשתא וגם אתה חפץ למוכרה לי אלא שאתה רוצה לדחוק אותי שאקחנה כיוקרא דלקמיה בשביל שמעותי בידך ולכך אין שומעין לו אבל אם לא גילה בדעתו שרצונו למוכרה אין כופין אותו ליתנה לו. וכתב הראב"ד אם שואל עידית בציר פורתא אין כופין אותו ליתנה לו אפילו כיוקרא דלקמיה. ויש אומרים שגם בעידית כופין אותו ליתנה לו אפילו כזולא דהשתא אם גילה דעתו שרצונו למוכרה אלא שרוצה לדחוקו שיקחנה כיוקרא דלקמיה. ויש אומרים שאין צריך ליתנה לו כזולא דהשתא אבל אם ירצה ליקחנה כיוקרא דלקמיה צריך ליתנה לו והכי מסתבר.

8) מנה של עיטות האומאות בטור בצנ"ן הצידית.

ז. כדי לברר את עמדת הטור ביחס לרא"ש, נעיין בים של שלמה על סוגייתנו בבא קמא פרק א סימן יא:

ים של שלמה

והנה בסימני אשר"י (קיצור פסקי הרא"ש אות ב) פוסק שאפילו בעל חוב לא יכול לומר תן לי עידית בציר פורתא. רק כיוקרא דלקמיה, אפי' גילה בדעתו למוכרה. מ"מ לא צריך ליתן ליה כזולא דהשתא, כמו כתובת אשה. כך משמע להדיא. ולא סבר כדעת אביו הרא"ש. והיינו כדעת התו' דלא גרסינן או עידית בציר פורתא. ועוד משמע בפסקי הרא"ש גבי בעל חוב. כשלא גילה בדעתו ליתן לו אפי' כיוקרא דלקמיה. לא כייפינן כלל ליתן, אפי' כיוקרא דלקמיה. והטור ח"מ בסי' ק"ב כתב כמה דיעות ולבסוף כתב שהכי מסתברא, שאם רוצה הבעל חוב ליקח העידית כיוקרא דלקמן אז צריך ליתן לו ולא הזכיר דעת אביו. ומוכרחני לומר שהוא סובר דעת אביו שכתב אם לא רוצה ליתן לו בינונית או זיבורית כלל לא כייפינן ליה, היינו שלא כייפינן אותו ליתן כזולא דהשתא, אבל כיוקרא כייפינן. והא ראיה שהטור כתב לעיל מיניה דעת אביו, שאם לא גילה הלוה דעתו ליתן לו זיבורית כיוקרא דלקמן שאז שומעין לו, ואין צריך ליתן לו זיבורית ואח"כ

כתב פסק הנ"ל. א"כ הבין דעתו שאין כופין אותו ליתן לו כזולא דהשתא. אבל כיוקרא דלקמן מחויב ליתן.

9) האט ער פי דברי היט fe fe אמה הטור חולק ער הרא"ע
אכיו?

10) ער פי לה איך מסביר הטור את דעת הרא"ע: א) במקרה
ע"פ דעתו למכור את הצידי'ת כיוקרא, ב) במקרה fe
ע"פ דעתו?

ח. נמשיך שם בדברי הים של שלמה:

ים של שלמה

אבל המדקדק בדברי הרא"ש ובלשונו לא מובן כלל בענין אחר רק כמו שכתבתי. שלעולם אין כופין אותו ליתן שדה בינונית או זיבורית, שיכול לומר חביב בעיני, אם לא [שגילה דעתו]. ולפע"ד שאותן שני פסקים של הרא"ש שכתבתי לעיל שורש אחד וטעם אחד להם, כי הוא תולה הכל בגילוי דעת הלוה, או דעת המזיק, ולכן כל זמן שהמזיק או הלוה לא גילו דעתם ליתן אלא כדינם אזי הרשות בידם, ולא כייפינן להו בבינונית או בזיבורית, אפי' כיוקרא דלקמן. אבל גילו בדעתם ליתן כיוקרא דלקמן אז צריכין ליתן אפי' כזולא דהשתא, משום הורעת כחו. ולכן ג"כ גבי בעל חוב צריך ליתן ליה אפי' מן העידית מאחר שגילה בדעתו ליתן לו, רק שרוצה לדחותו כיוקרא דלקמן, אזי שייך נעילת דלת, דאי היה בידו עכשיו מעות היה קונה כזולא דהשתא, ג"כ הוא מחויב ליתן לו, לאפוקי גבי כתובת אשה כו'. וא"כ לא כיון דעת אביו לא בסימני אשר"י ולא בטור ח"מ.

11) האט אהבת היט fe fe אמה כדברי הרא"ע, כופין את
הלוה לתת צידית כדברי הטור?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... חוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) לפי עולא (גיטין נ ע"א), מן התורה בעל חוב בזיבורית ורבנן תיקנו שיהיה בבינונית. לפי גיטין מט ע"ב, מן התורה בעל חוב בעידית ורבנן הורידוהו לבינונית.
- (2) אם הלווה מראה סימנים שמעוניין למכור את העידית שלו, יכול מלווה לגבות ממנה.
- (3) מלווה יכול לכוף את הלווה לשלם בזיבורית.
- (4) רק אם הלווה מגלה שאיננו רוצה את הקרקע, אבל אם אומר שהיא חביבה עליו, המלווה אינו יכול ליטול.
- (5) אם הקרקע אינה עומדת למכירה דינה כדין בינונית שבעל הקרקע אינו חפץ ליתנה לו אלא רוצה ליתן לו קרקע אחרת, ולכן המלווה לא מרגיש עשוק.
- (6) כתוב "אי הוה לי זחי וכו'", ז"א רק אם הקרקע למכירה הדבר שייך.
- (7) המחבר כאור זרוע (שזו שיטת התוספות) והרמ"א כרא"ש.
- (8) לפי הראב"ד הוא לא מקבל כלל עידית. לפי היש אומרים הראשון: גם בעידית כופים אותו כזולא דהשתא אם גילה דעתו שרוצה למוכרה. לפי היש אומרים השני: בעל החוב יכול לדרוש את העידית, אך כיוקרא דלקמיה.
- (9) לפי דבריו הטור לא חולק על אביו, אלא מפרש אותו על פי הבנתו שכופים אותו למכור עידית כיוקרא דלקמיה, וכן הדין בזיבורית ובינונית.
- (10) א) כופין אותו ליתן על פי הזול. ב) לא גילה דעתו כופים אותו על היוקר.
- (11) לא כדברי הטור, לפי הרא"ש אם לא גילה דעתו, לא כופין את הלווה ליתן עידית, אפילו ביוקר.

סוגיה טו (דף ח ע"א-ב): גבייה מלקוחות

הקדמה קצרה: הסוגיה שלנו עוסקת בדין שיעבוד קרקעות וגבייתן אצל לקוחות. צריך לדעת שהקרקעות מתחלקות לשלושה סוגים על פי טיבן: עדית (הכי טובה), בינונית חיבורית. כמו כן ישנם שלושה סוגי נושים שבאים לגבות קרקע ממי שחייב להם כסף: כתובת אשה גובה מזיבורית, בעל חוב גובה מבינונית וניזק גובה מעידית. צריך גם לדעת שהלכה היא שלא גובים מקרקעות משועבדות (כלומר שנמכרו ללקוח) במקום שיש בני חורין (כלומר שנשארו קרקעות אצל מי שחייב לשלם) וקרקעות אלו נקראות "אחרונות" גם כאשר הן נמכרות אחר כך, ומהן גובים. עוד דבר חשוב שכדאי לזכור כדי להבין את סוגייתנו: זה שניזק זכאי לקבל עידית, זה מפורש בתורה. זה שבעל חוב (כלומר מי שהלווה כסף) דינו בבינונית ולא בזיבורית, יש דעה שזו תקנת חכמים שהעלו את הראוי לו כדי "שלא תנעול דלת בפני לווים" (כלומר שירצו אנשים להלוות כסף לנזקקים).

בבא קמא

ת"ר: מכר לאחד או לשלשה בני אדם כאחד [כלומר מכר את שלושת סוגי קרקעותיו באותו זמן, כך שאין כאן "אחרונה" שממנה גובים כל הנושים] - כולן נכנסו תחת הבעלים [כלומר מי שקנה את הזיבורית נותן לכתובת אשה, מי שקנה את הבינונית נותן לבעל חוב ומי שקנה עידית נותן לניזק]. [אבל אם מכר את הקרקעות] בזה אחר זה - כולן גובין מן האחרון. אין לו - גובה משלפניו, אין לו - גובה משלפני פניו. מכרן לאחד היכי דמי? אילימא בבת אחת [כמו שסברנו להבין], השתא לשלשה דאיכא למימר חד מינייהו קדים, אמרת כולן נכנסו תחת הבעלים, מכרן לאחד מיבעיא?! אלא פשיטא [מה שכתוב "מכר לאחד", הכוונה] בזה אחר זה, ומאי שנא שלשה, דכל חד וחד אמר ליה: "הנחתי לך מקום לגבות ממנו", האי [היחיד שקנה את כל הקרקעות בזו אחר זו] נמי אכל חד וחד לימא ליה: "הנחתי לך מקום לגבות ממנו"! הכא במאי עסקינן - כגון שלקח עידית באחרונה. וכן אמר רב ששת: כגון שלקח עידית באחרונה. אי הכי, ליתו כוליהו וליגבו מעידית! משום דאמר להו: אי שתקיתו ושקליתו כדינייכו - שקליתו, ואי לא - מהדרנא שטרא דזיבורית למריה ושקליתו כולכו מזיבורית [כלומר הוא אומר להם: "אם אתם מוכנים לכולם לקחת את מה שמגיע לכם - תקבלו. אך אם אתם רוצים לקחת את העידית (כי היא אחרונה), אני אחזיר את הזיבורית למוכר ותחויבו לקבל זיבורית"]. אי הכי בנזקין נמי נימא הכי! [הקושיא היא: כיוון שאמר לכולם לקחת כדינם, משמע שהניזק יכול את העידית, והרי הוא יכול לאיים גם על הניזק שיקח בינונית במקום עידית, באיום שיחזיר את הזיבורית למוכר] אלא [בגלל קושיא זו חייבים להעמיד אחרת את הסוגיה]: הכא במאי עסקינן - ביתמי דלאו בני פרעון נינהו, ושיעבודא דיליה עליה ידיה רמיה, הלכך ליכא למימר הכי! [כלומר כיוון שלא היה איום כלל על הניזק, כפי שאמרנו, צריך לומר שמדובר במקרה שלא שייך כלל לאיים שיחזיר את הזיבורית, כי מדובר ביתומים, ולכן אם יחזיר להם את הזיבורית הם לא יהיו חייבים לפרוע. ומתוך כך האיום לא יעזור, כי ממילא הקונה יצטרך לפרוע] אלא [ניתן הסבר אחר למה הקונה יכול לומר לכולם שיתלו כדינם: משום דאמר להו: טעמא מאי אמור רבנן אין נפרעין מנכסין משועבדים במקום שיש בני חורין? משום תקנתא דידי [כלומר לטובתי תיקנו תקנה זו שלא גובים ממשועבדים במקום שיש בני חורין, כדי שלא יגבו ממני אלא מהמוכר], אנא בהא תקנתא לא ניחא לי [כלומר: נכון שהעידית נחשבת "בת חורין" ביחס לקרקעות האחרות, אבל אני מעדיף שלא יגבו ממנה אלא דווקא מהאחרות, למרות שהן נחשבות למשועבדות ביחס עליה], כדרבא, דאמר רבא: כל האומר אי אפשי בתקנת חכמים

כגון זו - שומעין לו. מאי כגון זו? כדרב הונא, דאמר רב הונא: יכולה אשה נשתיקנו לה חז"ל שתקבל מזונות מבעלה תמורת נתינת מעשי ידיה] שתאמר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה.

א. נתבונן בגמרא דף ח ע"א שאומרת שאם מכר לשלושה בני אדם לא כאחד או לאחד בזה אחר זה, אפשר לדחות (אפילו את המזיק) לקרקע האחרונה, אף שהיא זיבורית.

בבא קמא ח ע"א

ת"ר מכר לאחד או לשלושה בני אדם כאחד כולן נכנסו תחת הבעלים בזה אחר זה כולן גובין מן האחרון אין לו גובה משלפניו אין לו גובה משלפני פניו מכרן לאחד היכי דמי אילימא בבת אחת השתא לשלושה דאיכא למימר חד מינייהו קדים אמרת כולן נכנסו תחת הבעלים מכרן לאחד מיבעיא אלא פשיטא בזה אחר זה ומ"ש שלשה דכל חד וחד אמר ליה הנחתי לך מקום לגבות ממנו האי נמי אכל חד וחד לימא ליה הנחתי לך מקום לגבות ממנו הכא במאי עסקינן כגון שלקח עידית באחרונה וכן אמר רב ששת כגון שלקח עידית באחרונה אי הכי ליתו כוליהו וליגבו מעידית משום דאמר להו אי שתקיתו ושקליתו כדינייכו שקליתו ואי לא מהדרנא שטרא דזיבורית למריה ושקליתו כולכו מזיבורית אי הכי

רש"י

מכרן לא' או לג' בני אדם - ביום א' מי שהיה עליו נזקין וכתובת אשה וב"ח והיו לו עידית ובינונית וזיבורית. כולן נכנסו תחת הבעלים - נכנסו הלקוחות כדין המוכר ומי שלקח עידית יפרע לניזק ולוקח בינונית ישלם את החוב ולוקח זיבורית את הכתובה. מן האחרון - דאפי' שקלו קמאי עידית ובינונית מצי מדחן להו הלקוחות לנזקין וב"ח אצל זיבורית דאמר הנחתי לך מקום לגבות הימנו ותנן במסכת גיטין (דף מח ע"ב) אין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין ואפי' הן זיבורית דכי זבון הני תרי קמאי אשתייר זיבורית בני חורין ואע"פ דהדר איזדבנא בתר בתרא אזלינן. אין לו - כדי סיפוק שלשתן שאין אותו קרקע שוה כל כך. גובה - המותר משלפניו. אילימא בבת אחת - בשטר אחד. השתא לג' דאיכא למימר חד מינייהו קדים - שזה לקח בבוקר והללו שנים בערב ומצי למיטען הנחתי לך מקום. אמרת נכנסו תחת הבעלים - הואיל ואין ניכר בשטר המכר מי לקח ראשון. אלא בזה אחר זה - בג' ימים. לימא - האי לוקח אחד. הנחתי לך מקום לגבות - כי היכי דניזלו כוליהו בתר זיבורית. שלקח עידית באחרונה - דניחא ליה למיתב להו כדינייהו ולא ליזלו בתר עידית. ליגבו מעידית - כלומר מעידית שנשארה בת חורין בבי' הלקוחות והוטל שיעבודן עליה. ואי לא מהדרנא לשטרא דזיבורית למריה - כי היכי דתהדרו למיגבא מיניה דאין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין. אי הכי - דמשום האי טעמא הוא.

ב. נעיין ברש"י ד"ה "מן האחרון":

רש"י

מן האחרון - דאפילו שקלו קמאי עידית ובינונית מצי מדחן להו הלקוחות לנזקין ובעל חוב אצל זיבורית דאמר הנחתי לך מקום לגבות הימנו ותנן במסכת גיטין (דף מח:) אין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין ואפילו הן זיבורית דכי זבון הני תרי קמאי אשתיר זיבורית בני חורין ואף על פי דהדר איזדבנא בתר בתרא אזלינן.

(2) מה הכלל שאלו פיו כנוי דין זה, ולמה גם אם כל הקרקעות נאמרו הוא צודק?

ג. נעבור למסכת גיטין נ ע"ב:

גיטין

אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין. בעי רב אחדבוי בר אמי: במתנה היאך? תקנתא הוא דעבוד רבנן משום פסידא דלקוחות, אבל מתנה דליכא פסידא דלקוחות לא, או דלמא מתנה נמי - אי לאו דאית ליה הנאה מיניה לא יהיב ליה מתנה, והלכך כי פסידא דלקוחות דמי? אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי, תא שמע: שכיב מרע שאמר "תנו מאתים זוז לפלוני וג' מאות לפלוני וד' מאות לפלוני", אין אומרים כל הקודם בשטר זכה, לפיכך יצא עליו שטר חוב - גובה מכולן. אבל אם אמר "תנו מאתים זוז לפלוני ואחריו לפלוני, ואחריו לפלוני", אומרים כל הקודם בשטר זכה, לפיכך יצא עליו שטר חוב - גובה מן האחרון, אין לו - גובה משלפניו, אין לו - גובה משלפני פניו, ואף על גב דקמא בינונית ובתרא זיבורית, מזיבורית גבי, מבינונית לא גבי, שמע מינה, במתנה נמי עבוד רבנן תקנתא! הכא במאי עסקינן - בבעל חוב. והא תנו קאמר! תנו בחובי. וליחזי שטרא דמאן קדים? דליכא שטרא. והא כל הקודם בשטר קאמר! בשטר פקדתא [רש"י: צוואה]. ואי בעית אימא: אפילו מתנה נמי, ולא קשיא, מאי גובה מן האחרון? אין נפסד אלא אחרון. ואי בעית אימא: דשוו כולהו להדדי.

רש"י

ואי בעית אימא - לעולם אי קמא בינונית ובתרא זיבורית מקמא גבי דשקיל דיניה ולא אמר במתנה אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין ומאי גובה מן האחרון? אינו נפסד אלא אחרון דכי נמי גבי מקמא חוזר על האחרון וגובה ממנו, דאמר ליה לית לך למשקל מקמאי. ואי בעית אימא - דוקא גובה מן האחרון קאמר ואפילו הכי לא תפשוט מינה דאין נפרעין כו' והכא במאי עסקינן דשוו כולהו קרקעות או כולן בינונית או כולן זיבורית או כולן עידית.

3) האם על פי המסקנה עם המתנה תיקנו רבנן לטבות מן הקרקע האחרונה?

ד. נעיין עתה בתוספות גיטין נ ע"ב ד"ה "שמע":

תוספות

שמע מינה במתנה נמי עבוד רבנן תקנתא - דאע"ג דיש לחלק בין מתנת שכיב מרע לשאר מתנות דלא מסיק אדעתיה דמית ויהיב כל נכסיו, כדאמרינן לעיל דלא מסיק אדעתיה מלוה דמית לזה ואין כאן נעילת דלת, לא מסתבר ליה לחלק. אי נמי הכא במתנה במקצת דהויא כמתנת בריא.

4) למה (לפי הה"א שבתוספת) לכאורה המתנת שכיב מרע לא שייק לתקן שלא לזכר ממוצאדיס במקום שיש בני חורין?

ה. נחזור לגמרא בגיטין נ ע"ב.

5) מה הטעם לפי מסקנת האמרא לתקן תקנה לטבות הקונים ולא לטבות מקבלי המתנות?

6) האם ישנה הכרעה ברורה באמרא בצניין התקנה במתנה?

ו. נעיין בשו"ת הרשב"א חלק ב סימן קסג הדן במזונות של אשה והבנות לאחר שנפטר הבעל:

הרשב"א

תשובה: תחלת כל דבר, אכתוב לכם כללי דינין, שהם כוללים כל פרטי דינין אלו שאתם סובבים עליהם. כבר ידעתם מה ששינו בגיטין פרק הנזקין: אין מוציאין לאכילת פירות ולשבח קרקעות למזון האשה והבנות מנכסים משועבדין. ומשמע מכלל השמועה שבתחלת אותו הפרק, שהמתנה כמכר. שהרי שאלו שם גבי מתני' דאין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין: במתנה היאך? תקנה היא דעבוד רבנן משום פסידא דלקוחות, אבל מתנה דליכא פסידא, לא. או דילמא: מתנה נמי, אי לאו דאית ליה הנאה

מיניה, לא יהיב ליה מתנה הילכך: כלקוחות דמי. וממסקנא דשמעתא יראה שהמתנה כמכר. וכן הסכימו כל הפוסקים.

7) מה פסק הרשב"א?

ז. נראה עכשיו את הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה פי"ט ה"ב ונעזר במגיד משנה שם:

רמב"ם

אין נפרעים מנכסים משועבדין במקום שיש נכסים בני חורין ואפילו היו בני חורין זיבורית והמשועבדים בינונית או עידית בין שמכרם בין שנתנם, נשתדפו בני חורין הרי זה טורף מן המשועבדין שכיון שנשחתו כאילו אינם.

מגיד משנה

אין נפרעין מנכסים משועבדין וכו'. משנה שם והוא כלל אפילו לניזקין שדין בעידית כמו שנתבאר פרק שמיני מהלכות נזקי ממון אין טורפין ממשועבדים במקום שיש בני חורין אפילו זיבורית. ומה שכתב רבינו בין שנתנם. לומר שאפילו ממשועבדים מחמת מתנה אין טורפין כל זמן שיש בני חורין בעיא היא בגמרא ולא איפשיטא, אבל כך נפסק בהלכות דמתנה כמכר וכך כתבו ז"ל.

8) מה פסק הרמב"ם בצ"ח האתנה?

ח. ראינו שהרמב"ם הכריע להלכה בעניין מתנה, למרות שבסוגיה זו בעיה דלא איפשיטא. הסיבה היא שבספרי ההלכה צריך לפסוק! אך עתה נבדוק את דברי הרמב"ם בעניין "מהדרנא". נעיין בדבריו בהלכות מלוה ולוה פי"ט ה"ו ושם במגיד משנה.

רמב"ם

מכרן לאחד זו אחר זו הרי הלוקח נכנס תחת הבעלים, בד"א שלקח עידית באחרונה אבל לקח זיבורית באחרונה כולן גובין מן הזיבורית שהרי אומר לטורף כשיבא לגבות מן השדה שלקח תחלה הרי הנחתי לך מקום לגבות ממנו, ולמה אינו אומר לו הטורף כך אם לקח עידית באחרונה ותגבה האשה ובעל חוב מן העידית שלקח באחרונה, שזו תקנה היא ללוקח והרי אומר לוקח להן אי אפשר בתקנה זו אלא כל אחד מכם יגבה מן הראוי לו.

מגיד משנה

[ו] מכרן לאחד בזו אחר זו וכו'. ברייתא ואוקימתא דגמרא שם ויש שם אוקימתא שאומרת דדוקא כי מתו בעלים ראשונים ונשארו יתומים דכיון דלאו בני פרעון נינהו לא מצי אמר לוקח אי שתקת שתקת ואי לא מהדרנא שטרא דזיבורית למריה ותגבה מן הזיבורית אבל אם המוכר קיים יכול לומר כן. ובעל העיטור פסק כאוקימתא זו ואם המוכר קיים דין כולם בזיבורית מפני הטענה הנזכרת. וכבר העלה הרשב"א ז"ל דלפסק

הלכה לא אמרינן אי שתקת לגרועי מדינא קמא ואין אוקימתא זו עיקר. וכ"כ ר"ח ז"ל, ואף בהלכות לא הובאה לפי שאינה וזה דעת רבינו ז"ל, ועיקר.

9) האם הראמ"ט הלכיר את טענת "מהדנא"?

ט. נראה עתה את קושיית הברכת מרדכי בבא קמא סימן ח סק"א.

ברכת מרדכי

הרי להדיא, שטענת "אי שתקת", טענה אלימתא היא, ולהכי, גם באופן שהלוקח קנה את העידית באחרונה, אפילו הכי אין הניזק גובה הימנה. ואין להמלט מטענה זאת, לא בנוזיקין ולא בבעלי חוב, אלא אם כן המדובר הוא "ביתמי", שאף אם הקרקע תוחזר לבעליה, לא יוכל הניזק או הבע"ח לגבות הימנה את נזקו או חובו, שכן אין גובין מנכסי יתומים שהגיעו לרשותם לאחר מיתת אביהם. ולכן תמוה מאד, מדוע השמיטו הרי"ף והרמב"ם הלכה זאת של טענת "אי שתקת", הלא גמרא מפורשת היא, ובדין הוא שיפסקו שיש ביד הלוקח לטעון טענה זאת של "אי שתקת", פרט למקרה שנשארו "יתמי" כמפורש בסוגיין, וכדתמהו כן המפרשים.

10) האם לשיטתו טענת מהדנא תופסת לדנא?

11) באיזה מקרה אינה תופסת?

י. כדאי לראות תירוץ נוסף ברמב"ן במלחמות ה' (ג ע"א בדפי הרי"ף):

מלחמת ה'

ומהדרנא שטרי לאו דוקא אלא מראה מקום הוא לו שאם יבאו בעלים הראשונים ומשתעי דינא בהדיה לא גבי מינייהו כלום השתא נמי דינא דידהו אית ליה ללוקח זה דמה מכרו לו כל זכות שיבא לידם כדאמר רבא בשמעתין בהדיא משא"כ בזו. כללו של דבר דינא דאי שתקיתו שתקיתו בכאן לאו דינא הוא אלא אי פקח הוא יכול למימר להו הכי אי בעו אינהו למימר ליה לכי מהדרת שקלין מיניה ולא הדר שקלי נזקין מעידית ובע"ח מבינונית כדינייהו ואי אתו לקמן כדינייהו מגבינא ליה לכולהו וכדכתב רבינו הגדול ז"ל

12) איך הצני"ן מתורץ?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל".

תשובות

- (1) מכח הרחבת הטענה "הנחתי לך מקום לגבות הימנו".
- (2) הכלל הוא שלא גובים מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין. וכאשר הכל מכור, הולכים אחר האחרון.
- (3) משמע שאין ראיה שגובים מן האחרון במתנה.
- (4) בשכיב מרע אין נעילת דלת בפני לוויין, כיוון שהמלווה לא חושש שימות הלווה ולפני כן יחלק את קרקעותיו.
- (5) יש "פסידא דלקוחות" כשאדם טרח וקנה ואחר כך לוקחים ממנו (למרות שהוא אמור לקבל את כספו בחזרה מהמוכר), אך אין "פסידא דמקבלי מתנה".
- (6) לכאורה אין ממש הכרעה.
- (7) הרשב"א פסק שמתנה כמו מכר.
- (8) הרמב"ם פסק שדין זה שייך גם במתנה.
- (9) הרמב"ם לא הזכיר "מהדרנא" ומשמע שהוא לא פסק לדינא את טענת מהדרנא.
- (10) היא טענה אמיתית לדינא.
- (11) במקרה שיש יתמי (כפי פשט הגמרא).
- (12) מהדרנא היא איום בעלמא ולא טענה שבית דין יכול לטעון עבור הלוקח. ולכן לא פוסקים מהדרנא להלכה.

סוגיה טז (דף ח ע"ב): מכר לוקח ללוקח שני

הקדמה קצרה: הגמרא עוסקת בדין שיעבוד קרקעות וגבייתן אצל לקוחות. הקרקעות מתחלקות לשלושה סוגים על פי טיבן: עידית (הטובה ביותר), בינונית וזיבורית. לבעל חוב יש זכות לגבות מבינונית. ישנה תקנה דרבנן (שתיקנוה לטובת הלקוחות) שלא גובים מקרקעות משועבדות (כלומר שנמכרו ללקוח) במקום שיש בנות חורין (כלומר שנשארו קרקעות אצל בעל הקרקע). קרקעות בנות החורין הללו נקראות "אחרונות", גם כאשר הן נמכרות אחר כך - כלומר מהן גובים לפני האחרות, גם אצל לקוחות. סוגייתנו עוסקת בדין קרקעות שנמכרו ללוקח ראשון והוא מכר את חלקן ללוקח שני.

א. נעין בגמרא בבא קמא דף ח ע"ב במקרה של לוקח ראשון שמכר ללוקח שני את הבינונית, ונשארה אצל הראשון עידית וזיבורית. ונראה את רש"י שם ד"ה "רצה" (שני הדיבורים).

גמרא ח ע"ב

אמר רבא: ראובן שמכר כל שדותיו לשמעון והלך שמעון ומכר שדה אחת ללוי ובא בעל חוב דראובן, רצה מזה גובה רצה מזה גובה. ולא אמרן אלא דזבן בינונית, אבל זבן עידית וזיבורית לא, דאמר ליה "להכי דייקי וזבני עידית וזיבורית, ארעא דלא חזיא לך". ואפילו זבן בינונית נמי, לא אמרן אלא דלא שייר בינונית דכוותיה, דלא מצי אמר ליה הנחתי לך מקום לגבי שמעון. אבל שייר בינונית דכוותיה גבי שמעון, לא גבי מיניה, דמצי אמר ליה "הנחתי לך מקום לגבות ממנו".

רש"י

רצה - מלוי גובה אותה שדה, דאמר ליה "שיעבודי שקלת". רצה - משמעון גובה מזיבורית, דאמר ליה "את בעל דברים ידי את, דשקלת כולו נכסי דראובן".

1) מה יכול בעל חוב לגבות מן הראשון ומה מן השני, ולמה?

ב. נעין עתה בפסיקת ההלכה הנובעת מסוגייתנו, שולחן ערוך חושן משפט הלכות אפותיקי סימן קיט סעיף א, בדברי המחבר והרמ"א:

שולחן ערוך

ראובן שמכר כל שדותיו לשמעון, בבת אחת, וחזר שמעון ומכר שדה אחת ללוי, והיא בינונית, ולא נשאר בינונית אחרת ביד שמעון, ובא בעל חוב לגבות, רצה גובה מבינונית שביד לוי, רצה גובה ממה שביד שמעון. אפילו לא נשאר בידו אלא עידית, יכול לגבות ממנה. במה דברים אמורים שגובה מלוי? כשלקח בינונית. אבל אם לקח עידית או זיבורית, אינו יכול לגבות ממנו.

רמ"א

ויש אומרים דגובה מן הזיבורית שביד לוקח שני, אם לא נשאר ביד הראשון רק עידית (המ"מ פ"ט ממלוה בשם הרמב"ן והרשב"א).
וכן אם נשאר בינונית ביד שמעון, אינו יכול לגבות מלוי, אפילו אם לקח בינונית. וכל זה לא איירי אלא בשקנאם שמעון בבת אחת, אבל אם קנאם זה אחר זה, וקנה זיבורית באחרונה, אינו גובה מלוי.

(2) מה הדין לפי המחבר ולפי הרמ"א, כאשר נשארה רק עידית
ביד הלוקח הראשון וזיבורית ביד הלוקח השני?

ג. כדי להבין יותר טוב את הרמ"א, נעיין בדברי הסמ"ע (מאירת עיניים) שם ס"ק ח:

סמ"ע

דגובה מן הזיבורית כו'. פירוש, אם ירצה הבעל חוב, וכן כתב בעל מגיד משנה בהדיא, אם "ירצה"... והטעם, דכיון דלא היה ביד שמעון אלא עידית וזיבורית, נמצא דשעבודו דבעל חוב היה על הזיבורית במקום עידית שעמו, ויש לזיבורית זה דין בינונית, דרצה מזה גובה רצה מזה גובה. נמצא דלא פליג האי יש אומרים דכתב מור"ם (הרמ"א) אמה (על מה) שכתב המחבר לפני זה, וק"ל.

(3) מה סובר הרמ"א לפי הסמ"ע ומה הטעם?

(4) האם ישנה מחלוקת בדבר בין המחבר לרמ"א?

ד. נחזור עכשיו לדברי רש"י בד"ה "רצה" (השני).

רש"י

רצה - משמעון גובה מזיבורית, דאמר ליה "את בעל דברים ידידי את, דשקלת כולהו נכסי דראובן".

(5) ד"ק בדברי רש"י האם יכול לטבות מן עידית של הראשון?

ה. נראה עתה את דברי הרא"ש פרק א סימן ד:

רא"ש

אמר רבא ראובן שמכר כל שדותיו לשמעון בשטר אחד והלך שמעון ומכר שדה אחת ללוי. ואותה שדה בינונית היתה ולא נשאר ביד שמעון בינונית אלא עידית וזיבורית. ובא ב"ח דראובן רצה מבינונית שביד לוי גובה ולא מצי למימר הנחתי לך מקום לגבות אצל שמעון רצה משמעון גובה מזיבורית דאמר ליה את בעל דין דידי את, [דאת] שקלת כולהו נכסי מראובן. ומשמע בשביל שמכר שמעון בינונית ללוי הוא דנוטל ב"ח זיבורית הנשאר ביד שמעון בע"כ דשמעון. ולא מצי שמעון למימר ליה "לך אצל שיעבודך שביד לוי" משום דאמר ליה ב"ח "את בעל דין דידי, כי לקחת שיעבודי מראובן ואתה הרחקת שיעבודי ומכרת ללוי, איני רוצה לטרוח וללכת אחרי לוי, אלא אקח זיבורית הנמצא בידך". אבל אם לא מכר בינונית, אין הב"ח יכול ליקח זיבורית בעל כורחו דשמעון, משום דמצי א"ל "קרקע זו חביבה לי, איני רוצה להוציאה מתחת ידי", ולא שייך למימר הכא "א"כ הורעת כחו של ב"ח אצל [זיבורית]" כדפרישית לעיל.

ודוקא פרש"י דרצה גובה מזיבורית שביד שמעון, אבל מעידית לא גבי, אף ע"ג שהרחיק שיעבודו, דשמעון נכנס תחת ראובן בכל זכות שהיה לו בשדותיו, וכשהיו ביד ראובן אם מכר בינונית, ב"ח גובה מזיבורית, הוא הדין שמעון נמי.

מיהו צריך לדקדק אם מכר בינונית וזיבורית ושייר עידית ביד שמעון, אי מצי גבי מעידית, כי מה שפרש"י רצה גובה משמעון מזיבורית איכא למימר בדאית ליה לשמעון עידית וזיבורית, אבל אי לא אישתייר גביה אלא עידית, גבי מיניה, כיון דהרחיק שיעבודו, או דלמא מהאי טעמא דהרחיק שיעבודו לא ניפה כח ב"ח כל כך ליטול יותר מדינו, כיון ששיעבודו ביד לוי. ובדבר זה יפה כח שמעון מכח ראובן, דאילו ראובן אם מכר בינונית וזיבורית, גבי ב"ח מעידית הנשאר ביד ראובן, משום דאין יכול לגבות שיעבודו מן הלוקח משום דאמר ליה הנחתי לך מקום לגבות הימנו, אבל בנידון זה דלא מצי אמר ליה הנחתי לך מקום לגבות הימנו, איכא למימר דשקיל ב"ח שיעבודו שביד לוי. מיהו נראה כיון ששמעון לקח כל שיעבודו של ב"ח אין לבעל חוב לטרוח ולחזור אחר לקוחות אחרים אלא כל הנמצא ביד שמעון יקח ואפילו עידית.

6) מה הטעם על פיו יכול בעל חוב לקחת את הזיבורית שביד

הלוקח הראשון, כאשר נשאר אצלו עידית וזיבורית, ואכר

בינונית?

7) מה הדין אם לא מכר בינונית, האם גם אז יכול לקחת את

הזיבורית?

8) מה הדין אם נשאר אצלו ראשון עידית וזיבורית, האם יכול
לחקת עידית?

9) מה הדין לפי הרא"ש אם נשאר אצלו לוקח ראשון רק
עידית? מה יסבור רש"י בזה?

ו. נעיין עתה בים של שלמה בבא קמא פרק ראשון סימן יז:

ים של שלמה

... והרא"ש שפי' לעיל שאין מחויב הלוח ליתן לו זיבורית אם ירצה ואין שייך בכאן הורעת כחו כו' מפרש הכי שב"ח גובה משמעון מזיבורית משום דא"ל הרחקת שעבודי ומכרת כלוי ואיני רוצה להטריח אחר לוי. ומהאי טעמ' אפילו לא נשאר אצל שמעון רק עידי' מ"מ רצה ב"ח גובה ממנו מהאי טעמ' דהרחקת שעבודי.

אבל לפי מה שכתבתי לעיל שהב"ח לוקח זבורית בע"כ דלוח משום שלא יהא הורע כוח א"כ אין לנו חלק בטעמו של הרא"ש הרחקת שעבודי כו'. ומניין לנו לבדות סבר' מעצמי בלי ראייה. ותמיה לי על הרא"ש שכתב ומה שפירש רש"י רצה משמעון גובה מזיבורית יכול להיות בדאית ליה גם כן עידית, אבל אי לית ליה אלא עידית לחוד גובה אף מן העידית עכ"ל. והלא רש"י לא פירש הסוגיא לעיל גבי הורע כחו כמוהו. אם כן ממילא לא צריכא ליה טעמא דהרחקת שעבודי. ואם כן בודאי זבורית דנקט רש"י כפשוטו, אבל אם לא היה לשמעון זבורית אינו גובה ממנו כי עיקר הטעם שגובה משמעון משום הורע' כח כדלעיל. וכן פירש ר"ן בהדיא כדברי...

והשתא הוה מסקנא דפיסקא הכי שמעון שקנה ג' נכסי' דווקא בבת אחת ומכר בינונית ללוי אזי גובה ב"ח מלוי אם ירצה מאחר שאין בינונית לשמעון. או אם ירצה משמעון הזבורית. אבל לא עידית אפילו לא היה לו זבורית. ואי לא מכר ראובן הג' שדות בבת אחת לשמעון. רק בזה אחר זה ואחר כך מכר שמעון אחת ללוי אפילו בינונית יכול לוי לדחות הב"ח לאותו השדה שקנה שמעון באחרונה כמו שהיה יכול לדחות הב"ח לאותו שדה ואפילו אם השדה שקנה שמעון באחרונה היא עידית מ"מ יכול לוי לדחות לאותו שדה כמו שאם היה שמעון רוצה כו'.

10) מה היט fe fe מה חולק על הרא"ש?

11) מה פשיטתו רש"י לא סובר כדברי הרא"ש בצנ"ן העידית?

12) באיזה מקרה לפי הי"ע יוכל בעל חוב לזכות באידיה
לא ללוקח ראשון?

ז. נראה עתה שדברי הי"ע לכאורה מוקשים מגמרא בכתובות. נעיין בכתובות צב ע"א
וברש"י שם ד"ה "רצה מזה" וכו':

כתובות

אמר רבה ראובן שמכר כל שדותיו לשמעון וחזר שמעון ומכר שדה אחת ללוי ואתא בעל
חוב דראובן רצה מזה גובה רצה מזה גובה ולא אמרן אלא דזבנה בינונית אבל זבנה
עידית וזבורית מצי אמר ליה להכי טרחי וזביני ארעא דלא חזיא לך ובינונית נמי לא
אמרן אלא דלא שבק בינונית דכוותה

רש"י

רצה מזה גובה רצה מזה גובה - וכדמסיים ואזיל דזבן לוי משמעון בינונית ששעבוד בעל
חוב עליה ולא שבק בינונית משל ראובן אצל שמעון הלכך רצה לגבות משמעון עידית
גובה דאמר ליה אתה לקחת כל השדות ונכנסת תחת ראובן להשתעבד לחובי וכל זמן
שאמצא משל ראובן אצלך כלום לא אטריח את לוי שהניח לי מקום לגבות.

13) מה קשה משם על דברי הי"ע?

ח. נעיין עכשיו בדברי תפארת שמואל על הרא"ש סימן ד, ס"ק ד:

תפארת שמואל סימן ד, ס"ק ד

(...) ויש לתמוה על הרא"ש דלא ראה דברי רש"י בכתובות ויותר יש לתמוה ארש"ל
ביש"ש שהשיג עליו גם כן וס"ל דלעולם אין יכול לגבות העידית לרש"י אפילו אין
לשמעון אלא עידית וז"א וכמ"ש רש"י להדיא אכן כדי שלא יהיו דברי רש"י סותרים זה
את זה כדאי הם דברי הרא"ש ז"ל לסמוך עליהם ודלא כרש"ל ודלא כמ"ש לדעת רש"י
ודו"ק.

14) מהי תמיהתו על הרא"ש ומהי תמיהתו על הי"ע?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה
לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) מן הראשון יכול לקחת זיבורית בטענת "את בעל דברים ידי את". מן השני יכול לקחת בינונית בטענת "שיעבודי לקחת".
- (2) לפי הרמ"א משמע שגובה מן הזיבורית שביד הלוקח השני ולא מן העידית שאצל הראשון. ואילו לפי המחבר לא גובה מן הזיבורית של השני, ומשמע שגובה מן העידית של הראשון.
- (3) משמע לפי הסמ"ע שמה שאמר הרמ"א שגובה את הזיבורית מן השני זה רק אם ירצה, ולכן יכול לגבות עידית מן הראשון. והטעם הוא שכאשר ישנה רק זיבורית ועידית, הזיבורית נחשבת כבינונית, ולכן יכול לקחתה אף כאשר היא ביד הלוקח השני.
- (4) משמע שאין מחלוקת.
- (5) משמע שרק מן הזיבורית גובה.
- (6) משום "הרחקת שיעבודי".
- (7) אז לא יכול לקחת זיבורית בעל כורחו של לוקח ראשון, משום "זו חביבה עלי".
- (8) לא יכול לקחת עידית אם יש גם זיבורית.
- (9) לפי הרא"ש יכול לקחת את העידית זו גם דעת רש"י לשיטתו. הטעם הוא שאין לבע"ח לטרוח עד הלוקח השני אם יש מה לגבות אצל הראשון.
- (10) משום שאין לו טעם "הרחקת שיעבודי", וא"כ אם הבינונית אצל לוקח שני חייב ב"ח ללכת אליו ולא לקחת עידית.
- (11) משום שרש"י לא פירש כרא"ש בסוגיה הקודמת, א"כ אינו סובר שמותר לו לקחת עידית אצל לוקח א' במקום בינונית אצל לוקח ב'.
- (12) במקרה שהמוכר מכר ללוקח א' את העידית אחרונה, ולוקח א' מכר ללוקח ב' את הבינונית, אז יכול לוקח ב' לדחות את ב"ח לעידית של לוקח א'.
- (13) רש"י אומר במפורש שיכול לגבות מן העידית אצל לוקח א'.
- (14) תמיהתו על הרא"ש שלא הביא את רש"י בכתובות, ועל היש"ש שסותר את דברי רש"י שאמר דברים מפורשים בכתובות.

סוגיה יז (דף ט ע"א): או כסף או מיטב

הקדמה קצרה: הגמרא דנה בשאלת תשלום הנזיקין, על פי הפסוקים בספר שמות: "וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור: בעל הבור ישלם פספו ישיב לבצעליו והמת יהיה לו" (שמות כא, לג-לד). "כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב, ד). לפי העיון בפסוקים אנו רואים שיש למזיק כמה דרכים לשלם את הנזק שהוא עשה. הגמרא למדה מהפסוקים שישנן שלוש אפשרויות לשלם את הנזק: (1) בקרקע משובחת ("מיטב שדהו ומיטב כרמו"), (2) בכסף ("פספו ישיב לבצעליו"), (3) בשווה כסף (דרשו מהייתור "ישיב לבצעליו" שמותר למזיק להשיב גם בשווה כסף, דהיינו במטלטלים, כלומר בכל חפץ שירצה).

א. ישנה מחלוקת על אופן תשלום הנזיקין בין רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע בדף ז ע"ב, לבין רב הונא בדף ט ע"א:

בבא קמא ט ע"א

רב הונא אמר או כסף או מיטב איתיביה רב נחמן לרב הונא ישיב לרבות שוה כסף אפילו סובין הכא במאי עסקינן בדלית ליה אי דלית ליה פשיטא מהו דתימא אמרינן ליה זיל טרח זבין ואייתי ליה כסף קא משמע לן...

רש"י:

רב הונא אמר - לא קשיא קראי דלעיל כסף ומיטב דהכי קאמר רחמנא או כסף יתן לו או מיטב שדותיו ... שוה כסף - ואת אמרת כסף. בדלית ליה - לא כסף ולא שדות. זיל טרח וזבין - סובין בכסף ואייתי ליה כסף קמ"ל.

בבא קמא ז ע"ב

אמר רבא כל דיהיב ליה ממיטב ליתבי ליה והא מיטב שדהו כתיב אלא כי אתא רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע מבי רב פרשוה כל מילי מיטב הוא דאי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחריתי לבר מארעא דליתבי ליה ממיטב כי היכי דלקפוץ עלה זבינא...

רש"י:

כל דיהיב ליה ממיטב יהיב ליה - וכי פרע ליה סובין יתן לו מסובין מעולין שלו. והא מיטב שדהו כתיב - ואי כדקאמרת לכתוב מיטב סתמא. כל מילי - דמטלטלין שיכול להוליכן ממקום זה למקום אחר הוי מיטב. דאי לא מיזדבן הכא - כולי האי. מזדבן במתא אחריתי - ולהכי לא כתיב מיטב אלא לגבי שדות והכי מתרצי קראי בשדות יתן מיטב ובמטלטלים אפי' סובין.

1) מה הן שתי הדעות?

2) מהו סדר הצדפות בין כסף מטלטלין וקרקעות לפי השיטות?

ב. נעיין עתה בדברי הרי"ף בסוגייתינו (ב ע"א בדפי הרי"ף):

רי"ף

[דף ז' ע"א] ... והאי דבעינן מיטב שדחו ומיטב כרמו הני מילי היכא דיהיב ליה ממקרקעי, אבל אי יהיב ליה ממטלטלי - כל מידי דיהיב ליה מיטב ניהו ואפילו סובין, דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא, דתניא כסף ישיב לבעליו - לרבות שוה כסף ואפילו סובין. ואף על גב דפליגי רב הונא ורב אסי [דף ט ע"א], הא קיימא לן כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע דבתראי ניהו (כלומר, הם מאוחרים יותר, והדין הוא שפוסקים כמותם, כיוון שהם ראו את כל הפוסקים הקודמים והכריעו).

3) **ע"פ איזו שיטה פסק הרי"ף ומה טעמו?**

ג. בעניין ההבדל שבין כסף למטלטלים, נראה את דברי הרמ"ה המובאים בנימוקי יוסף (בדפי הרי"ף ב ע"א ד"ה "ישיב"):

נימוקי יוסף

ישיב. קרא יתירא הוא, דמכדי כתיב "בעל הבור ישלם", "כסף ישיב" למה לי? לימא ישלם כסף לבעליו ולא בעי ישיב! אלא לרבות שוה כסף ואפילו סובין, דמשמע כל השבות וכל מילי דיהיב ליה ממטלטלי מיטב ניהו, וכרב פפא ורב הונא פסקו הלכתא כל המפרשים ז"ל. וכתב הרמ"ה ז"ל הא דמצי יהיב ליה אפילו סובין, הני מיליה היכא דלית ליה למזיק זוזי. אבל היכא דאית ליה למזיק זוזי, לא מצי דחי ליה לניזק אלא בזוזי, והוא הדין לבעל חוב... וכן משמע מלישנא דאמרינן הכא טעמא משום דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא, דשמעי' מינה דכולה מילתא לזמוני ליה לניזק דמי נזקיה בזוזי. וכיון דמהאי טעמא הוא, ממילא משמע דכי אית ליה למזיק זוזי מחייב למיתב ליה זוזי... וכן נראה דאי אית ליה מטלטלי וארעא לא מצי יהיב ליה ארעא, דמטלטלי עדיפי טפי, להאי טעמא לאזמוני ליה זוזי, דלא צריך לאכרוזי עליהו. וקרא הכי נמי משמע בהדיא דכתיב "בחוץ תעמוד וגו' לא תבוא אל ביתו לעבוט" דסתמא דאית ליה בית משמע.

4) **האט כסף וזוזי שוה?**

5) **מה טעם הדבר?**

6) מה סובר הנימוקי יוסף בצניין הצדפות בין קרקע
למטלטל?

ד. נעיין עכשיו בדברי רבינו תם בתוספות ט ע"א ד"ה "רב":

תוספות

... ורבינו תם אין סובר כן דמפרש שיש ג' דינים בנזקין או כסף או מיטב ואי לית ליה אפי' סובין וב"ח אי אית ליה זוזי לא מצי לסלקו אלא בזוזי כדמוכח בהכותב (כתובות דף פו.). גבי ההוא תולה מעותיו בנכרי הוה ואי לית ליה זוזי לא יאמר ליה זיל טרח וזבין ואייתי זוזי כדאמר התם ולוקח שנמצא מקחו מקח טעות כמו כן דינו כדאמרין לקמן בפרק הפרה (דף מו: ושם) ופועל אי לית ליה לבעל הבית זוזי אמר ליה זיל טרח וזבין ואייתי זוזי כדמוכח בהבית והעליה (בבא מציעא דף קיח ע"א) דאין יכול לומר לו טול מה שעשית בשכרך.

7) מהי שיטת רבנו תם? מה סדר הצדפות?

ה. למעשה יוצא שרבינו תם לא פסק כבתראי, ודבר זה אינו מקובל לכאורה. נעיין בדברי הרא"ש בבא קמא פרק א סימן ה, ד"ה "ומה שלא פסק ר"ת כרב פפא":

רא"ש

ה [דף ט ע"א]... ומה שלא פסק ר"ת כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע דאינון בתראי צריך לומר דסבר דלא פליגי אדרב הונא ולא אתו אלא לשנויי רומיא דקראי אהדדי (כלומר לתרץ את הסתירה בביכול בין הפסוקים). והכי קאמר: לא קשיא הא דכתיב "מיטב" וכתיב קרא אחרינא "ישיב" - אפילו סובין, דאי לית ליה מיטב שדה, אפילו יהיב ליה סובין מיטב הוא, ואין צריך ליתן לו מיטב מטלטלין, ולעולם אין מקרא יוצא מידי פשוטו, דכתיב: "מיטב שדהו ישלם" ואי אית ליה בעי למיתב ליה, וכסף נמי כמיטב, דכתיב "כסף ישיב לבעליו"...

8) מה לפי הרא"ש, ר"ת לא פסק כבתראי?

ו. נראה עתה את דברי הרמב"ם בהלכות נזקי ממון פרק ח הלכה י, ובמגיד משנה שם:

רמב"ם

כשבית דין נזקקין לגבות הניזק מנכסי המזיק גובין מן המטלטלין תחלה, אם לא היו לו מטלטלין כלל או שלא היו המטלטלין כנגד כל הנזק גובין השאר מן הקרקע מן היפה שבנכסי המזיק, וכל זמן שימצאו מטלטלין אפילו סובין אין נזקקין לקרקע.

מגיד משנה

כשבית דין נזקקין וכו'. מבואר פ"ק (דף י"ד): בסוגיא על פיסקא דשוה כסף וכן למעלה באותו פרק מחלוקת אמוראין ופסק רבינו כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע וכן דעת ההלכות.

9) על פי איזו שיטה הלך הרמב"ם?

10) מה חסר לכאורה בפסק הל' הרמב"ם? ומה לדעתך סדר

עדיפות האביה (בין כסף, מטלטלי, קרקע)?

ז. נתעמק עתה בדברי הגאון מוילנא בביאור הגר"א על חושן משפט סימן תיט ס"ק א:

ביאור הגר"א

(ליקוט) כשבית דין כו'. הוא לשון הרמב"ם אבל לשון הטור יתן לו מטלטלין כו' ע"ש ור"ל ברצונו של מזיק תלוי ואמר שלוקח מטלטלין לאפוקי מרב הונא דאמר כ"ז שיש לו מיטב א"י ליתן לו מטלטלין וכן פי' ב"ח ודו"פ דלא כב"י וז"ש ואפי' שיש לו כסף כו' אבל לשון הרמב"ם אינו מורה כן דאינו תולה ברצון המזיק ונראה דס"ל כדעת הרמ"ה דכ"ז ש"ל כסף א"י ליתן לו לא מטלטלין ולא קרקע וה"ה כשיש לו מטלטלין דא"ל קרקע ועסי' שנד ס"ה.

אלא שצ"ע למה לא כ' הרמב"ם דביש לו כסף שא"ל מטלטלין ונר' שהרמב"ם ס"ל דמטלטלין ה"ה ככסף כמש"ש י"ד ב' והני כולו כסף כו' ומפ' מ"ש שם ט' אי ר"ה אמר או כסף או מיטב ר"ל אם יש לו כסף יתן כסף ואם אין לו יתן מיטב כפי' הרמ"ה.

11) א"ק האר"א מסביר את הרמב"ם ואת הצלולה שהוא הל'

הזכיר כסף?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) לדעת רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע הכל מיטב (כסף או מטלטלים), חוץ מקרקע שבה רק עידית היא מיטב, ולדעת רב הונא ורב אסי כסף וקרקעות הם מיטב, אבל מטלטלים לא.
- (2) לפי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: כסף, מטלטלים וקרקע עידית שווים. לפי רב הונא ורב אסי: כסף ועידית שווים ואם אין, משלם מטלטלים.
- (3) הריף פסק כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, משום שהם בתראי.
- (4) לא. כסף עדיף ממטלטלים.
- (5) כסף זמין יותר.
- (6) מטלטלים עדיפים מקרקע (מאותו טעם).
- (7) פסק כרב הונא ורב אסי, אבל כסף עדיף. ישלם כסף ואם אין לו ישלם קרקע ואם אין לו ישלם מטלטלים.
- (8) א) ר"ת אומר שרב הונא לא חולק על רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, אלא מפרש את דבריהם. ב) רב אשי קבע הלכה כרב הונא נגד הכלל "הלכה כבתראי".
- (9) לפי הרב המגיד, הרמב"ם פסק כרב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע (על פיהם כסף, מטלטלים וקרקע עידית שווים).
- (10) מטלטלים קודמים לקרקע, אך הרמב"ם לא הזכיר כסף, ולכן לא ברור אם מטלטלים קודמים לכסף או לא.
- (11) מטלטלים הם בכלל כסף, ולכן כשמזכירים מטלטלים אין צורך להזכיר כסף.

סוגיה יח (דף ט ע"א): האחים שחלקו

הקדמה קצרה: סוגייתנו עוסקת באחים שחלקו את ירושת אביהם, ובא בעל חוב של אביהם (המחזיק בשטר חוב עם שעבוד קרקעות) ופנה לאחד האחים וממנו גבה את כל חוב אביהם. ישנה מחלוקת בין רב לשמואל האם יכול האח ששילם את כל החוב לטבוע מהאח השני את חצי החוב.

בבא קמא ט ע"א

האחים שחלקו ובא בעל חוב ונטל חלקו של אחד מהן: רב אמר בטלה מחלוקת ושמואל אמר ויתר... רב אמר בטלה מחלוקת קסבר האחים שחלקו כיורשים הוו ושמואל אמר ויתר קסבר האחים שחלקו לקוחות וכלוקח שלא באחריות דמי...

רש"י

ובא ב"ח ונטל חלק האחד - דמשלם לו האחר חצי חלקו או קרקע או מסלק ליה בזוזי... בטלה מחלוקת - אותה חלוקה בטילה וחוזרים וחולקים בשוה החלק הנשאר. ויתר - אבד. כיורשים דמו - ועל שניהם לפרוע הלכך מחצית חלקו יחזיר לו.

א. נשאלת השאלה האם יכול כל אח לעמוד על שלו ולתת לבעל חוב רק את החלק היחסי שלו. נעניין בגמרא בבבא בתרא דף קכד עמוד א ד"ה "יצא עליהן שטר חוב וכו'":

בבא בתרא

דתניא: אין בכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן. רבי אומר, אומר אני בכור נוטל פי שנים בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן, אבל לא בשבח שהשביחו יתומים לאחר מיתת אביהן. ירשו שטר חוב - בכור נוטל פי שנים, יצא עליהן שטר חוב - בכור נותן פי שנים, ואם אמר איני נותן ואיני נוטל, רשאי.

(1) איך נלמד מזה שפירשנו לא יכול ללכת רק אחד.

ב. ננסה להבין את טענת האח השני שלא רוצה לשלם, מתוך דין של "פורע חוב של חבירו שלא מדעתו". נעניין בדברי הרמב"ם הלכות מלוה ולוה פכ"ו הלכה ו:

רמב"ם

ערב שקידם ונתן לבעל חוב את חובו הרי זה חוזר וגובה מן הלוה כל מה שפרע על ידו, אף על פי שהיתה מלוה על פה או בלא עדים כלל. במה דברים אמורים? כשאמר לו הלוה בעת שנעשה לו ערב "ערבני ושלם", אבל אם עמד ברשות עצמו ונעשה לו ערב או קבלן או שאמר לו הלוה "ערבני" ולא הרשהו שיתן ויפרע החוב, אין הלוה חייב לשלם לו כלום. וכן הפורע שטר חובו של חבירו שלא מדעתו, אפילו היה החוב על המשכון, אין הלוה

חייב כלום, ונוטל משכנו בחנם, והרי אבד זה הנותן את מעותיו, שמא היה הלוח מפייס את המלוה ומוחל לו...

(2) מה הדין על פורע חוב על חבירו שלא מדעתו?

(3) מה הטענה על הלוח על פיה הוא יכול לדחות את הצרכ?

ג. נתבונן בפסיקה של רב שאמר שהאחים שחלקו נשאר בגדר יורשים. נעיין בדברי הרשב"ם בבא בתרא דף קז עמוד א ד"ה יורשין הוו:

רשב"ם

יורשין הוו - תורת יורשין יש עליהם לפרוע בין כולן חובת אביהן דמשום חלוקה לא איסתלוק מקרקעי דידהו מבעל חוב דאבוהון, דסבירא ליה לרב יש ברירה: הוברר הדבר שזכה כל אחד בחלק הראוי לו, ונמצא דלא לקחו זה מזה כלום. והוא הדין לענין חזרה ביוכל דאיכא למאן דאמר האחין שחלקו לקוחות הן ומחזירין זה לזה ביוכל, לרב אין מחזירין. וכיון דיורשין הוו הלכך מחצית חלקו יחזיר לו.

(4) למה לפי רב האם השני חייב להחזיר חצי לאח הראשון?

(5) האם לדעתך הרשב"ם היה צריך להחזיר את טענת "פורע את חובו שלא מדעתו" לטובת האח השני?

ד. ננסה להבין את העיקרון העומד בבסיס דברי הרשב"ם, ונעיין בדברי בכורי ראובן על בבא קמא ט ע"א (עמ' קיח) ד"ה "ונראה":

בכורי ראובן

ונראה הכוונה "דמשום חלוקה לא איסתלק מקרקעי דידהו מב"ח דאבוהון", דפשיטא דלא איסתלק, אלא ר"ל דלא איסתלק מדידי' והוא עדיין חייב לפרוע מהן, אפילו מחלק אחיו. ורצה לומר דהחלוקה אינה מסלקת את זה שהוא חייב לפרוע חובת אביהם מכל הנכסים ופש אחר חלוקה דעדיין חייב לפרוע מכל הנכסים אפילו מחלק אחיו, דהחלוקה לא הפקיעה הך דינא דחיילא ע"י ירושה דברא כרעא דאבוה (כלומה הבן היורש הוא כהמשך האבא) ויש לו כעין שעבוד הגוף לפרוע החוב... ולפני החלוקה היה דינא דהוא חייב לפרוע כל החוב מכל הנכסים וזה לא נשתנה בהחלוקה, דהחלוקה אמנם חילקה הנכסים חצי לאחיו, אבל הדין לפרוע מהם אפילו מחלק אחיו זה לא נסתלק, דמה

דרמיא עליו למעבד בהירושה לא מסתלק מיני' כיון דאחיו ג"כ זכה מדין ירושה וכך דין הירושה. וזוהי כוונת הרשב"ם דלא איסתלק מקרקעי דידהו משום חלוקה, דבחלוקה לא נעקר דינו לפרוע אפילו ממה שהגיע לאחיו. והוא חייב לפרוע אפילו ממה שביד אחיו, וחשיבי הנסכים כשלו עדיין לענין פרעון.

6) *למה לפי דבריו אלו מוכן למה האח לא יכול לטעון את טענת "פורע חובו שלא מדעתו"?*

ה. עכשיו נראה את התייחסותו המפורשת לדין פורע חוב של חברו, שם בבכורי ראובן בד"ה "וממילא":

בכורי ראובן

וממילא, כיון דעליו עדיין לפרוע ופרע אחיו לדידי' ולאחיו, הוי זה כפורע חובו מדעת אחיו כיון דרמיא הפרעון על תרומייהו, ועשה אחד הפרעון לו ולאחיו. ונעשה הפרעון לחובתו של אחיו ג"כ זה אית ליה דינא כפורע מדעתו. מה דנעשה לחובתו ג"כ דזה גופא דנעשה הפרעון גם לחובת אחיו הוי כפורע מדעת אחיו וחייב ע"ז. (ולא דמי לאחד שפורע חוב חבירו סתם שלא מדעתו, דבמה איקרי זה מעשה פרעון כלל? ולחובתו של חבירו, הא אין לו דין לפרוע ואין זה פרעון! אלא מברית ארי מן הפרעון. אבל זה פורע הוא, מצד דידי' ועושה לו ולאחיו לחובת שניהם מה שמוטל על שניהם הוי זה כפורע מדעת חבירו).

7) *הסבר כמה שונה דין האחים שחלקו מדין פורע חובו של חברו שלא מדעתו?*

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) משום שצריך לקחת שני חלקים מן הבכור, משמע שבעל חוב אינו יכול לגבות מאיפה שירצה.
- (2) אין הלואה חייב כלום למי שפרע את חובו שלא מדעתו.
- (3) הלואה יכול לטעון שהוא היה מצליח לשכנע את המלוה לא לדרוש את החוב.
- (4) כי יש להם אחריות משותפת כי שניהם נקראים עדיין יורשים לאחר החלוקה.
- (5) לכאורה למרות ששניהם חייבים לפרוע, מכל מקום הטענה שהוא יכל לשכנע את המלווה הנה בתוקף גם כאן.
- (6) גם לאחר החלוקה, לכל אח נשארת זיקת אחריות גם בקרקע שניתנה לאחיו, מעין חובת הגוף על קרקעות אחיו, וממילא כאשר נגבה החוב מקרקע של אחיו, הוא צריך להחזיר לו את חלקו ואין לו טענת "פורע שלא מדעתו".
- (7) באחים יש לכל אחד חובה גמורה לפרוע חוב גם על ידי החלק של אחיו, ולכן הפרעון נקרא מדעתו, למרות שהוא לא ביקש או לא ידע. אבל בחוב רגיל אין לאדם השני חוב מול המלוה, וא"כ התשלום שלו אינו בגדר פרעון.

סוגיה יט (דף ט ע"ב): מסר שור, בור, אש לחרש שוטה וקטן

הקדמה קצרה: הגמרא עוסקת בדיני שמירה על אש, שור ובור, במצב שאדם שאחראי על שמירתם כדי שלא יזיקו אחרים, מסר אותם למישהו שאינו מסוגל לשמור עליהם כראוי, המכונה "חרש, שוטה או קטן" (כל אלו אין להם מבחינה הלכתית מספיק דעת כדי לקחת אחריות על השמירה). הנקודה המתבררת בסוגיה היא החילוק שעשתה הברייתא המובאת כאן בין אש מצד אחד לשור ובור מצד שני, באומרה שישנו מצב בו המוסר להם שור ובור יהיה חייב ואילו המוסר אש יהיה פטור. בנסיון למצוא את סיבת החילוק, הגמרא מתייחסת לשני מצבים אפשריים: א) מסירת מזיק "מנוטרל" (שור קשור היטב, בור מכוסה היטב, אש גחלת ולא שלהבת), ב) מסירת מזיק "לא מנוטרל" (שור שאינו קשור היטב, בור שאינו מכוסה היטב, אש שלהבת).

בבא קמא ט ע"ב

תנו רבנן כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו, כיצד? שור ובור שמסרן לחרש שוטה וקטן והזיקו, חייב לשלם, מה שאין כן באש.

במאי עסקינן? אילימא בשור קשור ובור מכוסה, דכוותה גבי אש גחלת, מאי שנא הכא ומאי שנא הכא?

אלא בשור מותר ובור מגולה, דכוותה גבי אש שלהבת - מה שאין כן באש דפטור, והאמר ריש לקיש משמיה דחזקיה לא שנו אלא שמסר לו גחלת וליבה, אבל שלהבת חייב. מאי טעמא? דהא בריה זיקא.

לעולם בשור קשור ובור מכוסה, ודכוותה גבי אש גחלת. ודקא אמרת מאי שנא הכא ומ"ש הכא? שור דרכיה לנתוקי בור דרכיה לנתורי, גחלת כמה דשביק לה מעמיא עמיא ואזלא. ולרבי יוחנן דאמר אפילו מסר לו שלהבת נמי פטור, דכוותה הכא בשור מותר ובור מגולה. מ"ש הכא ומ"ש הכא? התם צבתא דחרש קא גרים, הכא לא צבתא דחרש קא גרים...

רש"י

מה שאין כן באש - כדמפרש לקמן. גחלת - שאינה בוערת אלא אם כן ליבה אותה. שלהבת - שמסר אור מלובה לחרש דפטור, בתמיה. והאמר ריש לקיש - בהכונס צאן לדיר (לקמן נט). לא שנו - דהשולח הבעירה ביד חרש שוטה וקטן דפטור מדיני אדם. אלא כשמסר לו הגחלת וליבה - אותה החרש. בריה זיקא - מבורר הזיקו לכל שהיא מזומנת להזיק. ברי - מזומן. שור דרכיה לנתוקי - והוה ליה לאסוקי אדעתיה שאפילו אין החרש מתירו סופו להתיר את עצמו הלכך שמירה רעועה היא ואפילו התירו חרש, חייב בעל השור. לנתורי - לנפול, הלכך שמירה רעה היא אפילו גילהו חרש, בעל הבור חייב לשלם, שלא שמרו כראוי. מעמיא עמיא ואזלא - ומאי דליבה חרש לא רמיא עליה דבעל גחלת לאסוקי אדעתיה. ולרבי יוחנן דאמר - בהכונס, אפילו מסר לו שלהבת פטור, דהשתא מוקי להא דקתני מה שאין כן באש בשלהבת ודכוותיה דמחייב גבי שור ובור בשור מותר ובור מגולה, מאי שנא כו'. התם - גבי בעירה. צבתא דחרש קגרים - אחיזתו של חרש גרמה ההבער, שהוא נטלה והולכה לגדיש, הכא לא צבתא דחרש קגרים שהשור הלך והזיק וכן הבור, ולא על ידי חרש הזיק. צבתא - אחיזתו וכחו, מלשון צבתא שקורין

טנילא"ש, ל"א גרסי צוותא יחודו של חרש שנתייחד עם השלהבת ונטלה, ולשון צוותא שולא"ש כדאמרינן ליהוי צוותא לחברו (ב"ב דף כא).

א. נתחיל את הלימוד שלנו עם דברי ריש לקיש האומר שמדובר במסר בור מכוסה ושור קשור, ונעיין בתוספות בבא קמא ט ע"ב ד"ה "שור עביד לנתוקי":

תוספות

שור עביד לנתוקי - פרש"י אפי' בלא חרש דרכו לנתוקי מאליו וכן בור דרכו לנתורי מאליו. וקשה דע"כ בקשרו ובכסהו כראוי מיירי כדפירש, ולקמן (דף נב.) תנן כסהו כראוי פטור! ונראה לפרש דדרכו לנתוקי ע"י חרש קאמר, דגרע משום דמסר לחרש. אבל גחלת לא גרע כ"כ דאין דרכו ללבות גחלת כמו שדרכו לנתוקי שור ולנתורי בור, דכמה דשביק לה חרש מעמיא עמיא ואזיל.

1) האם לפי התוספות מדובר בקור מכוסה כראוי ופסול קשור כראוי?

ב. נראה עכשיו את דברי הרמב"ם הלכות נזקי ממון פרק ד הלכה ו:

רמב"ם

מסר בהמתו לחרש שוטה וקטן אע"פ שהיה השור קשור, הבעלים חייבין שדרכו של שור וכיוצא בו להתיר הקשר ולצאת ולהזיק, אפילו שמרוה שמירה מעולה וחתרה ויצאת והזיקה הבעלים חייבים.

2) האם לדעתך דיבר הרמב"ם על קשור ומכוסה היטב?

ג. נעיין עתה בהשגת הראב"ד על הרמב"ם שם:

השגת הראב"ד

א"א (אמר אברהם) חיי ראשי! דבר זה לא מצאתי לו שורש! כי מה שאמרו בור מכוסה ושור קשור שמסר לחש"ו שהוא חייב, באינו קשור ואינו מכוסה כראוי עסקינן, וסומך על שמירת החרש.

3) איך הבין הראב"ד את הרמב"ם ומהי דעתו בצנ"ן?

4) מה סבר האוסר לשיטת הראב"ד?

ד. לכאורה לא ברור מניין לו לראב"ד שב"שור קשור" מדובר בקשירה שאמנם היא קשירה אך אינה מספקת. נראה בנידון את דברי המאירי בסוגייתנו בבבא קמא ט ע"ב:

המאירי

מי שמסר שורו או שמירת בורו למי שאינו בן שמירה כגון חרש שוטה וקטן והוזק אדם בהם, אם היה השור מותר והבור מגולה חייב, והוא הדין בקשור ומכוסה אם לא היה השור קשור כראוי והבור מכוסה כראוי, שמאחר שכן שור דרכו לנתק ובור דרכו להגלות. הא בקשר וכסוי הראויים, פטור, שהרי אמרו כסהו כראוי ונפל בתוכו שור או חמור פטור. ומכל מקום אם מסר אשו לאחד מאלו ויצא והדליק, פטור אם מסרו לו בגחלת, אבל אם מסר לו בשלהבת, יש פוטרים, וכדעת ר' יוחנן שאמרה כן. ומה שאמרו צבתא דחרש קא גרים ר"ל שאחיותו של חרש והליכתו הם הם שהזיקו. וגדולי המחברים פסקו שבמסירת שלהבת חייב, שמעשיו גרמו. וכן פסקו בבור אעפ"י שהוא מכוסה שהוא חייב, הואיל ועשוי להגלות, וכן בשור, אעפ"י שקשור, חייב, הואיל ודרכו לנתק. ומכל מקום יראה לפרש דבריהם דוקא בקשור ומכוסה שלא כראוי והוא כדמיון גחלת אצל האש שאין ההיזק מזומן כל כך. ואעפ"י שבענין שלהבת פסקו כר' שמעון בן לקיש וכנגד ר' יוחנן, סומכים על מה שאמרו בשם חזקיה שהוא רבו של ר' יוחנן. ומכל מקום אף לדעתנו אם מסר לו העצים והשלהבת ויצא והדליק, חייב כגון זה, ודאי מעשיו גרמו. ויש מחייבין אף בקשור ומכוסה כראוי ואעפ"י שאמרו כסהו כראוי פטור, בזו על ידי מסירתו להם הם מתוך שטותם מתנענעים בהם ומסייעין בנתוק הקשר וגלוי הכסוי, וכן נראה דעת גדולי המחברים. ודבר זה יתבאר במקומות [רבים ב] מסכתא זו.

5) מה הסברה של האומרים שהדובר בשור לא קשור היטה ובבור

לא מכוסה היטה? מניין לראב"ד זאת?

ה. נעיין עתה במשנה בבא קמא נב ע"א:

משנה

כסהו הראשון ובא השני ומצאו מגולה ולא כסהו (בבור של שותפים) השני חייב (...). כסהו כראוי ונפל לתוכו שור או חמור ומת פטור. לא כסהו כראוי ונפל לתוכו שור או חמור ומת חייב...

6) איך ניתן להסביר את דין הברייתא על פי ב' האפשרויות של משנה זו?

1. נחזור לעיין בדברי הרמב"ם והפעם בהלכות נזקי ממון פרק יב הלכה ד:

רמב"ם

אחד החופר או המגלה מקום שהיה מכוסה, שנאמר וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו, ואם כסהו כראוי אע"פ שהתליע מתוכו ונפל לתוכו שור ומת פטור, שנאמר ולא יכסנו הא אם כסהו פטור. כסהו בדבר שיכול לעמוד בפני שוורים ואינו יכול לעמוד בפני גמלים והלכו עליו גמלים ונתרועע והלכו עליו שוורים ונפלו בו, אם אין הגמלים מצויין באותו מקום הרי זה פטור מפני שזה אונס, ואם יבואו שם גמלים אפילו לפרקים הרי זה חייב.

7) מה ניתן להבין מהרמב"ם כאן על מקרה שכיסהו כראוי, ומה קשה א"כ מדבריו בנזקי ממון כ"ד הלכה ה?

2. נראה את דברי המגיד משנה נזקי ממון פרק ד הלכה ו שמתרץ את הרמב"ם:

מגיד משנה

מסר בהמתו לחרש שוטה וקטן וכו' אע"פ שהיה השור קשור וכו'. ברייתא פ"ק (דף ט'): פסק כסוגיין ואליבא דחזקיה דאמר בשור קשור ופי' רבינו בשור קשור כראוי ואעפ"כ הוא [חייב] שדרך של אלו לשחוק בהן ולהתירן וכיון שכן ה"ל תחלתו בפשיעה ואפילו סופו באונס כגון שחתרה חייב וכן עיקר. ובהשגות א"א חיי ראשי דבר זה לא מצאתי לו שורש וכו'. וכבר הכריע הרשב"א ז"ל כפירוש המחבר ז"ל.

8) הסבר לפי זה למה במסר קשור כראוי לחש"ו, חייב?

9) למה לדעתך הראב"ד פוטר במקרה זה?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) לפי התוספות מדובר בשור קשור היטב ובבור מכוסה היטב, ובכל זאת חייב.
- (2) משמע קשור ומכוסה היטב.
- (3) הרמב"ם דיבר בקשור כראוי והראב"ד סובר שלא כראוי.
- (4) המוסר סבר להגביר את השמירה שלא היתה מספקת, על ידי החש"ו.
- (5) הסוברים שמדובר בשור קשור אך לא כראוי למדו זאת מגחלת שיש בה כח היזק אך "אין ההיזק מזומן כל כך".
- (6) כסהו כראוי היה צריך להיות פטור אך המסירה לחש"ו גרמה שיהיה חייב. כיסהו שלא כראוי, לא עזרת שמירת החש"ו ולכן חייב.
- (7) בפרק י"ב פסק שבכסהו כראוי פטור, ואילו בפרק ד' משמע שחייב.
- (8) דרכם של חש"ו להתיר את הקשר וכו', ולכן חייב. כלומר המסירה לחש"ו היא פגיעה בשמירה.
- (9) אדם לא אחראי למעשיו של חש"ו אם הקשר היה כראוי בתחילה, אף אם הוא מסר לו, למרות שאין לו דעת, מכל מקום הוא בעל מעשים שאינם תלויים בבעל השור (מעין מה שאמר רבי יוחנן "צבתא דחרש קא גרים").

סוגיה כ (דף י ע"א-ב): הכשרתי מקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו

הקדמה קצרה: הגמרא עוסקת בבירור הדין של שני אנשים השותפים ליצירת אותו מזיק. בעיון שלנו נתמקד ביצירת בור, כלומר בבור שאדם אחד חפר, ואדם אחר הוסיף לו עומק. כדי להבין את הסוגיה צריך לזכור שבור שעומקו עד ט' טפחים מחייב את בעל הבור לשלם את הנזק אם נפל בו שור ונפצע, אך אם השור מת, בעל הבור פטור, כי הרי אמרו חכמים שבור ט' באופן עקרוני לא אמור לגרום למיתת השור. אם השור מת בו, תולים את מיתתו בגורם אחר. ואילו בור שעמקו לפחות י' טפחים, הוא בור שמסוגל להמית, ולכן בעל הבור יהיה חייב לשלם על מיתת השור, וכמובן גם על הנזק אם הוא נפצע ולא מת.

בבא קמא י ע"א

תנו רבנן "הכשרתי מקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו", כיצד? החופר בור תשעה ובא אחר והשלימו לעשרה, האחרון חייב. ודלא כרבי דתניא "החופר בור תשעה ובא אחר והשלימו לעשרה אחרון חייב, רבי אומר אחר אחרון למיתה אחר שניהם לנזקין". רב פפא אמר למיתה ודברי הכל [רש"י]: רב פפא אמר - מתניתין דקתני כהכשר כל נזקו דאין חייב אלא אחרון במיתה שמת השור קמייירי: ודברי הכל - דאפי' רבי קאמר אחר אחרון למיתה].

א. באחד חפר ט' ואחד חפר י' רבי סובר ששניהם חייבים לענין מזיקין – האם הם חייבים בשווה? נראה את דברי התוספות ד"ה "האחרון", בבא קמא נא ע"א, ואחר כך נענין שולחן ערוך חושן משפט סימן תי סעיף יג:

תוספות

האחרון חייב - דוקא הוא בשביל שחידש מיתה שלא היה מתחילה, אבל ראשון ח' וזה ט' כולם חייבין בנזקין כמו זה י' וזה עשרים.

שולחן ערוך

חפר אחד שמונה, ובא חבירו וחפר עוד טפח, שניהם חייבים בנזקין, כל אחד לפי מה שחפר.

(1) מה הוסיף המחבר על דברי התוספות?

ב. נעיין עתה ערוך השולחן חושן משפט הלכות נזקי ממון סימן תי סעיף טז:

ערוך השולחן

חפר אחד שמונה טפחים ובא חבירו וחפר עוד טפח שניהם חייבים בנזקין כל אחד לפי מה שחפר, דכיון דבשניהם יש שיעור נזקין ולא מיתה, עשו שניהם הנזק, ולפי שנזק של שמונה טפחים הוה יותר מנזק של טפח אחד לכן צריכין לשלם כל אחד לפי נזקו. ואפילו לדעה שבסעיף י"ב דבפחות מג' טפחים פטור, חייב בכאן דהטפח הזה הוא התשיעי ויש בו נזק ודאי [נ"ל]. וכן החופר בור עשרה ובא אחר והשלימו לעשרים ובא אחר והשלימו לשלשים כולם חייבים בין במיתה בין בנזקין כיון שכל אחד עשה שיעור מיתה וכולם משלמין חלק כחלק.

ונראה דאפילו אחד הוסיף עשרים טפחים אינו משלם יותר מבעל עשרה דכיון דבעשרה יש שיעור מיתה, שוב אין חילוק בין עשר ליותר מעשר. מה שאין כן בפחות מעשרה לענין נזקין דיש חילוק בהנזק בין פחות ליתר, לפיכך משלם כל אחד לפי מה שחפר. והחופרים האחרים אין יכולים לומר להראשון כיון שחפרת שיעור מיתה למה לנו לסבול בנזק הלא גם בלעדנו היה בו שיעור מיתה דיכול לומר להם כיון דחיובי הוא מפני חפירתי ואני נקרא בעל הבור גם אתם חפרתם וגם אתם בעלי הבור וכלנו שותפים בו.

2) *למה באימה אין חלוקת התלפוס לפי החלק האסויים*
כל אחד בחפירה, ובהולק ולא את י' חלוקה?

ג. נראה עתה את ביאור הגר"א חושן משפט על סימן תי ס"ק כ:

ביאור הגר"א

חפר א' כו' [חפר אחד שמונה, ובא חבירו וחפר עוד טפח, שניהם חייבים בנזקין, כל אחד לפי מה שחפר]. תוספות שם ד"ה האחרון כו'.

3) *מה ניתן לדיוק מדברי הגר"א על הבנתו בתוספות*
לעיל?

4) *על פי זה הסק מה סובר רבי בבור ט' ע"א ו' והל"ק (ולא*
המית) כמה כל אחד חייב?

5) *האם ניתן לדיוק את הדברים בתוספות*
לעיל?

ד. נעיין בתוספות בבא קמא י ע"ב ד"ה "מאי", ונדייק משם.

תוספות

מאי קעביד [למשל במסר שור לחמישה אנשים, והוא יכל להישמר על ידי ארבעה, והחמישי עזב את השמירה והשור הזיק - הגמרא שואלת "מאי קעביד" החמישי?] - בכולה שמעתין צ"ל מאי קעביד טפי מאחריני וישלם כל אחד חלקו, ואין לומר דליפטר, דתניא פרק הפרה (לקמן נא). אחד החוקק בור לי' ובא אחר והשלימו לעשרים ובא אחר והשלימו לשלשים כולם חייבין אע"ג דבלאו איהו הוה מתה. מיהו בזה צריך לדקדק וכי בשביל שהשליך איש עץ בתוך אש גדולה יתחייב הא לא דמי אלא לאחד שחופר בור י' ובא אחר והשלימו לי"א.

6) ד"ק בדברי התוספות הללו את דברי הגר"א בצנ"ן חלוקה
התפלט כל אחד על פי חלקו?

7) מה לכאורה קשה מסוף דברי התוספות לכלל שכל אחד
מפלט יחסית על פי חלקו בנזק?

ה. ניתן לבאר את העניין על ידי דברי הברכת שמואל בבא קמא סימן יא ס"ק ג:

ברכת שמואל

והנה בזה אנהרינהו [מלשון נהור = להאיר] לעיינן להבין סוגיית הגמרא בדף ט' ע"ב לענין הכשרתי במקצת נזקו אי חב בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו, דלענין בור איכא גזרת הכתוב לחייב את השני שהוסיף שיעור מיתה בהבור, ובאידך מזיקין תלי הגמרא אי יש הוספת מעשה היזק בהשני או דבלאו הכי מיתבר.

וביאור הך דינא דדין שותפות בנזקין דפליגי בזה רבי נתן וחכמים הוא באופן שכל אחד עשה הכשר נזקין בפני עצמו, כמו בשור שדחף את חברו לבור. ואולם בסוגיין הכא הוי השקלא וטריא באופן ששניהם עשו הכשר נזקין אחד, שאם אחד הקדים לעשות מזיק או היזק ואח"כ בא השני גם כן והוסיף, אם על השני דין מזיק או לא, וכגון ששניהם כרו בור או עשו אש... [וב]בור י' ובא אחר והשלימו לי"א דהראשון חייב ולא השני... ונראה דסברת הרמב"ם [בדין מסר שורו לה' בני אדם והלך לו הראשון] ומחייב גם את זה שהלך משום דסובר דמכיון דסוף סוף הא קיבל גם הוא שמירה ולא שמר חייב כחופר בור י' ובא אחר והשלימו לכ' דשניהם חייבין. ובזו הסברא הוי מחלקותן למה הוא דומה, האם דומה לחופר בור י' ובא אחר וחפר טפח י"א, או דדמי לחופר בור י' ובא אחר והשלימו לכ' ע"י דהא קיבל לשמור גם הוא ולא שמר, וכן מבואר בשיטה מקובצת דף י' ע"א

ונראה דזהו סברת הרמב"ם... דתלוי אם יש הוספה במעשיו אז יש לו דין מזיק, ואי ליכא הוספה במעשיו אין עליו דין מזיק...

8) איך ניתן להבין את הפטור מ'א"א לפי דברי אלו?

ו. נענין בשיטה מקובצת י ע"א בדברי רבנו ישעיה ותלמיד רבנו פרץ שמביא את שיטת רבנו שמשון:

שיטה מקובצת

והא איכא מרבה בחבילות [כגון מוסיף זמורות על ערימת זמורות בוערת] ואלא דבלאו איהו אזלא מאי קא עביד [נתיזכורת: "מרבה בחבילה" (בבא קמא י ע"א-ע"ב): מרבה בחבילה! היכי דמי? אי דבלאו איהו לא אזלא, פשיטא! אלא דבלאו איהו אזלא, מאי קא עביד! רש"י: שריבה חבילות זמורות בהדלקה של חבירו וקירבה ע"י החבילות לגדיש אחרים שהיה בדין שיהא הוא חייב ולא הראשון]. פירוש [מאי קעביד] טפי מאינך [כלומר מה הוא עשה יותר מהראשון שנרצה להטיל אליו את כל הנזק] כדפירשתי. ודבר זה תימה לרבינו שמשון ז"ל, וכי מפני שהשליך בו עץ אחד במדורה גדולה יתחייב הא הוה ליה כחופר בור עשרה ובא אחר והשלימו לאחד עשר דאין חייב אלא ראשון לגבי מיתה. ור"ש אומר דלהכי נקט מרבה חבילות דמשמע ששם בו חבילה גדולה שראוי לעשות כל ההיזק לבדו ודמי לחופר בור עשרה ובא אחר והשלימו לעשרים ובא אחר והשלימו לשלשים דכל חד וחד עביד ביה שיעור מיתה. ע"כ רבינו ישעיה ותלמיד רבינו פרץ ז"ל.

9) מה הציקרון הצולף מדברי רבינו אהרן?

ז. ועדיין נשאלת השאלה האם הפטור של מי שהשלים בור לי"א, הוא רק מלשלם על המיתה או גם על הנזק. נענין בבית יצחק בבא קמא סי' כב, סוף ס"ק א (ד"ה "והנה") ותחילת ס"ק ב:

בית יצחק

... הרי נראה דאין לפטור האחרון אלא ממיתה, כיון דלא עשה השני בור למיתה, משא"כ לנזקין דגם בור טפח יש בו כדי להזיק היזק קטן, וכמ"ש הרמב"ם בפ"ב מהלכ' נזקי ממון ה"ט, דגם חפירה כל דהו מיקרי בור המזיק, מש"ה שפיר חשיב השני מכשיר בור לנזקין ומתחייב לפי חלקו, וזהו שיטת רבינו שמשון, באופן דנמצא די' והשלימו ל"א

לענין נזקין דמי ל"י והשלימו לכו לענין מיתה, דכל שיש בהוספתו כדי להזיק בפ"ע אין
לפוטרו.

מה (10) לשיטתו סובר רבינו משון בצני"ן לה, ולמה?

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ... זוכה לבינה כיששכר, דכתיב: "ומבני יששכר יודעי בינה
לעתים לדעת מה יעשה ישראל!"

תשובות

- (1) השולחן ערוך הוסיף "כל אחד לפי מה שחפר".
- (2) במיתה אנו אומרים שכל מי שעשה שיעור שיכול להמית המית בשווה. אבל בהחזק דיש חילוק בהנזק, יש מדרגות בנזק בין פחות בין יתר לפי עומק הבור, לפיכך משלם כל אחד לפי מה שחפר.
- (3) על פי ביאור הגר"א התוספות סוברים שמח' לט' כל אחד משלם יחסית על פי חלקו בנזק.
- (4) על פי הדברים הללו נאמר שכל אחד ישלם לפי חלקו. ומשמע שגם לרבי בבור ט' לבור י' בעניין הנזק, כל אחד משלם ע"פ חלקו.
- (5) קשה לכאורה לדייק זאת מלשון התוספות.
- (6) כתוב במפורש "כל אחד ישלם חלקו", כדברי הגר"א.
- (7) משמע שמעשרה לאחת עשרה השני פטור לגמרי, ולכאורה היה צריך לשלם משהו יחסי.
- (8) כאשר הוסיף טפח לבור י', לא עשה דבר חשוב לעניין מיתה, ולכן לא קיבל על עצמו חיוב שמירה, ולכן פטור לגמרי בבור זה.
- (9) אם לא הוסיף דבר שהיה מסוגל לעשות את הנזק לבדו, פטור.
- (10) משמע שבור י' שאחר עשאו י"א, גם הוא חייב לנזיקין (כמו מבור י' לבור כ').

**המעוניין להצטרף ללימוד גמרא בזום
מוזמן לפנות לעמותת תורה אחרי צבא:**

02-6511256

bogreytsava@gmail.com